

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

پہلی جلد

مطالعات ایرانے در پاکستان

محمد مہدی توسلی

رکن ہونہ مدرسہ الشیخہ ایسٹرن یونیورسٹی، پاکستان

بہروز گراوند

مرکز تحقیق و اطلاع رسانی و اسنادی و کتابخانه ملی ایران اسلامی
۱۳۹۵ هجری قمری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مطالعات ایرانی در پاکستان

نویسنده:

محمد مهدی توسلی

ناشر چاپی:

مجمع الذخائر الاسلامیه

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۲	مطالعات ایرانی در پاکستان
۱۲	مشخصات کتاب
۱۲	اشاره
۱۶	فهرست مطالب
۳۱	سپاسگزاری
۳۳	سخن ناشر:
۳۵	سخن استاد گلی در بوستان ایران شناسی
۳۸	پیشگفتار
۴۴	فصل اول : جغرافیای پاکستان و تاریخچه روابط سیاسی پاکستان و ایران
۴۴	اشاره
۴۶	جغرافیای پاکستان
۴۶	۱-۱- مشخصات کشور پاکستان:
۴۶	۱-۲- موقعیت جغرافیای طبیعی پاکستان
۴۶	اشاره
۴۷	۱-۲-۱- اقلیم
۴۹	۱-۲-۲- رودها
۴۹	۱-۲-۳- توپوگرافی
۵۰	۱-۳-۱- ورود آریایی ها
۵۱	۱-۳-۲- دوره پیش از اسلام
۵۲	۱-۳-۳- بعد از اسلام تا نفوذ استعمار انگلیس
۵۳	۱-۳-۴- بعد از نفوذ استعمار
۵۳	۱-۳-۵- مناسبات دو کشور ایران و پاکستان پس از استقلال پاکستان
۵۶	فصل دوم : بررسی روند مطالعات ایرانی در پاکستان و عوامل تاثیر گذار بر آن

۵۶ اشاره
۵۸ ۲-۱- بررسی زبان و ادبیات فارسی در پاکستان با تاکید بر تاثیر آن بر مطالعات ایرانی
۵۸ ۲-۱-۱- مقدمه
۵۹ ۲-۱-۲- تاریخچه زبان و ادبیات فارسی در پاکستان
۶۰ ۲-۱-۳- اهمیت زبان و ادبیات فارسی در پاکستان
۶۲ ۲-۱-۴- موقعیت زبان و ادبیات فارسی در پاکستان
۶۴ ۲-۱-۵- سهم زبان فارسی در تشکیل زبان اردو
۶۶ ۲-۱-۶- تاثیر زبان و ادبیات فارسی در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان
۶۷ ۲-۱-۷- نتیجه
۶۸ ۲-۲- سهم نسخه های خطی و فرهنگ نویسی در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان
۶۸ ۲-۲-۱- مقدمه
۶۸ ۲-۲-۲- پیدایش و علاقه به نسخ خطی در پاکستان
۷۰ ۲-۲-۳- اهمیت و ضرورت شناسایی نسخ خطی در پاکستان
۷۱ ۲-۲-۴- مراکز نگهداری نسخ خطی فارسی در پاکستان
۷۱ اشاره
۷۱ ۲-۲-۴-۱- کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب
۷۲ ۲-۲-۴-۲- کتابخانه گنج بخش
۷۳ ۲-۲-۴-۳- کتابخانه همدرد - کراچی
۷۳ ۲-۲-۴-۴- موزه ملی پاکستان - کراچی
۷۴ ۲-۲-۴-۵- کتابخانه پیرجهندو
۷۴ ۲-۲-۴-۶- کتابخانه دانشگاه سند
۷۴ ۲-۲-۴-۷- کتابخانه بانک ملی پاکستان (کراچی)
۷۴ ۲-۲-۴-۸- کتابخانه مرکزی بهاولپور (سنترال لائبریری)
۷۴ ۲-۲-۴-۹- دیگر کتابخانه های دارای نسخ خطی
۷۷ ۲-۲-۵- فرهنگ نویسی در پاکستان
۸۲ ۲-۲-۶- نتیجه

- ۸۲ ----- ۲-۳- مراکز مربوط به مطالعات ایرانی و انجمن های فارسی و ایران دوستی در پاکستان
- ۸۲ ----- ۲-۳-۱- مقدمه
- ۸۳ ----- ۲-۳-۲- معرفی مهمترین مراکز مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان در گذشته و حال
- ۸۳ ----- ۲-۳-۲-۱- مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان
- ۸۶ ----- ۲-۳-۲-۲- انجمن روابط فرهنگی پاکستان و ایران (کراچی)
- ۸۷ ----- ۲-۳-۲-۳- سازمان فارسی (راولپندی)
- ۸۷ ----- ۲-۳-۲-۴- بزم سخن (پیشاور)
- ۸۸ ----- ۲-۳-۲-۵- انجمن دوستداران ایران (کراچی)
- ۸۸ ----- ۲-۳-۲-۶- مجلس فارسی (کوئته)
- ۸۸ ----- ۲-۳-۲-۷- اداره تحقیقات پاکستان (دانشگاه پنجاب)
- ۸۹ ----- ۲-۳-۲-۸- انجمن فارسی (گورنمنٹ کالج لاهور)
- ۸۹ ----- ۲-۳-۲-۹- انجمن عربی و فارسی دانشگاه پنجاب
- ۹۰ ----- ۲-۳-۲-۱۰- بزم اقبال (دانشکده دولتی کوئته)
- ۹۰ ----- ۲-۳-۲-۱۱- مجلس ترقی ادب (لاهور)
- ۹۰ ----- ۲-۳-۲-۱۲- سازمان علوم اردو (لاهور)
- ۹۱ ----- ۲-۳-۲-۱۳- اقبال آکادمی پاکستان (لاهور)
- ۹۱ ----- ۲-۳-۲-۱۴- موقوفه دیالمینگ کالج (لاهور)
- ۹۱ ----- ۲-۳-۲-۱۵- انستیتو مطالعات آسیای میانه و غربی (دانشگاه کراچی)
- ۹۲ ----- ۲-۳-۲-۱۶- پنجابی ادبی آکادمی (لاهور)
- ۹۲ ----- ۲-۳-۲-۱۷- انجمن فرهنگی ایران و پاکستان (کراچی و لاهور)
- ۹۳ ----- ۲-۳-۲-۱۸- انجمن مطالعات تاریخی پاکستان (کراچی)
- ۹۳ ----- ۲-۳-۲-۱۹- انستیتو مرکزی تتبعات اسلامی (کراچی)
- ۹۳ ----- ۲-۳-۲-۲۰- انستیتو امور بین المللی پاکستان (کراچی)
- ۹۴ ----- ۲-۳-۲-۲۱- انجمن حمایت اسلام (لاهور)
- ۹۴ ----- ۲-۳-۲-۲۲- خانه های فرهنگ ایران در پاکستان
- ۹۵ ----- ۲-۳-۲-۲۳- انجمن دوستی پاکستان و ایران (لاهور)

- ۹۵ ۲-۳-۲-۲۴- انجمن ایران شناسی (دانشگاه پنجاب)
- ۹۵ ۲-۳-۲-۲۵- سندی ادبی بورد (انجمن ادبی سند)
- ۹۶ ۲-۳-۲-۲۶- انجمن فارسی بلوچستان
- ۹۶ ۲-۳-۲-۲۷- انجمن فارسی بلتستان
- ۹۶ ۲-۳-۲-۲۸- انجمن ادبی پاکستان و ایران (پرشین آکادمی)
- ۹۶ ۲-۳-۲-۲۹- انجمن ادبیات ایران
- ۹۷ ۲-۳-۲-۳۰- انجمن ایرانیان
- ۹۷ ۲-۳-۲-۳۲- اتاق ایران شناسی در دانشگاه جی.سی ایالت پنجاب پاکستان
- ۹۸ ۲-۳-۲-۳۳- «اتاق ایران شناسی» در دانشکده دولتی «لاهور» پاکستان
- ۹۸ ۲-۳-۲-۳۴- «اتاق ایران شناسی» در راولپندی
- ۹۹ ۲-۳-۲-۳۵- «اتاق ایران شناسی» در دانشکده دولتی تاونشپ لاهور
- ۹۹ ۲-۳-۲-۳۶- «اتاق ایران شناسی» در دانشگاه نومل پاکستان
- ۱۰۰ ۲-۳-۲-۳۷- «اتاق ایران شناسی» در دانشکده اسلامیہ کوپرود-لاهور
- ۱۰۰ ۲-۳-۳- نتیجه گیری
- ۱۰۱ ۲-۴- بررسی مجلات و نشریات مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان
- ۱۰۱ ۲-۴-۱- مقدمه
- ۱۰۲ ۲-۴-۲- بررسی کلی مجلات فارسی در شبه قاره با تاکید بر پاکستان
- ۱۰۳ ۲-۴-۳- معرفی مجلات فارسی و مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان
- ۱۰۳ ۲-۴-۳-۱- اخبار انجمن فرهنگی پاکستان و ایران
- ۱۰۳ ۲-۴-۳-۲- ادبیات اسلامی
- ۱۰۳ ۲-۴-۳-۳- انجمن عربی و فارسی
- ۱۰۴ ۲-۴-۳-۴- اقبال
- ۱۰۴ ۲-۴-۳-۶- انجمن پیشاور
- ۱۰۵ ۲-۴-۳-۷- بزم شوق
- ۱۰۵ ۲-۴-۳-۸- بیان
- ۱۰۵ ۲-۴-۳-۹- پاکستان مصور

- ۱۰۶-..... حافظ ۲-۴-۳-۱۰
- ۱۰۶-..... خیابان ۲-۴-۳-۱۱
- ۱۰۶-..... سروش ۲-۴-۳-۱۲
- ۱۰۶-..... سفینه ۲-۴-۳-۱۳
- ۱۰۷-..... صدای پاکستان ۲-۴-۳-۱۴
- ۱۰۸-..... فصلنامه افق پاکستان ۲-۴-۳-۱۵
- ۱۰۸-..... فصلنامه دانش ۲-۴-۳-۱۶
- ۱۰۹-..... کتاب دوست ۲-۴-۳-۱۷
- ۱۰۹-..... مجله انجمن تاریخ پاکستان ۲-۴-۳-۱۸
- ۱۰۹-..... مجله ایران شناسی ۲-۴-۳-۱۹
- ۱۱۰-..... مجله شرقی لاهور ۲-۴-۳-۲۰
- ۱۱۰-..... نباض ۲-۴-۳-۲۱
- ۱۱۰-..... هلال ۲-۴-۳-۲۲
- ۱۱۱-..... همدرد صحت ۲-۴-۳-۲۳
- ۱۱۱-..... نتیجه گیری ۲-۴-۴
- ۱۱۲-..... تأثیر افکار و اندیشه های علامه اقبال در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان ۲-۵
- ۱۱۲-..... مقدمه ۲-۵-۱
- ۱۱۳-..... اهمیت اندیشه «خودی» در زمان اقبال برای شرق ۲-۵-۲
- ۱۱۵-..... علاقه ی علامه اقبال به ایران ۲-۵-۳
- ۱۱۶-..... مولوی شناسی اقبال ۲-۵-۴
- ۱۱۸-..... اندیشه های ایرانی در آثار اقبال ۲-۵-۶
- ۱۱۹-..... علامه اقبال و زبان فارسی ۲-۵-۷
- ۱۲۱-..... تأثیر اقبال در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان ۲-۵-۸
- ۱۲۲-..... نتیجه گیری ۲-۵-۹
- ۱۲۴-..... فصل سوم : معرفی برجسته ترین پژوهشگران مطالعات ایرانی در پاکستان
- ۱۲۴-..... اشاره

- ۱۲۶-۳-۱- مقدمه
- ۱۲۶- اشارہ
- ۱۲۷-۳-۲-۱- آغا محمد یمین خان لاہوری
- ۱۲۷-۳-۲-۲- آفتاب اصغر
- ۱۲۸-۳-۲-۳- انعام الحق کوثر
- ۱۲۹-۳-۲-۴- ادیب فیروز شاہی
- ۱۳۰-۳-۲-۵- بشیر احمد نذیر
- ۱۳۱-۳-۲-۶- حافظ محمود شیرانی
- ۱۳۲-۳-۲-۷- خواجہ عبدالحمید عرفانی (روحی)
- ۱۳۳-۳-۲-۸- راجہ غلام سرور جہلمی
- ۱۳۷-۳-۲-۹- ریحانہ افسر
- ۱۳۸-۳-۲-۱۰- زبیدہ صدیقی
- ۱۳۸-۳-۲-۱۱- ساجد اللہ تفہیمی
- ۱۳۹-۳-۲-۱۲- پیر حسام الدین راشدی
- ۱۴۱-۳-۲-۱۳- سید حیدر شہریار نقوی
- ۱۴۲-۳-۲-۱۴- سید سبط حسن رضوی
- ۱۴۳-۳-۲-۱۵- سید محمد اکرم اکرام
- ۱۴۴-۳-۲-۱۶- سید محمد عبداللہ
- ۱۴۶-۳-۲-۱۷- سید مطیع الامام
- ۱۴۶-۳-۲-۱۸- سید وزیرالحسین عابدی
- ۱۴۷-۳-۲-۱۹- سید علی رضا نقوی
- ۱۴۹-۳-۲-۲۱- شہلا سلیم نوری
- ۱۵۰-۳-۲-۲۲- شیخ نواز علی
- ۱۵۰-۳-۲-۲۳- طاہرہ صدیقی
- ۱۵۱-۳-۲-۲۴- ظہور الدین احمد
- ۱۵۲-۳-۲-۲۵- ظہیر احمد صدیقی

۱۵۲	۳-۲-۲۶ - عارف نوشاهی
۱۵۳	۳-۲-۲۷ - عبدالشکور احسن
۱۵۵	۳-۲-۲۸ - عمر داوود پوتا
۱۵۶	۳-۲-۲۹ - غلام مصطفی صوفی تبسم
۱۵۷	۳-۲-۳۰ - محمد ریاض خان
۱۵۸	۳-۲-۳۱ - گل حسن لغاری
۱۵۸	۳-۲-۳۲ - محمد اقبال جانندری
۱۵۹	۳-۲-۳۳ - محمد باقر
۱۶۰	۳-۲-۳۴ - محمد سلیم اختر
۱۶۱	۳-۲-۳۵ - ممتاز حسن احسن
۱۶۱	۳-۲-۳۶ - مولانا اصغر علی (روحی لاهوری)
۱۶۲	۳-۲-۳۷ - مولانا محمد شفیع
۱۶۳	۳-۲-۳۸ - مولوی عبدالحق
۱۶۴	۳-۲-۳۹ - میرزا مقبول بیگ بدخشانی
۱۶۴	۳-۲-۴۰ - وحید قریشی
۱۶۷	۳-۳-۱ - نتیجه
۱۶۹	فصل چهارم : نتیجه گیری
۱۶۹	اشاره
۱۷۱	۴-۱ - بحث و تفسیر
۱۷۶	۴-۲ - محدودیت ها و دشواری ها
۱۷۷	۴-۳ - پیشنهادها
۱۷۸	منابع
۱۹۳	فهرست اعلام
۲۷۳	درباره مرکز

سرشناسه: توسلی، محمد مهدی، 1332 -

عنوان و نام پدید آور: مطالعات ایرانی در پاکستان/ محمد مهدی توسلی، بهروز گراوند.

مشخصات نشر: قم: مجمع ذخائر اسلامی؛ تهران: بنیاد ایران شناسی: دانشگاه شهید بهشتی، 2014 م. = 1393.

مشخصات ظاهری: 192 ص.

شابک: 180000 ریال: 7-623-988-964-978

وضعیت فهرست نویسی: فاپا

یادداشت: کتابنامه: ص. 156 - 163.

یادداشت: نمایه.

موضوع: ایران شناسی -- پاکستان

شناسه افزوده: گراوند، بهروز، 1365 -

شناسه افزوده: مجمع ذخائر اسلامی

شناسه افزوده: بنیاد ایران شناسی

شناسه افزوده: دانشگاه شهید بهشتی

رده بندی کنگره: DSR64/ت9م9 1393

رده بندی دیویی: 955/0072

شماره کتابشناسی ملی: 3643564

ص: 1

اشاره

مطالعات ایرانی در پاکستان

محمد مهدی توسلی و بهروز گراوند.

مجمع ذخائر اسلامی

با همکاری بنیاد ایران شناسی و دانشگاه شهید بهشتی

مطالعات ایرانی در پاکستان

محمد مهدی توسلی و بهروز گراوند

ویراستار: نرگس سالاری

طرح جلد و صفحه آرا: روح الله علی زاده

چاپ: ظهور / صحافی: نفیس

نشر: مجمع ذخائر اسلامی - قم

نوبت چاپ: دوم - 1395 ش (2016م)

شمارگان: 500 جلد

شابک: ISBN 978-964-988-623-7

ارتباط با ناشر

قم: خیابان طالقانی (آذر) - کوی 23 - پلاک 1 - مجمع ذخائر اسلامی

تلفن: +98 253 7713 740 +98 253 770 1119 + همراه: 4335 252 0912

نشانی پایگاههای اینترنتی:

www.mzi.ir www.zakhair.net

info@mzi.ir info@zakhair.net

قیمت : 18000 تومان / 18 دلار

ص: 2

فهرست مطالب

سپاسگزاری...12

سخن ناشر...14

سخن استاد گلی در بوستان ایران شناسی...16

پیشگفتار..19

فصل اول : جغرافیای پاکستان و تاریخچه روابط سیاسی پاکستان و ایران

جغرافیای پاکستان 27

1-1- مشخصات کشور پاکستان: 27

1-2- موقعیت جغرافیای طبیعی پاکستان 27

1-2-1- اقلیم 28

1-2-2- رودها 30

1-2-3- توپوگرافی 30

1-3-1- ورود آریایی ها 31

1-3-2- دوره پیش از اسلام 32

1-3-3- بعد از اسلام تا نفوذ استعمار انگلیس 33

1-3-4- بعد از نفوذ استعمار 34

1-3-5- مناسبات دو کشور ایران و پاکستان پس از استقلال پاکستان 34

فصل دوم : بررسی روند مطالعات ایرانی در پاکستان و عوامل تأثیر گزار بر آن

1-2- بررسی زبان و ادبیات فارسی در پاکستان با تأکید بر تأثیر آن بر مطالعات ایرانی 39

1-2-1- مقدمه 39

1-2-2- تاریخچه زبان و ادبیات فارسی در پاکستان 40

4-1-2- موقیعت زبان و ادبیات فارسی در پاکستان 43

5-1-2- سهم زبان فارسی در تشکیل زبان اردو 45

6-1-2- تاثیر زبان و ادبیات فارسی در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان 47

7-1-2- نتیجه 48

2-2- سهم نسخه های خطی و فرهنگ نویسی در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان 49

2-1-2- مقدمه 49

2-2-2- پیدایش و علاقه به نسخ خطی در پاکستان 49

3-2-2- اهمیت و ضرورت شناسایی نسخ خطی در پاکستان 51

4-2-2- مراکز نگهداری نسخ خطی فارسی در پاکستان 52

1-2-2-4- کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب 52

3-2-2-4- کتابخانه همدرد - کراچی 54

4-2-2-4- موزه ملی پاکستان - کراچی 54

6-2-2-4- کتابخانه دانشگاه سند 55

7-2-2-4- کتابخانه بانک ملی پاکستان (کراچی) 55

8-2-2-4- کتابخانه مرکزی بهاولپور (سنترال لائبریری) 55

9-2-2-4- دیگر کتابخانه های دارای نسخ خطی 55

5-2-2- فرهنگ نویسی در پاکستان 57

6-2-2- نتیجه 61

3-2- مراکز مربوط به مطالعات ایرانی و انجمن های فارسی و ایران دوستی در پاکستان 61

1-2-3- مقدمه 61

2-2-3- معرفی مهمترین مراکز مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان در گذشته و حال 62

1-2-3-2- مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان 62

2-2-3-2- انجمن روابط فرهنگی پاکستان و ایران (کراچی) 65

2-2-3-2- سازمان فارسی (راولپندی) 66

ص:5

- 4-2-3-2-66 بزم سخن (پیشاور)
- 5-2-3-2-67 انجمن دوستداران ایران (کراچی)
- 6-2-3-2-67 مجلس فارسی (کویتہ)
- 7-2-3-2-67 ادارہ تحقیقات پاکستان (دانشگاه پنجاب)
- 8-2-3-2-68 انجمن فارسی (گورنمنٹ کالج لاہور)
- 9-2-3-2-68 انجمن عربی و فارسی دانشگاه پنجاب
- 10-2-3-2-69 بزم اقبال (دانشکده دولتی کویتہ)
- 11-2-3-2-69 مجلس ترقی ادب (لاہور)
- 12-2-3-2-69 سازمان علوم اردو (لاہور)
- 3-2-13-2-70 اقبال آکادمی پاکستان (لاہور)
- 14-2-3-2-70 موقوفہ دیالمینگ کالج (لاہور)
- 15-2-3-2-70 انسٹیٹو مطالعات آسیای میانه وغربی (دانشگاه کراچی)
- 16-2-3-2-71 پنجابی ادبی آکادمی (لاہور)
- 2-2-3-2-17 - انجمن فرهنگی ایران و پاکستان (کراچی و لاہور)
- 18-2-3-2-72 انجمن مطالعات تاریخی پاکستان (کراچی)
- 19-2-3-2-72 انسٹیٹو مرکزی تتبعات اسلامی (کراچی)
- 20-2-3-2-72 انسٹیٹو امور بین المللی پاکستان (کراچی)
- 21-2-3-2-73 انجمن حمایت اسلام (لاہور)
- 22-2-3-2-73 خانه های فرهنگ ایران در پاکستان
- 23-2-3-2-74 انجمن دوستی پاکستان و ایران (لاہور)
- 24-2-3-2-74 انجمن ایران شناسی (دانشگاه پنجاب)

25-2-3-2-25- سندى ادبى بورڊ (انجمن ادبى سند) 74

26-2-3-2-26- انجمن فارسى بلوچستان 75

27-2-3-2-27- انجمن فارسى بلتستان 75

ص:6

28-2-3-2-2-انجمن ادبی پاکستان و ایران (پرشین آکادمی) 75

29-2-3-2-2-انجمن ادبیات ایران 75

30-2-3-2-2-انجمن ایرانیان 76

31-2-3-2-2-اتاق ایران شناسی و آزمایشگاه زبان فارسی در دانشگاه بانوان لاهور 76

32-2-3-2-2-اتاق ایران شناسی در دانشگاه جی.سی ایالت پنجاب پاکستان 76

33-2-3-2-2-«اتاق ایران شناسی» در دانشکده دولتی «لاهور» پاکستان 77

34-2-3-2-2-«اتاق ایران شناسی» در راولپنڈی 77

35-2-3-2-2-«اتاق ایران شناسی» در دانشکده دولتی تاونشپ لاهور 78

36-2-3-2-2-«اتاق ایران شناسی» در دانشگاه نومل پاکستان 78

37-2-3-2-2-«اتاق ایران شناسی» در دانشکده اسلامیہ کوپررود-لاهور 79

4-2-بررسی مجلات و نشریات مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان 80

1-2-4-2-مقدمه 80

2-2-4-2-بررسی کلی مجلات فارسی در شبه قاره با تاکید بر پاکستان 81

3-2-4-2-معرفی مجلات فارسی و مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان 82

1-3-2-4-2-اخبار انجمن فرهنگی پاکستان و ایران 82

2-2-4-3-2-ادبیات اسلامی 82

3-2-4-3-2-انجمن عربی و فارسی 82

4-2-4-3-2-اقبال 83

5-2-4-3-2-اقبالیات 83

6-2-4-3-2-انجمن پیشاور 83

7-2-4-3-2-بزم شوق 84

84-2-4-3-8 بیان

84-2-4-3-9 پاکستان مصور

85-2-4-3-10 حافظ

ص:7

85-3-4-2- خیابان 85

85-3-4-2- سروش 85

85-3-4-2- سفینه 85

86-3-4-2- صدای پاکستان 86

87-3-4-2- فصلنامه افق پاکستان 87

87-3-4-2- فصلنامه دانش 87

88-3-4-2- کتاب دوست 88

88-3-4-2- مجله انجمن تاریخ پاکستان 88

88-3-4-2- مجله ایران شناسی 88

89-3-4-2- مجله شرقی لاهور 89

89-3-4-2- نباض 89

89-3-4-2- هلال 89

90-3-4-2- همدرد صحت 90

90-4-2- نتیجه گیری 90

91-5-2- تاثیر افکار و اندیشه های علامه اقبال در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان 91

91-5-2- مقدمه 91

92-5-2- اهمیت اندیشه «خودی» در زمان اقبال برای شرق 92

94-5-2- علاقه ی علامه اقبال به ایران 94

95-5-2- مولوی شناسی اقبال 95

97-5-2- اندیشه های ایرانی در آثار اقبال 97

98-5-2- علامه اقبال و زبان فارسی 98

8-5-2- تاثیر اقبال در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان 100

9-5-2- نتیجه گیری 101

ص: 8

1-3-1- مقدمه 105

1-3-2-1- آغا محمد یمین خان لاهوری 106

2-3-2-2- آفتاب اصغر 106

3-3-2-3- انعام الحق کوثر 107

4-3-2-4- ادیب فیروز شاہی 108

5-3-2-5- بشیر احمد نذیر 109

6-3-2-6- حافظ محمود شیرانی 110

7-3-2-7- خواجہ عبدالحمید عرفانی (روحی) 111

8-3-2-8- راجہ غلام سرور جہلمی 112

9-3-2-9- ریحانہ افسر 115

10-3-2-10- زبیدہ صدیقی 116

11-3-2-11- ساجد اللہ تفہیمی 116

12-3-2-12- پیر حسام الدین راشدی 117

13-3-2-13- سید حیدر شہریار نقوی 119

14-3-2-14- سید سبط حسن رضوی 120

15-3-2-15- سید محمد اکرم اکرام 121

16-3-2-16- سید محمد عبداللہ 122

17-3-2-17- سید مطیع الامام 124

18-3-2-18- سید وزیرالحسین عابدی 124

19-3-2-19- سیدعلی رضا نقوی 125

126 - 3-2-20 - شاهد چوهدری

127 - 3-2-21 - شهلا سلیم نوری

128 - 3-2-22 - شیخ نوازش علی

ص:9

- 128 - 3-2-23 - طاہرہ صدیقی
- 129 - 3-2-24 - ظہورالدین احمد
- 130 - 3-2-25 - ظہیر احمد صدیقی
- 131 - 3-2-26 - عارف نوشاہی
- 131 - 3-2-27 - عبدالشکور احسن
- 133 - 3-2-28 - عمر داوود پوتا
- 134 - 3-2-29 - غلام مصطفیٰ صوفی تبسم
- 135 - 3-2-30 - محمد ریاض خان
- 136 - 3-2-31 - گل حسن لغاری
- 136 - 3-2-32 - محمد اقبال جالندری
- 137 - 3-2-33 - محمد باقر
- 138 - 3-2-34 - محمد سلیم اختر
- 139 - 3-2-35 - ممتاز حسن احسن
- 139 - 3-2-36 - مولانا اصغر علی (روحی لاہوری)
- 140 - 3-2-37 - مولانا محمد شفیع
- 141 - 3-2-38 - مولوی عبدالحق
- 142 - 3-2-39 - میرزا مقبول بیگ بدخشانی
- 142 - 3-2-40 - وحید قریشی
- 145 - 3-3-1 - نتیجہ
- فصل چہارم : نتیجہ گیری
- 149 - 4-1 - بحث و تفسیر

2-4- محدودیت ها و دشواری ها 154

3-4- پیشنهادها 155

ص: 10

منابع 156

مجلات 163

منابع اینترنتی 163

مصاحبه ها 163

فهرست اعلام..164

کتاب های منتشره مجمع ذخائر اسلامی (در حوزه شبه قاره) 176

ص:11

ای نام تو بهترین سرآغاز بی نام تو نامه کی کنم باز

منت خدای راعز و جل، که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش مزید نعمت. از دست و زبان که برآید، کز عهده شکرش به در آید.

اما بعد؛ نخست، از جناب آقای دکتر محمدحسین تسییحی، محقق فرزانه و پاکستان شناس گرامی، که با لطف بسیار و راهنمایی پدرانه اطلاعات ذیقیمتی در اختیارمان گذاشتند و قطعاً پدیدآمدن این اثر با تشویق و حمایت معنوی ایشان بوده است، از بن دندان سپاسگزاری می شود.

از سرکار خانم دکتر زهره زرشناس و جناب آقای دکتر سعید بزرگ بیگدلی که ضمن مطالعه و دقت در متن، پیشنهادات و راهنمایی عالمانه فرمودند، تشکر می شود.

از استادان محترم جناب آقای دکتر علی بیات عضو هیئت علمی دانشگاه تهران، جناب آقای دکتر مسعود مرادی عضو هیئت علمی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سرکار خانم دکتر فایزه زهرا میرزا عضو هیئت علمی دانشگاه کراچی (پاکستان)، به خاطر کمک های علمی و فکری آن ها قدردانی می شود.

از آنجا که محتوای این اثر مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای بهروز گراوند با موضوع مطالعات ایرانی در پاکستان به راهنمایی آقای دکتر توسلی در بنیاد شناسی است، لازم بود پیش از اقدام به چاپ آن، برای احترام به حقوق بنیاد ایران شناسی و دانشگاه شهید بهشتی مجوز لازم اخذ شود. به همین منظور از سرکار خانم دکتر نگار داوری اردکانی معاونت گرامی پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی تهران، برای مجوز شماره 710/3214/د، صادره در مورخ 1393/7/30، و نیز از جناب آقای دکتر عبدالحمید میردامادی معاونت پژوهشی بنیاد ایران شناسی برای مجوز شماره 93/1375، صادره در مورخ 1393/6/16 و سرکار خانم دکتر طاحونی مدیر تحصیلات تکمیلی بنیاد ایران شناسی 93/1768 صمیمانه سپاسگزاری می شود.

از مسئولان، استادان و کارکنان محترم بنیاد ایران شناسی و نیز از جناب آقای عبدالله صفرزایی دانشجوی دانشگاه فردوسی مشهد و سرکار خانم نرگس سالاری دانشجوی ایران شناسی دانشگاه تهران، که در این راه با لطف خود یارمان بودند، قدردانی می شود.

از مدیر دانشمند و پژوهنده جوان و فرهنگی فعال مجمع ذخائر اسلامی قم، جناب آقای حجت الاسلام سید صادق آصف آگاه (اشکوری)، که با سرمایه خویش زحمت طبع و نشر این اثر را بر عهده گرفته اند، و نیز همکاران صدیق ایشان در بخش های اداری و حروف چینی و چاپ و نشر مؤسسه، بی اندازه سپاسگزاریم و از خداوند منان برای ایشان توفیق هر چه بیشتر در راه پیشرفت علم و دانش کشور خواستاریم.

در نهایت از جناب آقای پرویز گراوند شاعر جوان و خوش ذوق (برادر بهروز گراوند)، که این اثر هدیه به اوست، تشکر می شود.

بمنه و کرمه

بهروز گراوند و محمدمهدی توسلی

آبان ماه 1393

ص: 13

سخن ناشر:

برای من به عنوان ناشر این مجموعه، همیشه نشر کتابهایی درباره پاکستان و به طور کلی شبه قاره، جذاب و مهم بوده است. «جذاب» از آن جهت که بخشی از مطالعات و رفت و آمد هایم مربوط به زبان اردو و دو کشور هند و پاکستان بوده است. «مهم» از آن جهت که پیشینه فرهنگی ما با شبه قاره گره خورده و برآستی بدون آشنایی با این تمدن بزرگ، سخن گفتن از گذشته و زوایای مخفی آن کاری دشوار بلکه غیر ممکن است.

از این رو عهد نهانی که همیشه با خود داشته ام آنکه در حوزه نشر و گسترش مطالعات شبه قاره تا آنجا که توان دارم فروگذار نکنم (به پیوست همین کتاب مراجعه شود).

مجمع ذخائر اسلامی اکنون علاوه بر انتشار دهها کتاب مربوط به هند و پاکستان، خرسند است مجموعه ای ارزشمند از اسناد و نسخه های خطی را در این کشور عکسبرداری کرده و در اختیار محققان قرار داده است. بخشی از نشریه «کتابچه» نیز به مطالعات شبه قاره اختصاص یافته است.

اکنون که پیشنهاد انتشار کتاب «مطالعات ایرانی در پاکستان» و چند کتاب دیگر از سوی دانشمند فرهیخته جناب آقای دکتر محمد مهدی توسّلی مطرح شد، بدون تأمل غیر از پاسخ مثبت چیزی در ذهن نمی آمد، خصوص آنکه سابقه ارادت بنده به هنگام سرپرستی ایشان در مرکز تحقیقات زبان فارسی ایران و پاکستان (اسلام آباد) بر می گردد.

«مطالعات ایرانی در پاکستان» با سبک درس گونه اش، مختصر و مفید به مهمترین شاخه های مطالعات ایران در پاکستان اشاره کرده به طوری که دانشجویان می توانند با پیمایش این شاخه ها سرنخهای جدیدی را در این مسیر بیابند. ضرورتی که انتشار دهها کتاب و صدها مقاله را برای باز تولید روابط عمیق فرهنگی بین این دو کشور همسایه و دوست، بیش از پیش ایجاب می کند.

جا دارد در پایان سخن، قبل از هر چیز از جناب آقای دکتر توسلی و بهروز گراوند که زحمت تدوین این اثر را کشیدند قدردانی کنم؛ همچنین مسؤولین دانشگاه شهید بهشتی و بنیاد ایران شناسی که اجازه چاپ این پایان نامه را - که در آن دانشکده توسط آقای گراوند دفاع شده بود - مبذول فرمودند، [1](#) تشکر نمایم.

وما توفیقنا الا بالله.

سید صادق حسینی اشکوری

دارالسعادة قم - مجمع ذخائر اسلامی

جمعه 16 آبان 1393

هفتم نوامبر 2014م

ص: 15

1- (1) 1. طی نام های شماره 710/3214 / د مورخ 1393/7/20 ش. شماره 93/1375، مورخ 1393/6/16 شماره 93/1768 مورخ 93/8/25

"قدیم چون فهم شود و جدید شود، دیگر آن نیست که بود"

(کنفوسیوس) روابط فرهنگی و تاریخی ایران و هند به دورانی بسیار کهن، دوران مهاجرت اقوام هندی و اروپایی، باز می‌گردد. در میانه هزاره دوم پیش از میلاد گروهی از این قوم که آریایی نامیده می‌شوند از جنوب روسیه و بخش‌هایی از آسیای مرکزی به جنوب مهاجرت کردند. گروهی از آنان در فلات ایران و گروهی هم در سرزمین هند ساکن شدند. این روابط در طول تاریخ طولانی هر دو قوم همواره برقرار بوده است.

مهاجرت پارسیان به هند (در سده نخست هجری)، رواج دین اسلام در بخش‌هایی از آن سرزمین در پی فتح هندوستان به دست سلطان محمود غزنوی و تأسیس انجمن‌های خاص مطالعات ایرانی از بدو استیلای انگلیسیان بر هند (به دلیل رواج زبان فارسی در هند) از مصادیق برجسته این ارتباط عمیق و ریشه‌دار فرهنگی با شبه قاره است که در پژوهش حاضر به شایستگی بدان پرداخته شده است.

توجه به مطالعات ایران‌شناختی در شبه قاره با توجه به مواردی که به اختصار به آنها اشاره خواهد شد، در دنیای امروز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است:

* بزرگترین مجموعه کتب و نسخ خطی فارسی در تمام جهان متعلق به کتابخانه‌های هندوستان است.

* بیشترین تعداد فرهنگ (فرهنگ‌هایی مانند فرهنگ جهانگیری، آندراج و ...) و دستور زبان فارسی در هندوستان تألیف شده است.

* تقریباً تمامی شاهکارهای کلاسیک ادبیات فارسی، پیش از ایران، در هند به چاپ رسیده است.

* روزنامه‌های فارسی زبان، نظیر حبل‌المتین، پیش از انتشار در ایران، در این کشور منتشر شده است.

* در حال حاضر تعداد نهادها، مراکز ایران‌شناسی و مراکز آموزش زبان و ادبیات فارسی

* دانشگاهی و غیر دانشگاهی هند، در میان کشورهای دیگر جهان، بیشترین است.

* فهرست های متعددی از آثار فرهنگی مربوط به ایران، که در شبه قاره به چاپ رسیده است، از نهادها و موسسات فرهنگی مربوط به ایران در هندوستان، دانشگاه های دارای کرسی زبان و ادبیات فارسی و ایران شناسان معاصر شبه قاره، وجود دارد.

در سده نوزدهم دولت انگلستان کوشید تا نفوذ زبان و فرهنگ ایرانی را در شبه قاره از میان بردارد و زبان انگلیسی را جایگزین آن سازد و عملاً در این راه موفقیت بسیار یافت. بطوریکه نسل های اخیر، آشنایی قدیمی پدران خود را با زبان فارسی از یاد برده اند و اکنون زبان و ادبیات فارسی فقط به صورت رشته تحصیلی در دبیرستان ها، دانشگاه ها و مراکز آموزشی خصوصی تعلیم داده می شود.

نظر به آنکه پاکستان بخشی از شبه قاره است که در سال 1948 به استقلال رسیده است، مطالعات ایران شناختی در پاکستان تابعی از این مطالعات در شبه قاره محسوب می شود. مراکز اشاعه زبان فارسی و فرهنگ و ادب ایران، پس از استقلال این کشور افزایش یافته و نشریات بسیاری به زبان فارسی منتشر می شود و در تمامی دانشگاه های این کشور کرسی تدریس زبان و ادب فارسی تا درجات عالی دایر است و ایران شناسان بسیاری به مطالعات ایرانی اشتغال دارند .

از اینرو جای خالی پژوهشی چنین ارزشمند با نتایجی سودمند برای علاقه مندان به مطالعات ایرانی و اصحاب ایران شناسی ، که به تاریخچه روابط فرهنگی ایران و شبه قاره ، بویژه ایران و پاکستان امروزی و نیز به بررسی پژوهشهای ایران شناسانه در این کشور ، اختصاص داشته باشد، در میان علاقه مندان به زبان فارسی و نیز دوستداران تاریخ و فرهنگ ایران و جهان ایرانی کاملاً محسوس بود.

این پژوهش در چهار فصل تنظیم شده و در آن به مسایل مختلفی نظیر جغرافیای پاکستان، تاریخچه روابط سیاسی پاکستان و ایران، مناسبات دو کشور ایران و پاکستان پس از استقلال پاکستان، روند مطالعات ایرانی در پاکستان و عوامل تأثیر گزار بر آن بویژه تأثیر زبان و ادبیات فارسی در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان، معرفی مراکز و انجمن های مربوط به زبان فارسی و مطالعات ایرانی و ایران دوستی در پاکستان، بررسی مجلات و نشریات مرتبط با مطالعات ایرانی در

پاکستان، معرفی برجسته ترین پژوهشگران مطالعات ایرانی در پاکستان بویژه تاثیر افکار و اندیشه های علامه اقبال در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان، پرداخته شده است.

استفاده از منابع کتابخانه ای (حدود 120 مقاله، کتاب و منابع اینترنتی) در کنار تحقیق میدانی (چندین مصاحبه با افراد صاحب نام در این حوزه) حکایت از عمق پژوهش و تلاش ارزنده پژوهشگران آن برای ارایه اثری روشمند و علمی دارد.

کتابشناسی بسیار سودمندی از مطالعات ایرانی در حوزه شبه قاره در انتهای کتاب آمده است که راهگشای پژوهشگران این حوزه خواهد بود.

امروز برای پژوهشگران و دانشجویان ایرانی، ایران شناسی و توجه به زبان فارسی، خود به معنای جستجو برای یافتن سند هویت فرهنگی و ملی به شمار می آید و به همین دلیل کوشش های محققانه ای نظیر پژوهش حاضر، که در این مسیر انجام می شود، جنبه ملی و همگانی یافته است. به سخن دیگر چنین به نظر می رسد که فعالیتهای علمی در خور بیان به «خویشتن شناسی» خویش به دست پژوهشگران ایرانی آغاز شده و در حال تکوین است. امید آن می رود که این حرکت و نهضت همگانی به شناخت دوباره و درست شأن و جایگاه فرهنگ و تمدن ایران و بازشناسی عالمانه فلسفه، اندیشه و هنر ایرانیان در طول تاریخ و حفظ هویت ملی، زبان فارسی و استقلال فرهنگی در کشاکش غوغای پدیده «جهانی شدن» بیانجامد.

با آرزوی توفیق روز افزون برای تمامی پژوهشگران این حوزه دانشی بویژه پدید آورندگان این پژوهش ارزشمند - که قطره قطره در طی زمان دریای معرفت ایران شناسی را ژرفا و وسعت می بخشند.

"قطره دریاست اگر با دریاست ورنه او قطره و دریا دریاست"

دکتر زهره زرشناس

استاد پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

و مدیر گروههای آموزشی در بنیاد ایران شناسی

ص: 18

کشور پاکستان، در فرآیند تحولات شبه قاره هند در سده بیستم میلادی، در نتیجه مبارزات استقلال طلبانه مردم شبه قاره علیه استعمار انگلیس، در 1947، تشکیل شد. از این رو سابقه تاریخی این کشور جدای از تاریخ شبه قاره هند نیست. پاکستان، یکی از کشورهای مهم منطقه است که از ابتدا روابط سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و... با ایران برقرار نمود. این ارتباط با پیوندهای تاریخی-فرهنگی مشترک، احساس نزدیکی بیشتر بین دو کشور ایجاد کرد. تاریخ و فرهنگ شبه قاره چنان با تاریخ ایران گره خورده است که دانشمندان و اهل علم در پاکستان برای شناخت تاریخ و فرهنگ کشورشان نیاز به شناخت جنبه های مختلف تاریخی، ادبی، زبان شناسی، باستان شناسی، فرهنگی، دینی، هنر و معماری ایران دارند. قبل از استقلال پاکستان، دو مرکز مطالعات فارسی در این سرزمین وجود داشت، یکی دانشکده دولتی لاهور و دیگری دانشکده خاورشناسی (اورینتل کالج) دانشگاه پنجاب. بنابراین چنانچه مشهود است، می توان گفت سنت مطالعات ایرانی در پاکستان پیرو سنت ایران شناسی در هند می باشد و سنت ایران شناسی در هند معلول عواملی چند است که مهم ترین آن، نفوذ اسلام و به تبع آن رواج زبان و ادبیات فارسی در شبه قاره می باشد

با نفوذ اسلام به شبه قاره و گسترش آن در اقصی نقاط این خطه پهناور، تعداد زیادی از مردم شبه قاره، اسلام را با دل و جان پذیرفتند. این پذیرش و قبول به دنبال تشکیل حکومت ها و دولت های اسلامی به مرور زمان موجب شد که برای درک مسائل قرآنی و علوم اسلامی، کتاب ها و آثاری در زمینه دانش های قرآنی تدوین شود. بدین ترتیب که فرهیختگان و دانشمندان گوناگون علوم اسلامی شبه قاره-چه شیعه و چه سنی- عزم خود را جزم کردند و بر آن شدند تا به مدد ابداع و ابتکارهای خود یا با پیش روی قرار دادن کتاب ها و رساله های اسلامی 1دیگر سرزمین ها بویژه ایران به آفرینش آثار گوناگون دست بزنند (رادفر، 1388: 25).

در این میان، ایران به منزله پلی ارتباطی بین شرق و غرب، برای شبه قاره بسیار حایز اهمیت است و با ورود اسلام از طریق ایران و اشاعه زبان فارسی، که معرف زبان اسلام و فرهنگ و تمدن ایران زمین در شبه قاره تلقی شد، ایران اهمیت خاصی برای کشورهای شبه قاره پیدا کرد. این اهمیت و نقش ایران، بخصوص که بعدها مسلمانان شبه قاره توانستند خود را مستقل کنند و کشور پاکستان به وجود آمد، برجسته تر شد.

باید متذکر شد که رابطه ایران و نواحی غربی شبه قاره هند (پاکستان امروزی) به زمان های بسیار پیشتر برمی گردد. تمدن دره سند (از 3200 تا 1800 پ.م.)، در پاکستان، نشان از تمدنی پیشرفته در این سرزمین دارد و کاوش های اخیر باستان شناسی در محوطه های پیش از تاریخی جنوب شرقی ایران (سیستان و بلوچستان) حکایت از روابط گسترده تجاری و فرهنگی ایران و مرزهای غربی شبه قاره هند (پاکستان امروزی) دارد (سید سجادی، 1386، 1388 الف، 1388 ب، 1388 پ؛ توسلی، 1378). در تمام مناطق بلوچستان و سند و یا در هر محلی که آثار تمدن به چشم می خورد، نشانه های مستندی از روابط نزدیک فرهنگی تجاری ایران و پاکستان را از 5000 سال پیش به این سو وجود دارد؛ همچنین در قسمت شمالی خراسان آثاری دال بر این روابط دیده شده است» (راجپوت، 1349 : 44). از این رو، برای بررسی وضعیت مطالعات ایرانی در پاکستان ضروری است به اشتراکات فرهنگی شکل گرفته در طول تاریخ اشاره شود.

از دیگر سو، روابط گسترده دیرین فیما بین ایران و پاکستان موجب شده است که مردم آن سامان به مطالعات ایرانی اشتیاق نشان داده خدمات قابل توجهی به مطالعات ایرانی کنند، به طوری که پاکستان در زمره یکی از کشورهای مهم در زمینه مطالعات ایرانی شده است. بنابراین ضروری به نظر می رسد تا سیر مطالعات ایرانی در این کشور مورد بررسی دقیق قرار گیرد و تفاوت نگاه و رویکرد آنان به ایران با رویکرد غربی ها نشان داده شود و از سوی دیگر گستره مطالعات ایرانی در پاکستان مشخص شود و تاثیر آن در روابط علمی-فرهنگی دو کشور ایران و پاکستان و نقش مراکز علمی-فرهنگی دو کشور در تعمیق این روابط مورد ارزیابی قرار گیرد. برای درک این مهم بایسته است تا فعالیت های ایران شناسان برجسته این دیار معرفی و در این راستا سهم ایران شناسان پاکستان در گسترش روابط علمی فرهنگی به منظور درک درستی از مطالعات ایرانی در پاکستان

ارزیابی شود. هدف از این بررسی دریافت نتایج این مطالعات در تعمیق روابط علمی فرهنگی فیما بین است.

ایران شناسی در لغت به معنی شناخت ایران است. آنچه در مبانی نظری ایران شناسی بیش از شناخت اهمیت دارد دلیل شناخت می باشد. هدف از شناخت ایران چیست؟ به یقین اهداف ایران شناسی در آمریکا، آلمان، روسیه، فرانسه، ترکیه، ژاپن و ... با ایران شناسی در پاکستان متفاوت است. بر این اساس است که به شدت نیاز به شناخت دیدگاه های ایران شناسی هر کشور و منطقه احساس می شود. آنچه به طور کلی در خصوص نوع ایران شناسی تقسیم بندی کرده اند، ایران شناسی درونی «خودشناسی» و ایران شناسی برونی «غیر خودشناسی یا دیگر شناسی» می باشد. منظور از ایران شناسی خودی، شناخت ایران از سوی خود ایرانیان و از داخل کشور است. در حالی که منظور از ایران شناسی دیگری، شناخت ایران از بیرون که بیشتر متوجه غرب است می باشد. اما در اینجا یک نکته بسیار مهم از قلم افتاده است و آن این است که مطالعات ایرانی در کشورهای همسایه ایران که مشترکات فرهنگی عمیقی با ایران دارند را کدام نوع شناخت می توان به حساب آورد؟ از یک سو این کشورها مستقل هستند و دارای فرهنگ، زبان و حتی دین و مذهب خاص خود می باشند و از سویی اشتراکات فرهنگی بسیاری با ایران کنونی دارند و بخشی از «ایران فرهنگی» محسوب می شوند که برای شناخت هویت خویش نیازمند شناخت ایران هستند. کشور استقلال یافته پاکستان حایل بین ایران و هند است و هویت خود را از یک سو مستقل از هردو می خواهد و از سوی دیگر برای شناخت هویت خود ناگزیر از بررسی در هر دو کشور است، خاصه که برای استقلال کامل از هند گرایش به ایران در او تقویت هم شده باشد. بنابراین می توان ایران شناسی شکل گرفته در کشورهای چینی چون پاکستان را در راستای خودشناسی دانست و فارغ از دید شرق شناسانه شکل گرفته از گفتمان استعماری شمرد. ایران شناسی در پاکستان، همان خودشناسی است و یافتن هویت خودی است. رویکرد ایران شناسان پاکستانی به ایران حد وسطی از دو نوع نگاه خودی و دیگری نیست بلکه همسو با ایران شناسی خودی می باشد و بسیار به ایران شناسی داخلی نزدیک است.

ایران شناسی در پاکستان پیرو ایران شناسی در هند نیز هست. هنگامی که از ایران شناسی در شبه قاره هند صحبت می شود باید به کل یکپارچه و عوامل کلی تاثیر گذار بر روند ایران شناسی در شبه قاره هند توجه کرد. عوامل تاثیر گذار در ایران شناسی در شبه قاره هند عبارتند از: الف) پیشینه تاریخی و فرهنگی مشترک ب) نفوذ اسلام در شبه قاره هند ج) نفوذ زبان و ادبیات فارسی در آن سرزمین د) گره خوردگی حوادث تاریخی دو سرزمین.

از میان عوامل ذکر شده برای گسترش مطالعات ایرانی در شبه قاره هند، نفوذ اسلام در شبه قاره را می توان عاملی اساسی قلمداد کرد. زیرا با ورود اسلام به شبه قاره از طریق ایران، پیوند های تاریخی عمیقی بین دو سرزمین ایجاد شد و دین جدید راه نفوذ زبان و ادبیات و فرهنگ فارسی را به شبه قاره گشود و بزودی به فرمان فرمانروایان مسلمان شبه قاره آثار و ابنیه بسیار به تقلید از فرهنگ و معماری ایران بنا شد و کتاب های فراوان توسط نویسندگان و ادیبان و دانشمندان و علمای هندی و ایرانی به رشته تحریر درآمد. نتیجه آن شد که امروزه بیش از هزاران نسخه خطی فارسی در خصوص تاریخ و فرهنگ و طب و نجوم و معارف اسلامی و سایر علوم در کتابخانه ها و مراکز علمی سرتاسر شبه قاره هند موجود است. این عامل اساسی در گسترش ایران شناسی در شبه قاره هند عامل اساسی استقلال پاکستان نیز می باشد. به گواه تاریخ و اسناد معتبر، دلیل اصلی و اساسی استقلال پاکستان جدایی مسلمانان از هندوها بوده است. بر این اساس ایران شناسی در پاکستان متمایز از هند شد؛ از این جهت عوامل اصلی در گسترش ایران شناسی در پاکستان را می توان چنین ذکر کرد: الف) اسلام به عنوان دین مشترک دو کشور ب) پیوند زبان اردو با زبان فارسی ج) پیوند تاریخی و فرهنگی پاکستان با ایران د) توجه ویژه علامه محمد اقبال به ایران و زبان فارسی.

در خصوص پیشینه تحقیق شایسته یادآوری است که فعالیت های بیش از نیم قرن مطالعات ایرانی در پاکستان هنوز مورد ارزیابی و نقد علمی قرار نگرفته و عوامل تاثیر گذار بر مطالعات ایرانی بررسی نشده است. به این خاطر، هنوز اطلاعاتی جامع و مرجعی معتبر در مراکز علمی و دانشگاه های ایران و حتی پاکستان وجود ندارد؛ لذا بایسته است که تحقیقی جامع در خصوص آن فعالیت ها و نیز سهم و تاثیر مراکز ایران شناسی بویژه در دانشگاه های مهم پاکستان مانند دانشگاه پنجاب و کراچی و نیز مراکزی مانند "سندشناسی" و "اردو ادبی بوردر" و "آکادمی ادبیات پاکستان" و

همچنین مراکز فرهنگی ج.ا.ایران در آن کشور مانند خانه های فرهنگ و مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد، تا بتوان به ارزش کار بنیاد ایران شناسی و نیز سازمان ها و نهادهای همسوی برد و مشخص کرد که ادامه این گونه فعالیت ها تا چه اندازه مفید فایده خواهد بود.

هدف پژوهش حاضر تلاش برای انجام مطالعات علمی و روشمند است تا زمینه را برای پاسخگویی به پرسش های زیر فراهم آورد:

1- گستره مطالعات ایرانی در پاکستان چقدر است؟

2- سهم ایران شناسان پاکستانی در گسترش روابط علمی فرهنگی چگونه است؟

3- مطالعات ایرانی در پاکستان تا چه اندازه در تعمیق روابط علمی فرهنگی دو کشور ایران و پاکستان تاثیر گذاشته است و نقش مراکز علمی فرهنگی پاکستان در روابط فی مابین چگونه ارزیابی می شود؟

نیاز است در اینجا اشاره ای به نقش استادان ایرانی در ترویج مطالعات ایرانی در پاکستان با توجه به تحول شکل گرفته انجام شود. در حالی که در گذشته سپاهیان و بازرگانان که مردان قلم را به همراه داشتند، به واسطه قدرت نظامی و مالی خود در انتقال فرهنگ بیشترین سهم را برای کشور ایفا می کردند، اکنون رسانه ها و مراکز علمی این نقش را برعهده گرفته اند، که سبب تحول عظیمی در روابط بین جوامع بزرگ و کوچک و حتی در بین افراد شده است.

بعد از تاسیس پاکستان، روابط ایران با این کشور رو به فزونی گذاشت. سپس، بنا به نیاز و درخواست رهبران سیاسی و فرهنگی پاکستان، استادان و دانشمندان ایرانی برای تحقیق و پژوهش و آموزش به پاکستان اعزام شدند. آنان این امر خطیر را برعهده گرفته اند و بیشترین سهم را در انتقال و حفظ میراث فرهنگی ایران در پاکستان انجام دادند. پیش از آنان، قبل از به وجود آمدن کشور جدیدالتاسیس پاکستان، این مهم برعهده عارفان و عالمان و دانشمندان بود. بهر حال، بیشتر این استادان که یا برای تحقیق و پژوهش های علمی رهسپار می شدند و یا در سفارت خانه و خانه های فرهنگ و رایزنی فرهنگی مشغول به خدمت می شدند، به حق در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان سهم بزرگی برعهده داشته اند- و همچنان دارند. نمونه ی آن در مرکز تحقیقات فارسی ایران

و پاکستان بوده است. از جمله فعالیت این مرکز در آموزش زبان فارسی، جمع آوری نسخ خطی، انتشار کتاب و مجله، برگزاری سمینارها و همایش های بسیار و... تاثیر مستقیم بر روند مطالعات ایرانی در پاکستان گذاشته است (ر.ک. به فصل 3 - بخش معرفی مراکز مطالعات ایرانی در پاکستان، در همین تحقیق). بنابراین می توان گفت در کنار تمامی عواملی که کشور پاکستان را به مطالعات ایرانی گرایش داد، استادان ایرانی نیز به آن کمک فراوانی کردند تا این میراث مشترک ثبات و موجودیت خود را حفظ نماید.

باید تاکید نمود که استادان بزرگی از ابتدای تاسیس پاکستان به حفظ فرهنگ مشترک بین دو کشور کوشش های سترگی انجام داده اند که تاکنون ادامه دارد و برای نقد و بررسی فعالیت های آنان و نیز تاثیر و تاثر آن فعالیت ها به فرصتی دیگر نیازمند است.

نکته قابل ذکر دیگر این است که در بخش معرفی فارسی پژوهان پاکستان، تلاش شده تا آن دسته از پژوهشگران و استادانی که در زمینه مطالعات ایرانی بیشترین سهم را با انتشار مقاله و کتاب به زبان فارسی داشته اند، معرفی شوند؛ از این جهت اگر نام بعضی از بزرگواران از قلم افتاده به همین دلیل خاص بوده است؛ امید است در جلد دوم این اثر حق آن گروه نیز ادا شود.

مجموعه حاضر علیرغم تلاش انجام شده، عاری از اشکال نبوده و مایه امتنان است اگر از سوی تمامی صاحب نظران و متخصصین، هرگونه نقطه نظرات و اشکالات احتمالی متن، به مؤلفین منعکس گردد. امید که کتاب حاضر مورد توجه و استفاده متخصصین و کارشناسان دست اندرکار در این زمینه واقع شود.

بهر روز گراوند

29 شهریور 1393

ص: 24

فصل اول : جغرافیای پاکستان و تاریخچه روابط سیاسی پاکستان و ایران

اشاره

ص:25

1-1- مشخصات کشور پاکستان:

نام رسمی: جمهوری اسلامی پاکستان

نام های دیگر؛ (1)- بین المللی؛ پکیستن/پاکستان « 2 »، « Pakistan)- نام محلی: پاکستان « 3 »، « Pakistan)- قبل از جدایی بنگلادش؛ پاکستان غربی، (4)- نام ادبی و عامیانه: گل زمین (یاوری، 67:1372؛ جعفری، 184:1382؛ نجاری سهل آبادی، 1390: 70؛ تسییحی، 1392: مصاحبه).

موقعیت جغرافیایی:

در نیمکره شمال شرقی، جنوب آسیا و موقعیت ریاضی 2331 تا 3720 عرض شمالی و 61 درجه تا 75 درجه طول شرقی واقع شده است (محمدی، 1385: 3).

پایتخت: اسلام آباد

شهرهای مهم: لاهور، کراچی، راولپندی، پیشاور، کویته، فیصل آباد، مولتان، حیدرآباد

آب و هوا: گرم و مرطوب

1-2- موقعیت جغرافیای طبیعی پاکستان

اشاره

پاکستان در جنوب آسیا جای دارد و از شمال به افغانستان، از خاور به چین و هند، از جنوب به دریای عرب (اقیانوس هند) و از غرب به ایران محدود است (جعفری، 1382: 183) و در موقعیت ریاضی 2331 تا 3720 عرض شمالی و 61 درجه تا 75 درجه طول شرقی واقع شده است (محمدی، 1385: 3). این کشور 796095 کیلومتر مربع مساحت و طول مرزهای خاکی آن 5900 کیلومتر و به طول خط ساحلی آن 1046 کیلومتر می باشد (یاوری، 1372: 79). طولانی ترین فاصله شمال شرقی تا جنوب غربی این کشور 1875 کیلومتر و جنوب شرقی تا شمال غربی آن 1006 کیلومتر است (نامی، 1388: 3).

آب و هوای پاکستان خشک است و به طور کلی دارای چهار فصل است: زمستان نسبتاً سرد و خشک (از آذر تا اسفند) تابستان داغ و خشک (از فروردین تا تیر)، فصل بادهای و باران های موسمی جنوب غربی (از مرداد تا شهریور) و فصل بادهای موسمی شمال شرقی (از مهر تا آبان) (نامی، 1388: 11). با توجه به موقعیت طبیعی این کشور، مناطق جنوبی دارای دمای بیشتری نسبت به مناطق شمالی می باشد. از طرفی دامنه تغییرات مکانی دما نیز متغیر می باشد. در مناطق پست شمالی و نوار ساحلی دامنه ضریب تغییرات دما کاهش یافته، در حالی که در مناطق محدود راس السرطان و مناطق مرکزی این دامنه ضریب تغییرات افزایش می یابد (ناصری، 1385: 11). توزیع بارندگی از نظر مکانی و زمانی در پاکستان متناسب نیست، در ارتفاعات شمالی بیش از 1500 میلیمتر در مناطق کویری کمتر از 120 میلی متر باران می بارد. باران های زمستانه تحت تاثیر بادهای غربی و باران های تابستانه به ویژه از تیر ماه تا اواخر مرداد ماه به علت نفوذ بادهای موسمی اقیانوس هند می باشد. در فصل زمستان توده های هوای مرطوب اقیانوس اطلس مهمترین عامل بارندگی در این کشور می باشد (محمدی، 1385: 12). در جنوب پاکستان باران در ماه های فروردین و اردیبهشت شروع می شود. در ایندوس و سند باران چندانی نمی بارد اما با وزیدن بادهای غربی به سمت شمال در ماه های تیر و مرداد باران بیشتری زمین را مشروب می کند. در مولتان در ماه های تیر و مرداد نزدیک صد میلی متر باران می بارد در حالی که در همین زمان در راولپندی و بر دشت های دامنه رشته کوه های هیمالیا (هیمالیا) حدود 420 میلی متر باران می بارد. در ارتفاعات شرقی باران های تابستانی از 650 میلی متر بیشتر می شود. بادهای موسمی از بنگلادش شروع و پس از عبور از هند به پاکستان می رسد. باران های موسمی در این منطقه به ندرت متناسب می بارد و اغلب سیل های مصیبت بار یا خشکسالی های شدید، محصولات کشاورزی را از بین می برد. در اوت 1973 یکی از بدترین سیل های موسمی در تاریخ این کشور بیش از یک میلیون خانوار را بی پناه و صدها نفر را کشته و خسارات فراوانی را برجای گذاشت. برای بیشتر پاکستانی ها بارش باران های موسمی هنوز مهمترین رخداد سال به شمار می رود (نامی، 1388: 12-13). پاکستان را از نظر جغرافیایی می توان به دو منطقه تقسیم کرد:

الف) حوضه رود سند که در خاور واقع است و ارزش اقتصادی و حیاتی فراوانی دارد.

ب) نواحی واقع در غرب رود سند سرزمینی است کوهستانی که از فلات پامیر در شمال شروع می شود و با شامل شدن قسمت هایی از کوه های هندوکش و سلیمان به ناحیه کوهستانی و خشک بلوچستان پایان می یابد.

بلندترین نقطه کشور پاکستان به نام قله K2، حدود 8000 متر ارتفاع دارد (جعفری، 1382: 183).

بطور کلی این کشور را از لحاظ پهنه بندی می توان به پنج تیپ اقلیمی تقسیم بندی کرد:

1. اقلیم سرد و نیمه مرطوب: این نوع آب و هوا شمال ایالت پنجاب و حتی قسمت شمالی استان سرحد شمالی NWFP، شهرهای اسلام آباد (Islamabad)، راولپندی (Rawalpindi) و شمال شهر پشاور (Peshawar) را دربر می گیرد که در واقع دامنه جنوبی ارتفاعات هیمالیا ورشته کوه هندوکش می باشد.

2. اقلیم سرد و مرطوب: این نوع اقلیم در جنوب منطقه کشمیر و در ارتفاعات قراقروم گسترش دارد. از مشخصات این نوع اقلیم درجه حرارت پایین، میزان بارندگی در حدود 1270 میلیمتر (127 سانتی متر) یا بیشتر در سال می باشد.

3. اقلیم خیلی سرد و نیمه مرطوب: این نوع اقلیم در نواحی شمال این کشور و قسمت کوچکی از شمال غربی چیترا (Chitral) را دربر می گیرد. وجود ارتفاعات از یک سوی و ورود هوای سرد سیبری از سوی دیگر سبب حاکم شدن این سیستم اقلیمی در منطقه شده است. احتمال وقوع یخ بندان در ارتفاعات زیاد است به طوری که اکثر نزولات جوی به صورت ریزش برف و مقدار بارندگی سالانه آن کمتر از 1270 میلی متر (127 سانتی متر) است.

4. اقلیم گرم و نیمه خشک: این اقلیم در شمال ایالت پنجاب (Punjab)، شهرهای لاهور (Lahore)، کوئته (Quetta) و دیره اسماعیل خان (D.I.Khan) حاکم است. میزان بارندگی در این مناطق سالانه در حدود 270 تا 760 میلی متر می باشد.

5. اقلیم گرم و خشک: این نوع اقلیم در جنوب، شرق پاکستان، ایالت سند و بلوچستان (Sindhe Bal chist ع n)، بهاولپور (Bhawalpur) هاوالپور (uchistan) اقلیم در جنوب، شرق پاکستان، ایالت سند و بلوچستان (ریزش برف و مقدار بارندگی سالانه آن کمتر از 1270 میلیمتر، مظفر خان (Muzaffar Khan)، مولتان (Multan)، خان پور (Khainpur)، شکارآباد،

حیدرآباد (Hyderabad)، کراچی (Karachi)، پنج گور (PanjGur) و تربت (Turbat) را در برمی گیرد (محمدی، 1385: 22 و 23).

2-2-1- رودها

طولانی ترین و پرآب ترین رود پاکستان، سند نام دارد که حدود سند 3190 کیلومتر طول دارد. سایر رودهای این کشور عبارتند: ساتلج (سوتلج) 1450 کیلومتر، چناب 950 کیلومتر (یاوری، 1372: 79) که سند از کوه های مرتفع تبت چین سرچشمه می گیرد و طی مسیر طولانی به دریای عمان می ریزد (محمدی، 1385: 23).

رودهای دائمی چناب و جهلم از کشمیر و سوتلج و راوی از هند وارد پاکستان شده و به رود بزرگ سند (ایندوس) می پیوندند. سند به اضافه چهار رود دیگر، جهلم (Chilum)، چناب، راوی (Ravi) و سوتلج مجموعاً رود معروف پنجاب (پنج آب) را تشکیل می دهند (همان: 24). این پنج رود در محلی به نام پنج بند به هم پیوسته و در ناحیه متین کوت به رود سند می پیوندند و در نهایت در جنوب پاکستان به دریای عرب می ریزد. در سال های اخیر اختلاف بر سر تقسیم آب، در روابط هند و پاکستان تا زمان پیدایش کانال های مشترک، به نام طرح بین المللی آب های سند، وجود دارد (محمدی، 1385: 26). دیگر رودهای دائمی و فصلی پاکستان عبارت اند از: رود هوب (Hub)، رودخانه بیاس (Beas)، رود دشت (Dasht)، رود کنار (Kunar)، رود ناوی (Navi)، رود شیوک (Sheyuk)، رود پیشین لورا (Pishin Lora)، رود پورالی (Purali)، رود هینگل (Hingol)، رود بولان (Bulan)، رود مولا (Mula) و ... (نامی، 1388: 18-24).

3-2-1- توپوگرافی

کشور پاکستان از نظر توپوگرافی به شش ناحیه تقسیم می شود که عبارت اند از: نواحی پاکستان به لحاظ طبیعی به شش منطقه تقسیم می شود: (1) کوه های شمالی، که ارتفاعات شمالی و بخش غربی مسیر کوه های هیمالیاست و محدوده وسیعی از کشمیر تا شمال گلگت را پوشانده است. (2) شاخه فرعی کوه های هیمالیا، که در غرب دشت رود سند واقع است. (3) فلات بلوچستان، که از

شمال غربی تا جنوب شرقی ادامه دارد و دره های خشک، دریاچه های نمک و کویرهای وسیع با تپه هایی خشک این فلات را فراگرفته است. 4) فلات پوتوهار و منطقه نمک، که حدود پنج هزار مایل مربع از منطقه پنجاب را پوشانده و ارتفاع آن بین 305 تا 610 متر از سطح دریا متغیر است. منطقه نمک از نزدیکی جهلم تا دره اسماعیل خان ادامه می یابد. 5) جلگه پایین رود سند، که منطقه حاصلخیز کشاورزی به وسعت 100، 16 کیلومتر مربع است و در ایالت پنجاب و سند قرار دارد. 6) کویر تهر، که در جنوب شرقی جلگه سند سفلا و دشت راجپوتانا قرار دارد و در قسمتهای گود آن حوضچه های نمک وجود دارد (اختر، ص 2-4؛ کامران مقدم، ص 12).

3-1- تاریخچه ی روابط سیاسی ایران و پاکستان

1-3-1- ورود آریایی ها

روابط ایران و پاکستان سابقه طولانی دارد و به قبل از استقلال این کشور باز می گردد، سرزمین شبه قاره از مراکز قدیمی تمدن بشری محسوب می شود، جلگه رودخانه سند که امروز قسمت مهمی از کشور پاکستان می باشد، مهد قدیمی ترین تمدن هاست که تمدن های گوناگون در پنجاب و سرحد و تمدن بزرگ بودایی ها در تاکسیلا و اطراف رودخانه سند و تمدن هراپا (Harappa) در شمال جلگه سند و تمدن موهنجودارو در پایین جلگه سند را در خود جای داده است. این تمدنها به پیشرفت در ساختمان سازی و اسلحه سازی نائل آمده بودند (صافی، 1382: 22). دانشمندان بر این عقیده هستند که تمدن قدیم سند با تمدن باستان معاصر خود در ایران رابطه نزدیک داشته است که ظروف سفالی کشف شده در تمدن های ذکر شده از لحاظ نقش و طرح شبیه ظروفی می باشد که در ایران یافته شده است، این آثار نمایانگر ارتباط فرهنگی و اقتصادی تمدن های قدیمی در پاکستان با ایران است (رضوی، 1350: 115).

آریایی ها که به دلیل کمبود جا و افزایش مردمان و چارپایان در جستجوی مراتع و چراگاه های تازه بودند، به سرزمین های گرم تر جنوبی مهاجرت کردند و در سه شاخه از هم جدا شدند. گروهی به سوی فلات ایران، گروهی به سوی دشت های آسیای صغیر و گروهی دیگر به سوی سرزمین بزرگ شبه قاره رهسپار شدند (فره وشی، 1370: 5-6) و در این سرزمین ها ساکن شدند. بعد از این

ص: 31

مهاجرت، « مشترکات نژادی و این دو گروه هرگز گسسته نشد. مردم دوران باستان سرزمین ایران با مردمان دوران باستان سرزمین هند، هم بستگی های فرهنگی بسیاری داشتند. این موضوع به خصوص در زبان، اسطوره ها و مسائل مربوط به آیین های آنها دیده می شود که گویای هم زیستی طولانی ایرانیان و هندوان آریایی نژاد است» (آموزگار، 1374 : 48/1). پس از ورود آریایی ها به شبه قاره ، در اواخر هزاره دوم قبل از میلاد، باعث از بین رفتن آبادی شهرهای باستانی دره سند شد و به جای آن تمدن جدیدی بر اساس فرهنگ تازه واردان شکل گرفت و در نواحی پنجاب پیوندهای معنوی بین ایران و شبه قاره هند بخصوص در بخش غربی آن (پاکستان امروزی) شکل گرفت (تقوی، 1344 : 38).

2-3-1- دوره پیش از اسلام

تاریخ مدون پاکستان باستان با لشکرکشی های شاهان هخامنشی آغاز می شود و داریوش اول (486-521 پ.م.) در کتیبه های تاریخی خود ذکر می کند که دره سند جزء خاک شاهنشاهی ایران بوده است و سراسر دره سند و گاهی بخشی از آن تا زمان داریوش سوم ضمیمه شاهنشاهی هخامنشی بود و این وضع تا زمان داریوش سوم ادامه داشت . حمله اسکندر به ایران و پیش رفتن تا دره سند موجب ازدیاد روابط فرهنگی ایران و پاکستان شد زیرا سرداران و سربازان یونانی عاملی در نقل و انتقال فرهنگ و تمدن پاکستان و ایران شد (رضوی، 1353 : 6-7).

در دوران هرج و مرج سیاسی در ایران و دوران حکومت اشکانیان ، هنرمندان و صنعتگران ایرانی به دربار پادشاهان هند پناه بردند و هنر و حرفه های خود را به هندی ها تعلیم دادند(صافی، 1382 : 25).

در زمان ساسانیان روابط دو سرزمین ایران و پاکستان توسعه بیشتری یافت، به طوری که در عهد اردشیر بابکان، پنجاب به صورت یکی از ایالات امپراتوری ساسانی درآمد و شاهان ساسانی در آنجا شهرهایی بنا کردند. در عهد سلطنت انوشیروان، قسمتی از نواحی سند و هیمالیا نیز به ایران ملحق شد و در دوران همین پادشاه بود که شطرنج و کتاب کلیله و دمنه بوسیله برزویه طبیب به ایران آمد و بازی نرد از ایران به آن دیار رفت (رضوی، 1350 : 117).

نخستین حمله اعراب بعد از اسلام به سرزمین هند در زمان خلیفه دوم به سرکردگی محمد بن قاسم به جنوب هند صورت گرفت که تاثیر چندانی در اشاعه و گسترش اسلام در این سرزمین نداشت. پیشرفت اسلام در این سرزمین 250 سال بعد با حمله محمود غزنوی میسر شد (رادفر، 1388 : 166).

سلطان محمود غزنوی با تصرف نواحی بسیاری از هند از جمله نواحی امروز پاکستان باعث شد تا خانواده های مسلمان و فارسی زبان در این سرزمین ساکن شوند و باعث اشاعه اسلام و زبان فارسی شدند. در پایان حکومت غزنوی، لاهور برای پایتخت آخرین سلطان غزنوی انتخاب شد. در اواخر دوره غزنوی شهر لاهور مرکز بزرگ زبان و ادبیات فارسی شد و به «غزنین ثانی» شهرت یافت (سرور، 1348 : 10).

پس از انقراض غزنویان، سلطان شهاب الدین محمد غوری به هند لشکر کشید، و آخرین سلاطین دهلی را مغلوب کرد و باعث تاسیس اولین سلسله مسلمانان هند به نام «سلاطین ممالیک» شد. بعد از سلاطین ممالیک، چند خاندان مسلمان به نام خلجیان، تغلقیان، سادات، لودیان، در شمال هند پی در پی به حکومت رسیدند که از میان آنان خلجیان قلمروی خود را به جنوب هند توسعه دادند و تا گجرات را متصرف شدند (رادفر، 1388 : 166). در اواخر عهد این سلاطین مسلمان، شبه قاره در تسلط فرمانروایان کوچک بود و دچار هرج و مرج شدید سیاسی شد. این وضع تا زمان تاسیس دولت تیموریان هند (مغولان اعظم، بابر) ، به وسیله ظهیرالدین بابر، ادامه داشت. با آغاز این دوره روابط فرهنگی شبه قاره و ایران تقویت شد. در این عصر هنرمندان و دانشمندان زیادی از ایران و ماوراءالنهر به هند رفتند و هنر خطاطی و نقاشی توسط هنرمندان ایرانی در هند پیشرفت کرد؛ بنای زیبای تاج محل از عجایب هفتگانه جهان، محصول روابط ایران و شبه قاره در دوره مغولان کبیر است (صافی، 1382 : 71-69).

اوج تمدن اسلامی-ایرانی در شبه قاره هند در دوره اکبر و جهانگیر (از امپراتوران مشهور تیموریان هند) بود. در زمان جهانگیر بود که جشن نوروز برپا شد (یکتایی، 1353 : 62). یکی از

عوامل نفوذ فرهنگ و هنر ایران در زمان تیموریان هند به شبه قاره، روابط نزدیک شاهان تیموری با دربار صفویه و وجود پیوند دوستی و صمیمیت بین آنها بود. و این امر باعث شده بود تا در هنگام گرفتاری، دولت صفوی حامی دولت تیموریان هند باشد (صافی، 1382: 4-73). علاوه بر این مناسبات حسنه بین دو کشور، فرهنگ دوستی مغولان هند و اوضاع خاص ایران باعث مهاجرت شاعران و ادبای دوره صفویه به آن دیار شد و سبب رشد و شکوفایی زبان فارسی در شبه قاره هند شد.

4-3-1- بعد از نفوذ استعمار

انگلیسی ها در ابتدای قرن یازدهم میلادی به قصد تجارت وارد شبه قاره هند شدند و به تدریج از پادشاهان تیموری هند امتیازاتی گرفتند، که دو نتیجه برای انگلیسی ها داشت: یکی آنکه از راه این امتیازات و تجارت با هند سود سرشاری عاید آنها شد و دوم اینکه به نقاط ضعف حکومت تیموری هند پی بردند. انگلیسی ها با انواع دسیسه خود را جانشین آنها کردند و تا آخر ربع سوم قرن سیزدهم هجری قمری، با اجرای سیاست رعب و وحشت، سلسله تیموریان هند را پس از 343 سال حکومت منقرض کردند (صافی، 1389: 6).

پس از انقراض امپراتوری مغولان اعظم، اهمیت و اقتدار سیاسی مسلمانان نیز پایان گرفت و مسلمانان به حاشیه رانده شدند (صالح صدیقی، 1347: 3). بدنبال آن نیز از نفوذ سیاسی، اقتصادی، فرهنگی ایران در این سرزمین کاسته شد. اما تاریخ سرنوشت دیگری رقم زد و در 14 اوت 1947 میلادی کشور پاکستان تاسیس شد و هند به استقلال رسید (تسییحی، 1389: 19). در این راه مردان بزرگی چون علامه محمد اقبال، سرسید احمد خان و محمدعلی جناح در احیای فکر دینی و استعمار زدایی و استقلال طلبی، در شبه قاره هند تأثیری عظیم داشته اند (خرازی، 1379: 5).

5-3-1- مناسبات دو کشور ایران و پاکستان پس از استقلال پاکستان

مناسبات دو کشور ایران و پاکستان پس از استقلال در آبان ماه 1326 هجری شمسی و با به رسمیت شناختن پاکستان توسط دولت ایران و تاسیس سفارت در کراچی (آبان 1326) شروع شد و مقامات دو کشور با یکدیگر دیدارهای بسیاری کردند. به طوری که در سال 1334 هجری شمسی روابط

این دو کشور با عضویت در «پیمان بغداد» بیشتر شد و سپس هر دو کشور در سال 1958 میلادی/1337ش به عضویت «پیمان سنتو» در آمدند، این دو کشور در برنامه «همکاری های توسعه منطقه ای» (R.C.D) دارای مناسبات ویژه ای در زمینه های اقتصادی، فرهنگی و ارتباطی شدند. «به دنبال انقلاب اسلامی» در ایران و پیروزی آن و تشکیل حکومت اسلامی، «جمهوری اسلامی پاکستان» نخستین کشوری بود که حکومت انقلابی ایران یعنی «جمهوری اسلامی ایران» را به رسمیت شناخت، که در حال حاضر روابط دو کشور در بالاترین سطح می باشد (زمانیان، 1375 : 44-42).

فصل دوم : بررسی روند مطالعات ایرانی در پاکستان و عوامل تاثیر گذار بر آن

اشاره

شامل:

بررسی زبان و ادبیات فارسی در پاکستان با تاکید بر تاثیر آن بر مطالعات ایرانی

سهام نسخه های خطی و فرهنگ نویسی در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان

مراکز مربوط به مطالعات ایرانی و انجمن های فارسی و ایران دوستی در پاکستان

بررسی مجلات و نشریات مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان

تاثیر افکار و اندیشه های علامه اقبال در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان

ص:37

زبان و ادبیات فارسی در پاکستان، زبان فرهنگ و هنر آن مرزوبوم قلمداد می شود، زیرا با تمام جوانب فرهنگ و تاریخ این کشور آمیخته شده است. این زبان دارای سابقه طولانی در شبه قاره است و تا قبل از سلطه انگلیس در شبه قاره، زبان رسمی حکومت های مسلمان بود. از این رو در سراسر شبه قاره هند و پاکستان نسخ خطی فراوانی وجود دارد که برگ های تاریخ این دیار را رغم می زند و عاملی در گرایش محققان به زبان فارسی به شمار می رود.

از سوی دیگر ادبیات پاکستان بسیار متأثر از زبان و ادبیات فارسی می باشد و فارسی، زبان شعر این دیار محسوب می شود به گونه ای که شاعران فارسی گوی بسیاری در پاکستان به وجود آمده اند. بنابراین می توان گفت زبان فارسی در تاریخ، هنر، دین و ادبیات پاکستان ملموس می باشد و تاثیر مستقیم در مطالعات ایرانی در این کشور دارد. بنابراین بررسی زبان فارسی در پاکستان بسیار به فهم مطالعات ایرانی در این کشور کمک می کند. در این فصل برای روشن شدن جایگاه و اهمیت زبان فارسی در مطالعات ایرانی چند سوال مطرح می شود.

1- از چه زمانی زبان و ادبیات فارسی در پاکستان نفوذ پیدا کرده است؟

2- زبان و ادبیات فارسی در پاکستان چه جایگاه و اهمیتی دارد؟

3- زبان فارسی تا چه میزان زبان اردو را تحت تاثیر قرار داده است؟

4- زبان فارسی در مطالعات ایرانی در پاکستان چه تاثیری گذاشته است؟

زبان فارسی که از خانواده زبان های هندوایرانی است و از یادگاران کهن میراث فرهنگی ایران و شبه قاره هند است، در اصل از یک ریشه بسیار قدیمی به نام زبان های هند و اروپایی منشعب شده است. زبان اوستایی با سنسکریت، یعنی زبان وداها- که همان زبان باستانی هند است- خویشاوندی و ریشه مشترک و نزدیک دارد. کهن ترین متن مقدس شبه قاره، یعنی وداها، از نظر محققان بسیار با اوستا شباهت دارد تا جایی که از لحاظ فکری و محتوایی نیز این دو متن بسیار به هم نزدیک شده اند و می توان گفت؛ «وزن و سبک عمومی شعر [در این دو] به قدری نزدیک است که با استفاده از قوانین آوایی می توان قطعات اوستایی را لفظ به لفظ به متن ودایی تبدیل کرد. در دو متن اوستا و ریگ ودا هم اصطلاحات بی شمار همانندی را دیده می شود که در هر دو مکتب فکری به یک معنی و از یک ریشه اند» (جلالی نایینی، 1365 : 730).

با ورود اسلام به ایران، به دلیل همبستگی های فرهنگی دو سرزمین، بسیاری از زرتشتیان ایران که به «پارسیان» مشهور شدند، به شبه قاره مهاجرت کردند و از این پس شبه قاره هند به پناهگاه امنی برای ایرانیان تبدیل شد. در زمان حمله مغول به ایران، یکی از سرزمین های محافظ فرهنگ ایرانی، شبه قاره هند بود. در دوره صفوی نیز همین سرزمین بود که با آغوش باز، شاعران از دربار رانده را پذیرا شد. به همین دلیل است که فرهنگ ایرانی و زبان پهلوی در شبه قاره بیشتر از هر جای دیگر حفظ شد و تا امروز هم، هنوز در میان نوادگان آن مهاجران، می توان کسانی را آشنا به زبان پهلوی پیدا کرد. بسیاری از متون پهلوی که ترجمه شد، از راه فراگیری زبان پهلوی در هند امکان پذیر شد. علاوه بر این، هنوز سده اول هجری پایان نیافته بود که مسلمانان از دو معبر، یکی از ساحل مالابار و دیگری از راه درّه سند، وارد هندوستان شدند و این دو نقطه، به منزله سر پلی بود که در خاک هندوستان به دست آوردند و زبان فارسی را با خود به آن سرزمین سوغات بردند. بیشتر سپاهیان محمد بن قاسم ثقفی که از جانب حجاج بن یوسف ثقفی، مأمور فتح سرزمین سند شدند، از نواحی استان فارس و بنادر خلیج فارس جمع آوری شده بودند و زبان فارسی، زبان مادری ایشان بود. این سربازان نخستین دسته ای به شمار می روند که پس از اسلام بذر زبان فارسی و فرهنگ ایرانی را در حوزه سند کاشتند و آن را آبیاری کردند (همان، 738). بنابراین بعد از اسلام، پیوندها و

ارتباطات بین این دو سرزمین بیشتر شد، بخصوص از زمان غزنویان به بعد، که سلاطین و فرمانروایان مسلمان، همواره در امر ترویج و اشاعه ی زبان و ادب فارسی و ارزش های فرهنگی مسلمانان در شبه قاره هند، نقش مهمی را ایفا کرده اند. پایتخت شرقی آنها، لاهور، مرکز فرهنگی و علمی شبه قاره و پایگاه بزرگی برای عرفا و دانشمندان در زمان غزنویان بود. شعرای بزرگی از اهل هند در این شهر، زندگی می کرده اند و شعرای ایرانی نیز به علت آماده بودن زمینه و بعضا به انگیزه گسترش فرهنگ و ادبیات فارسی در شبه قاره، وارد این سرزمین می شدند و زبان فارسی به همت این شعرا و سایر ادبا پیشرفت قابل توجهی کرد (صافی، 1382 : 47). هم در این دوره شاعرانی بنام و نویسندگانی بزرگ در شبه قاره ظهور کرد، از جمله مسعود سعد سلمان، ابوالفرج رونی، نکتی و ... که از شعرای فارسی زبان توانای این دوره هستند. بعد از دوره غزنویان، اوج پیشرفت زبان فارسی در شبه قاره هند، در دوره تیموریان هند بود. یکی از عوامل نفوذ فرهنگ و هنر ایران در شبه قاره در زمان این دودمان، روابط نزدیک فرمانروایان و امیران تیموری هند با دربار صفویه و وجود پیوند دوستی و صمیمیت بین آنها بود (همان : 4-73). علاوه بر این روابط حسنه، فرهنگ دوستی مغولان هند و بی اعتنائی شاهان صفوی به شاعران غیر مذهبی باعث شد تا شاعران و ادیبان دوره صفویه به هند مهاجرت کنند و هرچه بیشتر زبان فارسی را در آنجا رونق بدهند.

3-1-2- اهمیت زبان و ادبیات فارسی در پاکستان

زبان فارسی، عامل همگرایی در دو جنبه داخلی و خارجی بسیار حائز اهمیت می باشد. مقام معظم رهبری در نخستین مجمع جهانی استادان زبان فارسی درباره نقش این زبان...، خاطر نشان کرد که «زبان فارسی برای ایرانیان و اقوام فارسی زبان دیگر، شالوده ذهنیت ملی، میراث با عظمت و فوق العاده ارزنده گذشته و مایه ی افتخار و منشا دستاوردهای فرهنگی است». ایشان به اهمیت این زبان برای اقوام غیر فارسی زبان، به این واقعیت اشاره کرد که «به برکت زبان فارسی می توان با نمونه های بی نظیر حکمت و اندیشه هایی که به صورت منظوم و منثور در میراث فرهنگی ایران با مواظبت تمام نگهداری می شوند، آشنا شد». به عقیده ی ایشان، «زبان فارسی در گسترش اسلام در شبه قاره هندوستان، چین، و آسیای مرکزی نقش بسزایی داشته است» (کامنوا، 1381 : 89).

در حدود چهار قرن پیش از این، شبه قاره هند و سرزمین ایران به دلیل همجواری جغرافیایی از یک سو و زبان و فرهنگ از سوی دیگر، بسیار به هم نزدیک بودند. اکنون پاکستان یگانه نماد واقعی تلفیق و نفوذ فرهنگ عربی و اسلامی در شبه قاره می باشد، که از مجرای فارسی طی قرن ها شکل گرفته است. ادبیات پاکستان با مایه گرفتن از آثار ادبی فارسی، که مبلغ دین بودند، شکل گرفت، زیرا می توان ادعا کرد که فارسی در پاکستان یکی از مؤلفه های شاخص هویت فرهنگی و برهان وجودی این کشور است. فارسی و پاکستان به نحوی جداناپذیر به یکدیگر مربوط هستند. هر چند که بر اثر فراز و فرودهای بسیار، جایگاه فارسی در عرصه های مختلف جامعه پاکستان در حالت نوسان بوده و هست (فردوس، 1379 : 44).

تأثیر فارسی و ادبیات آن در زبان های محلی پاکستان مانند پشتو، پنجابی، سندی، ملتانی و کشمیری از حیث کلمات و تشبیهات و اعلام بسیار نمایان است؛ اما نفوذ آن، از همه بیشتر در زبان اردو که زبان ملی آن کشور و زائیده اختلاط فارسی با زبان های محلی هند و پاکستان است، مشخص می شود. رسم الخط، ترتیب دستور، عروض، تشبیهات، استعارات، اعلام، سبک نظم و نثر آن با فارسی یکی است و علاوه بر اینکه حدود شصت درصد زبان اردو، فارسی می باشد، اغلب ضرب المثل های آن از فارسی گرفته شده و حتی در حروف اضافه و افعال (مصادر) آن نیز، فارسی بر آن تأثیر زیادی داشته است (نقوی، مرداد 1344 : 11). بعضی به عمد یا سهو نوشته اند « فارسی در شبه قاره، هیچ وقت زبان گفتگو محاوره ی روزمره نبوده است، اما به ضرس قاطع می توان گفت که در قلمرو فارسی، بیشترین آثار فارسی، در شبه قاره به وجود آمده است، حتی بیشتر از کشورهایایی که خود فارسی زبان اند» (نوشاهی، 1383 : 49). بهر حال، فارسی چنان جایگاه رفیعی در پاکستان کسب کرد که شاعران و نویسندگانی چون علی بن عثمان هجویری، ابوالفرج رونی، مسعود سعد سلمان، بیدل، علامه محمد اقبال و ... قالب های نظم و نثر فارسی را بهترین محمل برای بیان مکنونات خود یافتند و در این عرصه خوش درخشیدند. نمونه جالب و مشهور و مثال زدنی نفوذ زبان فارسی در پاکستان، در سرود ملی این کشور بروز کرده است و نشان دهنده اهمیت این زبان در پاکستان است. سراینده این سرود، حفیظ جالندری می باشد. در سراسر این سرود جز یک لفظ "کا"، که حرف اضافه محسوب می شود، فارسی است (انور، 1351 : 31).

سرود ملی پاکستان:

پاک سرزمین شاد باد کشور حسین شادباد

تو نشان عزم عالیشان ارض پاکستان

مرکز یقین شاد باد

پاک سرزمین کا نظام قوت اخوت عوام

قوم ملک سلطنت پاینده تابنده باد

شاد باد منزل مراد

پرچم ستاره و هلال رهبر ترقی و کمال

ترجمان ماضی شان حال جان استقبال

سایه ی خدای ذوالجلال.

4-1-2- موقیعت زبان و ادبیات فارسی در پاکستان

با ورود اسلام به سرزمین ایران به سبب اختلاط با زبان و فرهنگ عرب، زبانی جدید یعنی فارسی امروز به وجود آمد که پیام رسان دین مبین اسلام و فرهنگ آن در شبه قاره شد... و از آمیزش زبان فارسی با زبان ها و لهجه های محلی، خمیر مایه ی زبان اردوی امروزی به وجود آمده که زبان ملی پاکستان است (فردوس، 1379 : 45). ادبیات فارسی ایران که زاینده ی ادبای مسلمان و معرف تمدن و فرهنگ اسلامی-ایرانی است، چنان در شبه قاره، به ویژه در بین مسلمانان که طبقه حکمرانان را تشکیل می دادند، با ایران همبستگی معنوی و اتحاد روحی ایجاد نمود که آنان را از حیث فکر و نظر به تمام معنا ایرانی کرد و در کلیه ی شئون زندگی، با بومی های هند که هندو و پرچمدار آئین ودائی بودند، فرق محسوس و در چندین موارد اختلافات شدیدی ایجاد کرد. این اختلافات دامن زده شد و هندوها و مسلمانان را به دو دسته بزرگ تقسیم کرد. ... با در نظر گرفتن این حقایق می توان ادعا کرد که فارسی و ادبیات آن که الهام بخش تمدن و فرهنگ مسلمانان شبه قاره بوده، اساسی ترین نقش را در مجزا ساختن آنان از هندوان و تشکیل ملت و مملکت پاکستان ایفا نموده و مهم ترین خدمت را در به وجود آوردن بزرگترین کشور اسلامی جهان (از نظر جمعیت) انجام داد (نقوی، 1345 : 16-215). اما در بررسی زبان فارسی در شبه قاره، باید به جابجایی کلمات و تغییرات آن

نیز توجه داشت. دکتر چوهدری در این خصوص معتقد است: « کلمات فارسی وقتی از اینجا [ایران] به افغانستان می رود، معنی عوض می شود، وقتی به پاکستان می رود، معنی و نطق عوض می شود، اصطلاحات جدید به وجود می آید و واژه سازی انجام می شود» (چوهدری، 1392: مصاحبه). زبان فارسی نیز از آن روز که به سرزمین پاک گام نهاده، سرنوشتی چنین داشته است. اگر تلفظ زبان فارسی را در نزد اردو زبانان بفهمیم، زبان اردو را نیز همانند گویش مردم خراسان درک می کنیم (تسیحی، 1352: 2).

یاد گرفتن زبان فارسی به دلایل زیر برای پاکستانی ها ضرورت دارد:

1- برای حفظ میراث فرهنگی و اسلامی و عرفانی مشترک ایران و پاکستان.

2- برای استفاده از نسخه های خطی و قلمی و چاپی فارسی نایاب و ارزشمند محفوظ در کتابخانه های شخصی و دولتی پاکستان.

3- برای فهمیدن آثار و افکار و اشعار علامه محمد اقبال، شاعر ملی پاکستان.

4- برای ترقی و پیشرفت و فروغ اردو، زبان ملی پاکستان.

5- برای تحقیق و جستجو در زبان های محلی پاکستان از قبیل پنجابی و سرائیکی و بلوچی و سندھی و غیره (اختر چیمه، 1377: 143).

اما اینک زبان فارسی در پاکستان دچار مسائلی شده که بر اثر آن ها، رواجش روز بروز کمتر می شود. محقق برجسته، محمد اختر چیمه رئیس بخش فارسی دانشکده فیصل آباد پاکستان با تأسف فراوان، علت های آن را چنین بیان می کند:

1- زبان فارسی، زبان اخلاق است و در این زمان با غلبه فرهنگ غرب، اخلاق مسلمانان پاکستان مورد زوال و اضمحلال قرار گرفته است.

2- زبان فارسی که تقویت کننده قوه روحانی و باطنی و اخلاقی ماست، در مدارس در حال ضعیف شدن است و زبان عربی در مقابل آن قرار گرفته است. این بزرگترین لطمه و صدمه بر زبان فارسی است که در نتیجه ی این جو، کم کم دارد از بین می رود.

3- چون تحصیلات عربی در دبیرستان ها از کلاس ششم تا هشتم اجباری شده و زبان اردو هم لازم است، بچه ها به خواندن فارسی، مایل نمی شوند.

4- زبان فارسی، زبان اساسی بیشتر ممالک آسیایی و کشورهای روسیه است، و اروپایی ها و آمریکایی ها بر میراث مشترک فرهنگی ما مسلمانان، لطمه می زنند و به وسیله تلویزیون، ویدئو، ماهواره و غیره، دانش آموزان و نوجوانان و پسران و دختران ما را بی دست و پا می کنند و گمراه می سازند.

5- در سراسر پاکستان، غیر از دانشگاه ها، هنوز فقط در دو دانشکده، کلاس های فوق لیسانس فارسی دایر است: 1) دانشکده دولتی لاهور، 2) دانشکده دولتی زمیندار گجرات.

6- کمبود استاد فارسی به طوری که چندین سال پیش در دانشگاه اسلامی بهاولپور و دانشگاه کوئته بلوچستان، فوق لیسانس فارسی باز شده، ولی در هر دو جا استاد کم است (اختر چیمه، 1377 : 3-142).

ولی با توجه به کلیات فرهنگی مشترک بین ایران و مردم شبه قاره، این نکته بر همگان مسلم است که زبان فارسی در شبه قاره و از جمله پاکستان، صورتی دارد که "رنگ خانگی" یافته است و حکم میراثی دارد، جاودانه... همه مردم پاکستان می دانند که زبان فارسی، زبان شناخت اخلاق، دین و آیین و فرهنگ مسلمانی است (ناصح، 1374: پیش گفتار).

5-1-2- سهم زبان فارسی در تشکیل زبان اردو

فارسی و اردو نزدیکترین زبان های امروزی جهان هستند. اردو اگرچه از گروه زبان های هند و آریایی محسوب می شود و از یکی از شاخه های سنسکریت سرچشمه گرفته است؛ ولی چون در محیط فارسی رشد کرده، لذا شدیداً تحت تاثیر فارسی قرار گرفته است (شبلی، 1372 : 69)، به طوری که در تقسیم بندی که تسییحی (1352) از زبان اردو کرده، آن را در پنج قسمت به شرح ذیل آورده و در هر قسمت، میزان تاثیر فارسی نیز بیان شده است:

1- اردوی ادبی : آن است که شاعران و نویسندگان و مفسران کتاب ها، از آن استفاده می کنند و شاید تا 95 درصد لغات آن فارسی باشد؛

2- اردوی عامیانه : آن است که مردم کوچه و بازار و خیابان، بدان حرف می زنند و به طور کلی زبان محاوره و مکالمه و روزمره همگان است که در حدود 60 درصد آن فارسی است؛

3- اردوی روزنامه ای: آن است که روزنامه ها و مجلات امروز پاکستان بدان نوشته می شود و در حقیقت مخلوطی است از اردوی ادبی و اردوی عامیانه؛

4- اردوی دینی: آن است که علما و مجتهدان دینی و مسلمانان سرزمین پاک از آن استفاده می کنند که 90 درصد آن عربی و فارسی است؛

5- اردوی علمی: آن است که بتازگی مراکز علمی و ادبی و فنی و پزشکی و امثال این ها، آن را بوجود آورده و برای آن لغت نامه ها و کتابچه های گوناگون تالیف و چاپ و نشر کرده اند که در حدود 60 درصد فارسی است (تسییحی، 1352: 17).

زبانی که امروزه با نام اردو در سراسر جهان شناخته شده است، در دوره های مختلف شکل گیری و رواج خود، دارای اسامی مختلفی بوده است که به طور اجمال می توان به "هندی" یا "هندوی"، "هندوستانی"، "ریخته" و "اردوی معلی" اشاره کرد (بیات، 1389: 12). ادبیات زبان اردو، که زبان عمومی بیش از چهارصد میلیون نفر مردم در جهان و زبان ملی پاکستان بشمار می رود، به قدری تحت تاثیر و نفوذ زبان فارسی واقع شده است که در اغلب موارد امتیاز مرز بین آنها بکلی از بین می رود (نقوی، 1345: 216). تذکر یک نکته بسیار مهم و اساسی در اینجا لازم است و آن این که فارسی در ساختمان اردو، تاثیر قابل ملاحظه ای نکرده است، البته مقدار زیادی از کلمات فارسی وارد زبان اردو شد و این سرمایه الفاظ، زبان اردو را قوتی بخشید که به وسیله آن بزودی سیر تکاملی خود را طی نمود و در ردیف زبان های هند درآمد. اردو به علت واژه های دخیل فارسی است که رنگ خاصی به خود گرفته و به آن بسیار نزدیک شده است. رابطه اردو و فارسی مثل رابطه میان زبان های پهلوی و فارسی نیست یعنی اردو از فارسی سرچشمه نگرفته است، تاثیر فارسی در اردو مانند تاثیر زبان فرانسه تورمن ها در زبان آنگلو ساکسون هاست که در نتیجه این تاثیر، زبان انگلیسی به وجود آمد. یا می توان گفت که تاثیر فارسی در اردو، تقریباً مثل تاثیر عربی در فارسی است (شبلی، 1372: 72). در اینجا بحث را با کلام محمد حسین آزاد درباره زبان اردو به پایان می بریم: "نهال اردو از زمین سنسکریت روئیده و در آب و هوای فارسی رشد نموده است" (همان، 72).

بحث ایران شناسی در شبه قاره، بیشتر به دلیل نفوذ زبان فارسی در آن منطقه مطرح شده بود (ناصر، 1374، پیشگفتار، ص ح). از آنجا که حفظ میراث فرهنگی پاکستان بدون فارسی کمتر امکان دارد و همچنین پیشرفت و تقویت اردو نیز بدون تمسک به فارسی میسر نیست، مردم پاکستان از بدو تشکیل کشور نوبنیاد خود، درصدد حفظ و بسط روابط فرهنگی با ایران بخصوص توسعه فارسی برآمده اند (نقوی، تیر 1344 : 21). بنابراین اولین گام پس از استقلال در مطالعات ایرانی پاکستان، توسعه در تدریس و آموزش زبان فارسی بود، به طوری که تا آن زمان تنها دو مرکز قدیم مطالعات فارسی وجود داشت، یکی دانشکده دولتی لاهور... و دیگری دانشکده خاورشناسی (اورینتل کالج) دانشگاه پنجاب لاهور (نوشاهی، 1383 : 37). پس از تشکیل کشور، نه تنها در مدارس بلکه در دانشگاه های مختلف پاکستان، کرسی زبان فارسی به وجود آمد و انجمن ها و مراکز علمی بمنظور تحقیق و پژوهش در زمینه زبان و ادبیات فارسی راه اندازی شد. بنابراین از آنجا که بسیاری از منابع تاریخی و فرهنگی پاکستان به زبان فارسی می باشد و تاریخ این کشور با ایران گره خورده، خود به خود، محققان و دانشمندان این کشور، گرایش به زبان فارسی پیدا کرده و به سمت مطالعات ایرانی کشیده می شوند، مطالعاتی که به روشن شدن تاریخ و فرهنگ کشورشان کمک شایانی کرده است. به زبانی دیگر، مقصود از تاسیس رشته زبان فارسی در اغلب مراکز علمی اروپایی، دانستن زبان و فرهنگ فارسی برای تعامل دوطرفه نبود، بلکه قصدشان این بود که به روش های علمی جدید بتوانند با فرهنگ مشرق زمین و از جمله ایران آشنا شوند و به نوعی سلطه خویش را در جهان فرهنگی مطرح سازند و... باید توجه داشت که توجه محققین شبه قاره به زبان فارسی، با این سیاست بکلی منافات دارد. قصد محققین شبه قاره از مطالعه زبان فارسی، آشنایی هر چه بیشتر آنهاست با فرهنگ مشترکی که محصول تفکر و اندیشه واحد است (ناصر، 1374 : پیشگفتار، ص د). این وضع به خوبی نمودار رخنه عمیقی است که فارسی از راه اردو بر روحیه ی مردم پاکستان کرده و علل محبوبیت فوق العاده ایران و ایرانی را نیز باید در همین جستجو کرد، به همین دلیل، موضوع نفوذ فارسی در زبان اردو و ادبیات اردو، از نظر ایران شناسی در پاکستان اهمیت بسزایی دارد (نقوی، مرداد 1344 : 12).

زبان و ادبیات فارسی در پاکستان حدود هشت الی نه قرن سابقه دارد و تا قرن سیزدهم هجری، زبان فارسی به مدت هفت قرن زبان حکومتی و دینی بوده است. اگر چه طی تسلط استعمار خارجی به شدت با آن مبارزه شد ولی پس از تشکیل پاکستان، که تا این امروز (2014م/1393ش) حدود شصت و هفت سال از آن می گذرد، موقعیت خود را در نظام آموزشی حفظ کرده است. پاکستان در حال حاضر یکی از کشورهای پاسدار زبان فارسی می باشد. زبان فارسی طی دوره فرمانروایی مسلمانان در شبه قاره موقعیت بسیار عالی داشت و زبان رسمی و اداری بود و هنوز زبان انگلیسی در این سرزمین نفوذی نداشت.

گستره زبان فارسی در پاکستان چنان وسیع است که نمی توان به آن بی توجهی نشان داد. بدون متون فارسی و بدون دانستن فارسی، نوشتن تاریخ این کشور میسر نخواهد بود. تمام منابع اصلی تاریخ پاکستان به زبان فارسی است. بنابراین اولین گام پس از تشکیل پاکستان، شروع مطالعات ایرانی و توسعه در تدریس و آموزش زبان فارسی بود. زیرا از آنجا که بسیاری از منابع تاریخی و فرهنگی پاکستان به زبان فارسی می باشد و تاریخ این کشور با کشور ایران گره خورده، خود به خود، محققان و دانشمندان این کشور، گرایش به زبان فارسی پیدا کرده و به سمت مطالعات ایرانی کشیده شده و می شوند، مطالعاتی که به روشن شدن تاریخ و فرهنگ کشورشان کمک شایانی کرده است. به زبانی دیگر، مقصود از تاسیس رشته زبان فارسی در اغلب مراکز علمی اروپایی، دانستن زبان و فرهنگ فارسی به قصد تعامل دو طرفه نبوده، بلکه قصدشان این بود که به روش های علمی جدید بتوانند با فرهنگ مشرق زمین و از جمله ایران آشنا شوند و به نوعی سلطه خویش را در جهان فرهنگی مطرح سازند یعنی نوعی شرق شناسی که برگرفته از تفکر غربی و جهت گیری غربی است. محتوای این نوع شرق شناسی و به تبع آن ایران شناسی یا هندشناسی و ... شناخت راه های بهتر و آسان تر و مناسب تر برای استعمار جدید بوده است. زیرا فخر فروشی اروپاییان و آمریکاییان در خصوص برتر دانستن اصطلاح منسوخ شده «نژاد» غربی، چراغ سبزی برای غارت کردن دنیای شرق شمرده می شد. در حالی که ایران شناسی از دیدگاه مردم پاکستان و به ویژه علامه اقبال شناخت خودی است برای درک متقابل و دریافت هویت خود. این شیوه نگرش بود که تاثیر مستقیم در مطالعات ایرانی در پاکستان داشت و راه را برای مطالعات آینده و تعامل بیشتر و بهتر با ایران باز کرد.

اشتراکات فرهنگی بسیاری میان دو کشور ایران و پاکستان وجود دارد که طی روابط طولانی و فراز و فرودهای بسیاری شکل گرفته است. این اشتراکات فرهنگی در دین و آیین، هنر و معماری، آثار باستانی، و زبان نمایان است. با گسترش نفوذ و ادبیات فارسی در شبه قاره هند و پاکستان آثار فارسی بسیاری پدید آمد، از جمله فرهنگ نویسی و کتاب های خطی، که این آثار اکنون به نام میراث مشترک ایران و پاکستان خوانده می شود. فرهنگ نویسان با گردآوری لغات فارسی در پاسداری از زبان فارسی سهم عمده ای داشته اند. کتاب های خطی نیز برای هر زبان پشتوانه ی معنوی محسوب می شود. از این رو، تاریخ و سیر تکامل زبان فارسی و انتقال آن به عصر حاضر نمایان می شود. در این بخش درباره چند سؤال زیر بحث خواهد شد.

1. شکل گیری نسخه های خطی و فرهنگ نویسی در پاکستان و تاثیر این دو بر مطالعات ایرانی در پاکستان چگونه بوده است؟
2. مهمترین مراکز نگهداری از نسخ خطی در پاکستان کدام است؟
3. چه اهمیت و ضرورتی برای شناخت نسخه های خطی در پاکستان وجود دارد؟
4. فرهنگ نویسی در پاکستان چه سیری را طی کرده و مهمترین این فرهنگ ها کدام است؟

2-2-2- پیدایش و علاقه به نسخ خطی در پاکستان

پاکستان که پاره مهم گستره پهناور فرهنگی و جغرافیایی شبه قاره است، از دیرباز مهد و پدید آورنده آثار خطی به زبان های شرقی و به ویژه به زبان های عربی و فارسی بوده است. آثار این دو زبان -چه تالیف و چه کتابت- در تمام ادوار تاریخ هزارساله ی اسلامی در منطقه به وجود آمده است (نوشاهی، 1383:178).

از زمان تاسیس حکومت مسلمانان در پاکستان و هند که وقایع تاریخی آن در کتاب های مختلفی آورده شده است، آگاهی های بسیار جالبی درباره وجود کتابخانه ها به دست آمده است. اغلب فرمانروایان شبه قاره و امیران و همسران آن ها، مانند فیروز شاه تغلق، همایون، اکبر،

جهانگیر، شاهجهان، زیب النساء، عبدالرحیم خانخانان، ابوالفضل، فیضی، داراشکوه، تیپوسلطان، شاهان اوده (لکهنو) و...، علاقه شدیدی به گردآوری کتب داشتند یا به دستور آنان کتاب های بسیاری در تاریخ و ادب و معارف اسلامی تالیف و تحریر شد. لاهور، تته، اوچه (اوچ شریف) و ملتان در زمان حکومت اسلامی، مراکز مهم علمی پاکستان به شمار می رفته است و دارای دارالعلوم ها و کتابخانه های بزرگ بوده اند (نقوی، 1347: 10).

شاهان مسلمان، علاوه بر اینکه کتاب های بسیاری به نام هدیه و پیشکش قبول می کردند و یا از جنگ ها کتاب هایی غنیمت می گرفتند، ماموران لایقی را نیز جهت خریداری کتاب های نادر به گوشه های مختلف کشور و دیارهای خارج از هندوستان می فرستادند. فضلا و دانشمندان وقت به نوشتن و تهیه کتب ذیقیمت ماموریت می یافتند و عده ای از خطاطان و نقاشان و جلدسازان و تذهیب کاران و کتابداران ماهر جزو خادمان سلطنتی موظف به نوشتن نسخ خطی و تزئین و نگهداری آنها می شدند. بدین ترتیب در کتابخانه های سلطنتی شاهان و مهاراجه ها و امرای دربار کتب ذیقیمت فراهم و نگهداری می شد، و گنج های گرانمایه کتب در نقاط مختلف ممالک محروسه، از جمله نواحی پاکستان در کتابخانه های شخصی اعیان مملکت، که مورد استفاده عده مخصوص مردم واقع می شد، وجود داشت. عموم مردم نیز به منظور استفاده همگان در صدد تاسیس کتابخانه ها بر می آمدند و غالبا در مساجد و خانقاه ها، مدارس دینی و آرامگاه های روحانیون بزرگ (اولیاءالله) مانند خواجه معین الدین چشتی (در اجمیر)، نظام الدین اولیاء (در دهلی)، قاضی نورالله شوستری "شهید ثالث" (در آگرا) و امثال این ها کتابخانه های پر ارزشی به چشم می خورد (همان، 11-10).

از این رو، می توان گفت که «پاکستان یکی از مهم ترین مراکز نسخه های خطی جهان اسلام از این حیث در خور اعتنا است. در پاکستان 620 کتابخانه شناسایی شده است و آمار نسخه های خطی موجود در کتابخانه های پاکستان بیش از 150 هزار نسخه، تخمین زده شده می شود. این آمار بدون در نظر گرفتن گنجینه هایی است که هنوز در پستوها و نهان خانه های میراث بران، در حجاب مانده است» (ایران زاده، 1384: 40).

اهمیت شناسایی و فراهم آوردن فهرست از همه نگاشته‌ها و نسخه‌های فارسی بر پژوهندگان روشن است؛ اهمیتش، هم برای یافتن قلمرو جغرافیایی زبان فارسی است (منزوی، 1376: 287)، هم برای درک میراث مشترک ایران و پاکستان و گستره حوزه تمدن ایرانی است و هم فراهم آوردن راهی درست و علمی برای حفظ و نگهداری و نشر آنان می‌باشد. علاوه بر این، شناسایی نسخ خطی، کار پژوهشگران و محققان را در مطالعات ایرانی هموار می‌کند و راهگشای تحقیقات مهمی هم برای خود پاکستان و هم ایران و هم سایر کشورهایی که در این زمینه فعالیت می‌کنند خواهد بود.

فهرست‌ها و کتاب‌شناسی‌ها، نخستین پایه تحقیقات و مطالعات به شمار می‌آیند و نماینده پژوهش‌های گذشتگان و راهگشا و راهنمای آیندگان هستند. به وسیله فهراس و فرهنگ‌ها و کتابنامه‌هاست که می‌توان فهمید که گذشتگان در چه علوم و فنونی تحقیق کرده‌اند و از سوی دیگر راه امروز و فردای آیندگان برای تحقیق هموار شده و مشخص خواهد شد سر رشته تحقیق را از کجا به دست گیرند و چگونه آن را به پیش ببرند؛ در غیر این صورت، توان معنوی و مادی خود را از دست داده و ممکن است به تکرار مکررات بیفتند و نتوانند سخنی نو بیاورند که حلاوتی داشته باشد (نوشاهی، 1375: 218). انگیزه‌ها و اهداف توجه به نسخه‌های خطی:

1. حفاظت و استفاده از میراث بزرگ برجای مانده؛

2. ارائه فعالیت‌های انجام شده در گذشته در همه زمینه‌های دینی، ادبی، علمی، اجتماعی و فرهنگی و غیره در جامعه؛

3. حفظ برقراری پیوندهای فرهنگی میان ملت‌های شبه‌قاره و دیگر اقوام در قلمرو زبان و ادب فارسی با محققان و خاورشناسان غرب.

در اینجا بخشی از سخنان نسخه‌شناس شهیر، احمد منزوی در خصوص توجه به نسخ خطی پاکستان آورده می‌شود تا درک درستی از اهمیت و ضرورت شناسایی نسخ خطی در این کشور به دست آید:

(... سفرهایی به شهرهای پاکستان کردم، کتابخانه‌های عمومی و خصوصی را بازدید کردم. وضع نسخه‌ها در کتابخانه‌ها اسف‌بار بود، به ویژه کتابخانه‌های شخصی، کتاب‌ها در "طاقچه"های

گلین، و حتی در کنار دیوارها بر زمین، بر روی هم انباشته شده بود. کتابی را برداشتم، باز کردم، کرم های سفید زنده در آن می لولیدند، دیگری را برداشتم، همچنان بود. آب و هوای نامناسب، و حتی سیل هایی که گاه بی گاه در دهات و حتی شهرها جاری می شد، موریانه، کرم سفید و دیگر حشرات، موجودیت آن ها را به خطر نابودی تهدید می کرد. بر تصمیم راسخ تر شدم، دست کم فهرستی از آنها تهیه شود، که من آن را سنگ قبر این آثار تعبیر می کنم. سنگی شایسته ی این مآثر ما، این شکوفه های دیروزی و استخوان های پوسیده ی بازمانده از شرف زبان فارسی» (منزوی، 1376: 291).

4-2-2- مراکز نگهداری نسخ خطی فارسی در پاکستان

اشاره

در قرن پنجم هجری، زبان فارسی همراه دین مبین اسلام به شبه قاره وارد شد و به مرور زمان، پشتوانه سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی هم به خود گرفت و برتری فارسی و نیازمندی های دینی و ادبی و اجتماعی و آموزشی مردم شبه قاره به آن مسلم شد و هزارها اثر فارسی به رشته تحریر و تالیف و ترجمه درآمد (نوشاهی، 1383: 197). بخشی از این آثار در مراکز مختلف، گردآوری و ساماندهی شده اند و برخی نیز در کتابخانه های شخصی پراکنده هستند، در اینجا برخی از مراکز مهم نسخ خطی فارسی در پاکستان معرفی می شود.

1-2-2-4- کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب

این کتابخانه در سال 1873 م/1252 ش در دانشکده پنجاب تاسیس شد؛ در سال 1882 م/1261 ش دانشکده پنجاب به رتبه دانشگاهی رسید و به تبع کتابخانه دانشکده پنجاب به کتابخانه دانشگاه پنجاب تغییر اسم داد. واحدهای کتابخانه عبارت اند از:

1- واحد کتب چاپی

2- واحد کتب خطی

3- واحد مجلات و روزنامه ها

4- واحد میکروفیلم ها و لوح های فشرده

ص: 52

واحد کتب خطی در سیزده ژوئیه 1920 تاسیس شد. طبق آماری که در سال 2003 م/1381 ش گرفته شده، این کتابخانه تا آن زمان 22574 نسخه خطی داشت که از آن میان 13167 نسخه به عربی، فارسی و اردو و زبانهای محلی (در واقع به زبان هایی که به الفبای عربی تحریر می شوند) بوده است. این رقم در سال 2007 به 48200 نسخه رسیده است. این کتابخانه دارای مجموعه های شخصی و خصوصی نیز می باشد، که در اینجا به چند مجموعه که دارای نسخ خطی هستند به صورت مختصر اشاره می شود.

1. مجموعه آزاد : مجموعه مولانا محمد حسین آزاد (1830-1910) دارای 1556 کتاب چاپی و 398 مجلد نسخ خطی عربی و فارسی و اردو است. در این مجموعه اکثر نسخ خطی فارس است؛

2. مجموعه کیفی : مجموعه برج موهن دتا تریا کیفی (1886-1955) این مجموعه 877 کتاب چاپی و 130 نسخه خطی فارسی و اردو دارد؛

3. مجموعه شیرانی : مجموعه حافظ محمود خان شیرازی (1880-1946) شامل 1710 کتاب چاپی، 434 سند و قباله و 2284 مجلد کتاب خطی است (عباسی نوشاهی، 1390 : 16-13).

2-4-2-2- کتابخانه گنج بخش

این کتابخانه طبق ماده 12 اساسنامه تحقیقات مرکز فارسی ایران و پاکستان در شهریور 1349 در شهر اسلام آباد پاکستان تاسیس شد و به مناسبت بزرگداشت مقام شیخ ابوالحسن علی بن عثمان جلابی هجویری معروف به «داتا گنج بخش» کتابخانه گنج بخش نامیده شد (صافی، 1370 : 18). این کتابخانه به همت علی اکبر جعفری و محمد حسین تسبیحی کتابدار کتابخانه سروسامان پید ا کرد و اکنون در سه بخش با آثار خطی، چاپی و سنگی و میکروفیلم فعالیت دارد و یکی از غنی ترین سرمایه های میراث مشترک مکتوب در سراسر پاکستان می باشد که حدود بیست هزار نسخی خطی را در خود جای داده و بزرگترین گنجینه نسخ خطی اسلامی در پاکستان شناخته شود (مهدوی، 1385 : 1-260).

3-4-2-2- کتابخانه همدرد - کراچی

بنیاد همدرد در جای خود معرفی شده و در اینجا فقط به کتابخانه آن اشاره می شود. اگرچه فعالیتهای این بنیاد بیشتر مربوط به علوم پزشکی و طب سنتی (اسلامی) است اما، در عین حال مجمع علمی و ادبی و اسلامی نیز هست. این بنیاد کتابخانه ای به همین نام یعنی « کتابخانه بنیاد همدرد» دارد که تا سال 1988 م/1367 ش تعداد 926 نسخه خطی داشت که از این تعداد، 627 نسخه به زبان فارسی، 270 نسخه عربی و 29 نسخه به زبان های اردو، پنجابی، پشتو و ترکی بودند (یادداشت های خصوصی نویسنده اول، 1386). فهرست نسخه های این کتابخانه توسط سید خضر عباسی نوشاهی در سال 1988 به سفارش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان تهیه و منتشر شده است.

4-4-2-2- موزه ملی پاکستان - کراچی

این موزه به زبان اردو « قومی عجائب گھر پاکستان » نام دارد که چهار سال پس از تاسیس پاکستان با هدف گردآوری و نگهداری و معرفی آثار باستانی و ملی پاکستان ساخته شده است. این موزه در شهر کراچی می باشد که یکی از مهمترین بخش های آن، « مخزن نسخه های خطی » آن می باشد که به زبانهای عربی، فارسی، اردو، ترکی، سنندی، پنجابی، پشتو و سنسکریت هستند، که به دلیل شرایط طبیعی و کمبود امکانات در خطر نابودی می باشند. در گنجینه نسخ خطی آن بیش از ده هزار نسخه خطی وجود دارد که به زبان فارسی 5500 نسخه، عربی 3500 نسخه، اردو 700 نسخه، پنجابی 300 نسخه و اردو 70 نسخه نگهداری را شامل می شود. همچنین تعدادی نیز به زبان های پشتو و بنگالی وجود دارد. این مجموعه در موضوعات مختلف علوم روز دوران خود شامل دین، تاریخ، جغرافیا، عرفان و تصوف، ادبیات، طب، علوم و ریاضیات و فرهنگ لغات توسط اندیشمندان و علما و ادبا و شعرا و دیگر شخصیت های علمی به رشته تحریر درآمده است و توسط بسیاری از خطاطان و خوشنویسان آن زمان کتابت و تذهیب شده اند.

5-2-4-2- کتابخانه پیرجهندو

این کتابخانه به نام صاحب آن، پیر وهب الله شاه معروف به « پیرجهندو» نام گرفت و در نزدیکی حیدرآباد سند واقع است. این کتابخانه دارای پنج هزار کتاب چاپی و یک هزار نسخه خطی می باشد. اکثر نسخه های خطی آن به فارسی و عربی می باشند (تسییحی، 2535/1357 : 48و47).

6-2-4-2- کتابخانه دانشگاه سند

این کتابخانه بیش از صد هزار کتاب دارد که در حدود 600 نسخه آن کتاب های خطی می باشد (همان، 58).

7-2-4-2- کتابخانه بانک ملی پاکستان (کراچی)

این کتابخانه یکی از کتابخانه های مهم و ارزنده پاکستان می باشد که در حدود پانزده هزار مجلد کتاب چاپی و 2300 نسخه خطی را در خود جای داده است (همان، 279). عطاردی (1376) از این کتابخانه دیدن کرده و از آن تعریف و تمجید نموده و آن را یکی از معتبرترین کتابخانه های کراچی نوشته است (عطاردی، 1376 : 459).

8-2-4-2- کتابخانه مرکزی بهاولپور (سنترال لائبریری)

این کتابخانه دارای 49657 مجلد کتاب است که از این تعداد، 2200 نسخه، خطی می باشد که به زبان های عربی، فارسی، اردو و پنجابی قلمی شده اند. فهرست نسخه های خطی این کتابخانه از طرف مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان توسط دکتر الله دتا چودھری استاد دانشکده دولتی بهاولپور تهیه شده است (تسییحی، 2535/1357 : 13).

9-2-4-2- دیگر کتابخانه های دارای نسخ خطی

برای اطلاع بیشتر از کتابخانه های دارای نسخ خطی پاکستان می توان به کتاب « کتابخانه های پاکستان» تألیف محمد حسین تسییحی (1357)، از انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و

پاکستان و همچنين كتاب « سيري در كتابخانه هاي هند و پاكستان » تاليف عزيزالله عطاردي (1375) رجوع كرد.

در زير فهرست وار كتابخانه هاي ديگر پاكستان، كه داراي نسخ خطي هستند، ذكر مي شود:

فهرست نام هاي كتابخانه هايي كه نسخه خطي دارند به ترتيب نام كتابخانه، شهر، تعداد نسخه خطي

* ابوالخير، ملتان، 55

* اداره ي تحقيقات اسلاميه، لاهور، 45

* اسلام محمودخان، پيشاور، 57

* اقبال صلاح الدين، لاهور، 58

* انصاري مولوي حكيم الله بخش، ملتان، 200

* ايوب جانب نوري، پيشاور، 214

* آغا، بهاولپور، 25

* آغايمين خان لاهوري، لاهور، 22

* بيرنجي الله راشدي، لاركانه، 75

* پيران راشديه، حيدرآباد، 155

* پير محمد مقبول ولد ميرفر مانعلي نوشاهي، گوجرانواله، 50

* جامعه اسلاميه، بهاولپور، 64

* چغتايي (دكتور عبدالله چغتايي)، لاهور، 110

* حاج محمد بشير (جلد ساز)، لاهور، 1000

* حافظ عبدالحق چشتي، بهاولپور، 252

* حكيم عبدالحق، تاكسيلا، 200

* خواجه سناء الله خراباتي، گجرات، 75

* خيرپور مير، سند لائبريري، 250

- * دارالمقیاس (مولانا عبدالنواب صدیقی)، لاہور، 75
- * ریکارڈ آفس (ادارہ بایگانی)، پیشاور، 224
- * سردار کریم نواز خان، سوگار ونلورن، 150
- * سلیمان اسماعیل ولد اسلم خان، پیشاور، 75
- * سید فقیر گل، پیشاور، 64
- * سید حسن جان اسماعیل خان، محلہ گلپادشاہ پیشاور، 120
- * شاہ عنایت شہید، چھوک فولاد، 60
- * صاحب زادہ صنم گل مہمند، خوشاب، 90
- * عالمگیر شجاع، نزدیک مسجد وزیر خان لاہور، 100
- * عبدالصمد افغانی، پیشاور، 107
- * علما آکادمی، لاہور، 70
- * محمد صادق (شیخ الفقہ)، بہاولپور، 55
- * مدرسہ ربانیہ، تاکسیلا، 200
- * مدرسہ سراج العلوم (مولانا عبدالکریم صدر)، سند، 800
- * ملا کاتیار، حیدرآباد سند، 350
- * مولانا اللہ بخش صوفی، ملتان، 55
- * مولانا غلام محمد گھولوی، بہاولپور، 240
- * مولانا مفتی محمد صادق (گنجینہ صادق)، بہاولپور، 56
- * میر صادق (گنجینہ میر صادق)، بہاولپور، 190
- * نقشبندیہ (سعد اللہ خان)، پیشاور، 91 (تسبیحی، 2535/1357 : 290-300)

در دوران رواج زبان و ادبیات فارسی در شبه قاره هند و پاکستان، آثار بسیار زیاد و متنوع به زبان فارسی بوجود آمد که یکی از مهمترین این آثار فرهنگ ها و لغت نامه ها هستند که می توان در چهار

ص:57

رده آنها را طبقه بندی کرد: فرهنگ متون ادبی، فرهنگ های تخصصی، فرهنگ های آمیخته، فرهنگ های بی هنجار (پناهی، 1378): 153.

از این رو، پس از شاعران و نثرنویسان، فرهنگ نویسان را می توان پاسداران زبان فارسی در پاکستان قلمداد کرد. با نگاهی گذرا به تاریخ فرهنگ نویسی فارسی تا دو سده ی گذشته می توان آن را به دو دوره تقسیم کرد، دوره اول تا پایان سده ی هفتم هجری است که کانون آن، در ایران و آسیای میانه می باشد و دوره دوم آن که از سده ی هشتم تا سده ی چهاردهم هجری ادامه دارد. شبه قاره هند و پاکستان جانشین فرهنگ نویسی ایران و آسیای میانه می شود (نوش آبادی، 1380: 1196).

فرهنگ نویسی در شبه قاره هند و پاکستان بر اساس نیاز آنان شکل گرفته است، به این معنی که طبیعی است که انسان هیچ گاه نمی تواند زبان خارجی را به آسانی یاد بگیرد و مانند زبان مادری به آسانی مورد استفاده قرار دهد. بنابراین برای آشنایی به زبان به وسایلی نیاز است که همان کتب فرهنگ و دستور زبان می باشد، از این جهت است که هندی ها و پاکستانی ها که توجه خاصی به یادگیری زبان فارسی داشته اند، براساس نیاز خود دست به تالیف کتب مورد نیاز از جمله کتابهای لغت زدند. مشابه آنچه ایرانیان پیش از اعراب درصدد تهیه فرهنگ های عربی برآمده اند و کتابهای لغت بسیار ارزشمندی در این زبان قبل از خود اعراب تالیف نمودند. هندی ها و پاکستانی ها نیز زودتر از ایرانیان، احتیاج به داشتن فرهنگ مرتب و صحیح را احساس کردند و بر اثر حمایت های شاهان اسلامی در این زمینه خدمات شایانی انجام داده اند و بیش از صد کتاب قابل توجه در این زمینه از خود به یادگار گذاشته اند (نقوی، 1339: 49-50). در یک تقسیم بندی کلی فرهنگ نویسی فارسی در شبه قاره را می توان به دو دوره تقسیم کرد، در دوره اول فرهنگ فارسی تاکید برگردآوری هرچه بیشتر واژه داشته است، بنابراین در این دوره کمیت مهم بوده و از راههای گوناگون به گردآوری هر چه بیشتر واژه ها می پرداخته اند. این دوره که در حدود چهار سده از سده ی هفتم تا سده یازدهم هجری طول کشیده، شماره واژگان فرهنگ های تازه پیوسته افزایش می یافت و در طول این دوره فرهنگ هایی مانند فرهنگ جهانگیری در 1017 قمری و برهان قاطع در 1062 قمری با بیشترین شمار واژگان تدوین شده است. اما در دوره دوم فرهنگ نویسی در این دیار دگرگون شد و فرهنگ نویسان کوشیدند تا با نگاهی انتقادی به بررسی فرهنگ های پیشین پردازند و بر اساس این

روش بود که فرهنگ‌هایی با روش‌های جدیدتر مانند فرهنگ رشیدی، سراج اللغات، بهار عجم و مصطلحات الشعرا تدوین شد (همان، 50). اما از لحاظ دوره‌های تاریخی، فرهنگ نویسی در شبه‌قاره را به سه دوره زیر تقسیم می‌کنند:

1- دوره قبل از بابریان یا مغولان هند از قرن هفتم تا نهم هجری

2- دوره بابریان قرن دهم تا سیزدهم هجری

3- دوره جدید قرن چهار تا دهم هجری

دوره بابریان را می‌توان اوج فرهنگ نویسی در شبه‌قاره برشمرد؛ به همین خاطر از فرهنگ‌های خارجی که در دوره بابریان در شبه‌قاره هند و پاکستان نوشته شد، فهرستی به شرح زیر آورده می‌شود.

1- زبده الفواید اثر شیرخان سور که در اواسط قرن ششم هجری قمری تالیف شد.

2- فرهنگ شیرخانی (منتخب زبده الفواید) اثر شیرخان سور که بین سالهای 995 تا 959 هجری قمری تالیف شد.

3- فرهنگ فتح الکتاب اثر ابوالخیر بن سعد انصاری که سال تالیف 991 هجری قمری می‌باشد.

4- مجموع اللغات اثر ابوالفضل بن شیخ مبارک تالیف آن در سال 994 هجری قمری است.

5- انیس الشعرا (مترادف الفاظ) نوشته عبدالکریم بن شیخ راجن غزنوی مربوط به سال 998 هجری قمری.

6- فرهنگ اکبرشاهی اثر ابوالبرکات بن مبارک نوشته شده بین سالهای 963 تا 1014 هجری قمری.

7- سرمه‌ی سلیمان به قلم تقی الدین اوحدی بلیانی که تالیف آن بین 1009 تا 1015 هجری قمری است.

8- فرهنگ بدیع اللغات (تاریخ جهانگیرشاهی) اثر خواجه زاده ولی سرهندی در سال 1013 هجری قمری.

9- فرهنگ جهانگیری اثر جمال الدین حسین اینجو تالیف در سال 1017 هجری قمری که یکی از فرهنگ‌های معتبر و بزرگ فارسی است.

10- فرهنگ دُرّ دری نوشته علی یوسف شیروانی به سال 1018 هجری قمری.

- 11- جمع الجوامع نویسنده آن علی محمد بن شیخ عبدالحق دهلوی در سال 1048 هجری قمری.
- 12- چهار عنصر دانش که امان الله حسینی بین سال های 1014 هجری قمری تا 1037 آن را تالیف کرد.
- 13- لغت علمی که محمود بن شیخ ضیاء در حدود سال 1050 هجری قمری آن را نگاشته است.
- 14- برهان قاطع محمد حسین برهان تبریزی در سال 1062 هجری قمری آن را تالیف کرده است که در حدود بیست هزار لغت است و در زمان قطب شاهیان دکن نوشته شده است.
- 15- فرهنگ رشیدی عبدالرشید تقوی به سال 1064 هجری قمری آن را تالیف کرده است .
- 16- اشهر اللغات اثر غلام الله بهکن صدیقی در سال 1081 هجری قمری.
- 17- لغات عالمگیر نوشته فاضل محمود دهلوی به سال 1119 هجری قمری.
- 18- لغات فارسی اثر نویسنده مجهول که در سال 1130 هجری قمری تالیف شد.
- 19- فرهنگ هوش افزا نوشته شاه جهان آبادی به سال 1131 هجری قمری.
- 20- فرهنگ دری گشا اثر مولوی نجف علی مهجوی مربوط به 1259 هجری قمری.
- 21- فرهنگ وزیرخانی اثر غصنفر علی بن موسوی نجف علی خانی در اواخر سده ی سیزدهم هجری و....
از فرهنگ های دوره جدید یعنی دوره سوم فرهنگ نویسی فارسی در شبه قاره می توان به این آثار اشاره نمود :
- 22- ضرور المبتدی اثر موسوی سید سیف الله تالیف سال 1211 هجری قمری.
- 23- شمس اللغات اثر جوزف جیمز تالیف سال 1211 هجری قمری.
- 24- هفت قلزم اثر غازی الدین حیدر تالیف سال 1219 هجری قمری.
- 25- غیاث اللغات اثر محمد غیاث الدین رامپوری تالیف سال 1242 هجری قمری.
- 26- فرهنگ فرخی اثر محی الدین پتور تالیف 1245 هجری قمری.
- 27- مفتاح اللغات اثر سیداولاد احمد سهوانی چاپ سال 1273 هجری قمری.
- 28- ارمغان آصفی تالیف محمد عبدالغنی خان چاپ سال 1292 هجری قمری.

29- محیط اعظم تالیف محمد اعظم خان رامپوری چاپ سال 1313 ه.ق. و غیره (نوش آبادی، 1380 : 1967-1973/نقوی، 1339 : 50-54/یکتایی، 1353 : 91-93).

6-2-2 - نتیجه

دو عامل بسیار مهم که در توسعه ی مطالعات ایرانی در پاکستان بسیار تاثیر گذار بوده و به این مطالعات سمت و سو داده است، نسخه های خطی فارسی و فرهنگ های فارسی در پاکستان می باشد. زیرا این نسخه های خطی فارسی که به منزله شناسنامه و تاریخ این دیار و فرهنگ مشترک با ایران محسوب می شود، محققان این کشور ناگزیر از تصحیح و تکثیر آنها هستند. این مهم خود به خود محققان را وارد عرصه مطالعات ایرانی کرده است. در کنار این نسخه های خطی، سنت فرهنگ نویسی نیز به جذب این محققان به مطالعات ایرانی بسیار مثمر بود، به طوری که می توان فرهنگ نویسی را یکی از عوامل مهم پایداری زبان فارسی در شبه قاره هند و پاکستان دانست زیرا از این طریق میراث گذشتگان را به نسل های بعد انتقال داده و باعث تداوم سنت توجه به زبان فارسی شدند. تحول این سنت را می توان در عرصه مطالعات ایرانی در این دیار جستجو کرد.

3-2- مراکز مربوط به مطالعات ایرانی و انجمن های فارسی و ایران دوستی در پاکستان

1-3-2- مقدمه

یکی از مظاهر توجه به ایران در پاکستان را می توان در به وجود آمدن مراکز تحقیقاتی و انجمن های فارسی و ایران شناسی دانست. پس از تاسیس پاکستان، انجمن ها و مراکز فراوانی مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان تاسیس شد. این انجمن ها و مراکز در حفظ میراث ایرانی در پاکستان کمک زیادی کرده اند؛ هزاران نسخه خطی فارسی توسط این انجمن ها و مراکز در این منطقه گردآوری، تصحیح و فهرست شده است. با برگزاری جلسات نقد و بررسی در حوزه شعر و ادبیات فارسی، علاقه مندان زیادی در پاکستان به زبان و ادبیات فارسی علاقه مند شدند و با برقراری ارتباطهای فرهنگی با ایران، هر چه بیشتر موجب پیوند و دوستی بین دو ملت ایران و پاکستان شدند.

در تمامی مؤسسات آموزشی پاکستان، که شامل مدارس قدیمی، دبیرستان ها و دانشکده ها در سطوح مختلف می شوند، درس فارسی جزو دروس محصلان است. بسیاری از این محصلان پس از فارغ التحصیل شدن، به علت علاقه به فارسی، دور هم گرد می آیند و انجمن و یا بزم هایی ادبی و یا فارسی تشکیل می دهند که بر این اساس می توان گفت، شمار انجمن های فارسی در پاکستان به تعداد مؤسسات آموزشی آن مملکت است. شمار انجمن های فارسی در دانشکده های ادبیات پاکستان به تنهایی بیش از چند صد می باشد. گروهی از مردم نیز بر اساس علاقه ای که به زبان و ادبیات فارسی و ایران دارند به تاسیس و تشکیل انجمن های ادبی فارسی و ایران شناسی مبادرت ورزیده اند (حجتی، 1380:293).

این انجمن ها که زمانی نه چندان دور بسیار پررونق بوده اند، مراکز تجمع شاعران و ادیبان و محققان و ایران شناسان بوده تاثیر مستقیم در مطالعات ایرانی در پاکستان گذاشته اند. بنابراین بررسی انجمن ها و مراکز مرتبط با مطالعات ایرانی در روشن شدن وضعیت ایران شناسی در پاکستان کمک شایانی می کند زیرا با شناسایی اهداف این انجمن ها و مراکز، شمایی کلی در مورد مطالعات ایرانی در این کشور بدست می آید. از این رو در این فصل سئوال های زیر مطرح می شوند:

1- مهم ترین انجمن ها و مراکز تحقیقاتی مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان کدامند؟

2- اهداف این انجمن ها چه بوده و چه اقداماتی در خصوص مطالعات ایرانی انجام داده اند؟

3- بیشترین توجه به این انجمن ها و مراکز به کدام بخش از مطالعات ایرانی بوده است؟

4- این مراکز و انجمن ها تا چه میزان به گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان کمک کرده اند؟

2-3-2- معرفی مهمترین مراکز مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان در گذشته و حال

1-2-3-2- مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

این مراکز یکی از مهمترین مراکز مطالعات ایرانی در پاکستان است و نقش عمده ای در همکاری علمی و فرهنگی بین دو کشور ایران و پاکستان بر عهده دارد. این مرکز، که در سال 1970 م. / 1349 ش در راولپندی با توافق وزارت آموزش عالی پاکستان و وزارت فرهنگ و هنر ایران تاسیس شد، تنها مرکز تحقیقات فارسی ایران در جهان می باشد که به صورت رسمی بین ایران و

کشوری مستقل و طی تفاهم نامه ای رسمی، منعقد شده است و هدف عمده آن گردآوری، حفظ و گسترش میراث مشترک مکتوب فارسی در پاکستان است (توسلی، 1392: 17).

در قرار داد تاسیس مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان که به امضاء نمایندگان دو کشور رسید، چنین آمده است؛ "به منظور و ادامه همکاری فرهنگی، آموزشی و زبانی در میان دو کشور ایران و پاکستان و برای رسیدن به حد اعلای تفاهم بین دو مملکت، از طریق تعاون صادقانه و همبستگی دوستانه در این زمینه ها، دولت [وقت] ایران و دولت جمهوری اسلامی پاکستان تصمیم گرفته اند که این قرارداد را برای همکاری در زمینه های فرهنگی و آموزشی منعقد سازند" (اسعدی، 1375: 327).

در حالی که در اساسنامه مرکز تاکید شده که مدیریت مرکز می بایست به صورت دوره ای بین ایران و پاکستان صورت گیرد و هزینه های مرکز نیز برعهده طرفین باشد، اما از همان ابتدا دولت پاکستان از اجرایی کردن سهم و مسئولیت خود ظفره رفت و دولت ایران، ناگزیر به خاطر احساس مسئولیت نسبت به فرهنگ مشترک، تمام تعهدات را به تنهایی بر عهده گرفت (توسلی، 1392: 16-17).

بر این اساس، مسئولین ایرانی مرکز با عنایت به اساسنامه، از ابتدا به آن پایبند بوده، توانسته علاوه بر خریداری و جمع آوری بسیاری از نسخه های فارسی با ارزش و گاه نایاب در سراسر پاکستان، کتابخانه ای بسیار مفید از کتاب های فارسی، عربی، انگلیسی و اردو را برای استفاده محققان و مراجعه کنندگان فراهم کند و با مراکز مختلف علمی، تحقیقاتی و دانشگاه های پاکستان که در کار آموزش زبان فارسی هستند و با سازمان های علمی سایر کشورها روابط علمی بسیار سودمندی برقرار کند. همچنین برخی از متون با ارزش خطی را در اختیار پژوهشگران و استادان قرار داده تا پس از بازنویسی و تصحیح به چاپ رسانند (بی نام، 1376: 93).

یکی از مهمترین کارهای مرکز تحقیقات جمع آوری نسخ خطی بود به طوری که مرکز به خرید نسخ خطی شهرت پیدا کرد و از دورترین نقاط پاکستان و حتی افغانستان، گونی-گونی نسخ خطی به مرکز می آوردند. این نسخ پس از بررسی دقیق و قیمت گذاری می شد و سپس بعضی از آن ها که ارزش معنوی داشت، خریداری می شد (توسلی، 1392: 22).

این مرکز توانست با دایر کردن بخش میکروفیلم، نیاز محققان را برای دسترسی به تصاویر نسخه های خطی در هر جایی که باشند، فراهم آورد (بی نام، 1376 : 93).

این امکانات و خدماتی که مرکز تحقیقات در بخش نسخه های خطی انجام داده، موجب شد که "کلا مسیر مطالعات ادبیات فارسی و ایران شناسی در پاکستان و حتی منطقه تغییر پیدا کند. تغییر به این معنی که در روزگاری، محققان بخشی از عمر خود را در جستجوی منابع و نسخ خطی تلف می کردند و از بس که منابع پراکنده یا شناسایی نشده بود، کمبودهایی در مطالعات باقی می ماند (نوشاهی، 1383 : 47).

توسلی در خصوص فعالیت دیگر مرکز معتقد است: «یکی دیگر از کارهای بسیار مهم مرکز تحقیقات، یاری رساندن به فعالیت هایی بود که در ایران بعد از انقلاب اسلامی، شکل گرفت. یکی از این فعالیت ها دانشنامه نویسی بود که نیاز به منابع دست اول داشت. مرکز تحقیقات ایران و پاکستان، که رسالت آن پشتیبانی علمی از مراکز مشابه در ایران و جهان است، به خوبی این رسالت را انجام داده است و در دانشنامه جهان اسلام، این امر بسیار مشهود است. کار دیگر این مرکز این بود که در زمان مدیریت اینجانب [محمد مهدی توسلی]، کتابخانه بنیاد دایره المعارف اسلامی را از کتاب ها و اسناد دسته اول شبه قاره تا آنجا که امکان داشت، غنی کرده اند و این کار مهم تا پایان مسولیت مرتب ادامه داشت» (توسلی، 1392 : 19-20).

مرکز تحقیقات در پنج بخش و یک اداره به شرح زیر سازماندهی شده است:

1- بخش تحقیقات

2- بخش انتشارات

3- بخش کتابخانه و اسناد

4- بخش ایران شناسی

5- بخش زبان فارسی

6- اداره امور عمومی

وظایف بخش ایران شناسی آن عبارتند از:

1- شناسایی و شناساندن مسایل مربوط به ایران.

2- برقراری ارتباط با مراکز فرهنگی، دانشگاهی و تحقیقاتی پاکستان و شناساندن مسایل امروز ایران.

3- معرفی میراث فرهنگی ایران از لحاظ تاریخی، اجتماعی، فرهنگی و سایر جهات.

4- همکاری و مساعدت همه جانبه با محققان و موسسات فرهنگی در زمینه مسایل ایران شناسی. (بی نام، 1376 : 94).

2-2-3-2- انجمن روابط فرهنگی پاکستان و ایران (کراچی)

این انجمن در سال 1948 م/ 1327 ش در شهر کراچی پاکستان تاسیس شد. ایران شناسان و محققانی چون ممتاز احسن حسن و پیرحسام الدین راشدی در آن فعالیت می کردند. در این انجمن جزواتی در معرفی ایران به پاکستانی ها و بالعکس به چاپ می رسید و برنامه های این انجمن حول موارد زیر به اجرا در آمدند:

1- سخنرانی ها توسط دانشمندان پیرامون ناموران ایران و پاکستان و میراث مشترک ادبی و فرهنگی دو کشور؛

2- معرفی آثار علمی و ادبی که در شبه قاره به فارسی نوشته شده است؛

3- خواندن اشعار فارسی و برگزاری جلسات ادبی؛

4- برگزاری نمایشگاه های هنری و نقاشی دو کشور؛

5- چاپ کتابچه ها در معرفی دو کشور؛

6- نمایش فیلم مربوطه فرهنگ ایران؛

7- برگزاری جلسات هنری جهت معرفی موسیقی و هنر ایران؛

8- برگزاری جلسات معارفه در موقع ورود اشخاص عالی مقام و دانشمندان ایران؛

9- دعوت از اساتید ایرانی؛

10- جذب علاقه مندان به ایران و تشکیل کلاس برای آن ها (نقوی، 1347 : 20-21).

3-2-3-2-3- سازمان فارسی (راولپندی)

سازمان فارسی با تلاش "سید نیاز احمد ترمذی" در حدود سال 1335 شمسی در شهر راولپندی تاسیس شد (تسبیحی، 1352 : 34). و در حدود سال 1350 شمسی "سید سبط حسن رضوی" با همکاری جمعی از دانشمندان و علاقه مندان به ایران، این انجمن را گسترش دادند (نقوی، 1347 : 23). زبان رسمی سازمان فارسی، فارسی انتخاب شده بود و در جلسات انجمن سازمان فارسی اعضا با یکدیگر به فارسی صحبت می کردند و سخنرانی ها نیز به این زبان انجام می شد. دو کار مهم این سازمان یکی تاسیس کتابخانه و دیگری برگزاری کلاس های فارسی بود. بزرگترین هدف این سازمان بازگرداندن عظمت از دست رفته زبان و ادبیات فارسی و نزدیکی دو ملت ایران و پاکستان بوده است (رضوی، 1341 : 69-70).

سید نیاز احمد ترمذی در سال 1350 در مورد تاسیس این سازمان گفته است: «پانزده سال پیش که من سازمان فارسی را بنیان نهادم... فارسی دانان در این شهر... بسیار نبودند، من در آن موقع احساس کردم که چنین سازمان فارسی یا انجمن فارسی برای این شهر لازم است. اندک اندک مردم فارسی دوست و شاعران و نویسندگان پارسی گوی در این انجمن گرد آمدند و سخنان دلاویز و اشعار خوب در وصف آن سرودند و شهرت و آوازه سازمان فارسی را در سراسر پاکستان گسترش دادند» (تسبیحی، 1352 : 34).

4-2-3-2-4- بزم سخن (پیشاور)

یکی از قدیمی ترین انجمن های فارسی در پاکستان بزم سخن بود که با تلاش و کوشش «سائین احمدعلی»، «سید جگر کاظمی» و «غلام حیدر مسگر» و پشتیبانی سایر علاقه مندان به فارسی و ایران در سال 1282 شمسی (1903 میلادی) در شهر پیشاور به وجود آمد. هدف تشکیل بزم سخن حفظ و ترویج فارسی و آشنایی بیشتر مردم با سخنوران نامدار معاصر این زبان و حفظ میراث فرهنگی نیاکان بوده است. در این انجمن شاعران به فارسی و اردو شعر می سرودند و اشعار آنان مورد نقد و بررسی استادان قرار می گرفت و باعث ایجاد اشتیاق در شاعران پارسگوی پیشاور شده بود و عده زیادی از شعرای فارسی گو مانند سید ضیاء جعفری، سید محمد برق، ملک ناصر علی

خان ناصر، میرزا رضا همدانی و امثال این ها در این انجمن حضور پیدا می کردند (تقوی، 1347 : 22).

5-2-3-2-5- انجمن دوستداران ایران (کراچی)

"انجمنی است که به منظور توسعه روابط فرهنگی و سیاسی و نزدیکی میان دو کشور ایران و پاکستان در کراچی تشکیل شده است و عده زیادی از شخصیت های برجسته سیاسی و علمی و ادبی و هنری و مطبوعاتی پاکستان در آن عضویت داشته اند" (شفا، 1348 : 521).

6-2-3-2-6- مجلس فارسی (کوئته)

مجلس فارسی در سال 1338 شمسی (1959 میلادی) در شهر کوئته افتتاح شد. این انجمن توسط دکتر محمد انعام الحق کوثر، با همکاری جمعی از اساتید و دانشجویان و علاقه مندان به فارسی تشکیل شد. به دلیل آنکه کوئته جمع کثیری از علاقه مندان به ایران و زبان فارسی را داشت، این انجمن با استقبال بی نظیری روبه رو شده بود. این انجمن، دانشمندان و اساتید بسیاری از ایران را دعوت می کرد و جلسات زیادی در باره تاریخ و فرهنگ و ادبیات ایران برگزار می نمود و محفلی برای فارسی سراهای پاکستان به شمار می رفت (تقوی، 1347 : 24).

7-2-3-2-7- اداره تحقیقات پاکستان (دانشگاه پنجاب)

هنگامی که پاکستان در سال 1947م/1326ش استقلال سیاسی به دست آورد، دو مرکز مطالعات ایرانی از سال ها قبل در پاکستان دایر شده بود، که یکی از آنها دانشکده خاورشناسی (اورینتل کالج) دانشگاه پنجاب لاهور بود که در 1870م/1294ش. تاسیس شد. همزمان در این مرکز آموزش زبان فارسی و تحقیقات مطالعات ایرانی برقرار شد. در این دانشگاه، پس از استقلال پاکستان، مرکز پژوهشی به نام "اداره تحقیقات پاکستان" (Pakistan Research Society) نیز تاسیس شد (نوشاهی، 1383 : 36-41). اگر چه این مرکز کار پژوهش در تاریخ و فرهنگ پاکستان را بر عهده دارد اما به دلیل اینکه تاریخ و فرهنگ پاکستان با تاریخ و فرهنگ ایران پیوستگی دارد و بدون زبان فارسی، پژوهش در تاریخ و فرهنگ پاکستان عقیم خواهد بود، بنابراین این مرکز کتاب های

بسیار سودمندی درباره ادبیات فارسی و حتی به زبان فارسی انتشار داده است. دانشگاه پنجاب که مرکز تحقیقات را در دل خود دارد، صاحب بزرگترین کتابخانه پاکستان می باشد که حدود سی هزار نسخه خطی عربی و فارسی و سنسکریت دارد و منبع و مرجع بسیار غنی برای مطالعات ادبیات فارسی و ایرانی است (همان: 37).

8-2-3-2- انجمن فارسی (گورنمنت کالج لاهور)

قدیمی ترین مرکز مطالعات فارسی در پاکستان مربوط به دانشکده دولتی (گورنمنت کالج) لاهور می باشد که در سال 1864م/1243ش تاسیس شد و در همان زمان بخش فارسی آن به وجود آمد. در این مرکز استادان و محققان فارسی چون مولانا محمد حسین آزاد و قاضی فضل حق- قبل از استقلال پاکستان- حضور داشتند و سفرهای مطالعاتی بسیاری هم به ایران انجام دادند. پس از استقلال پاکستان، صوفی غلام مصطفی تبسم، رئیس بخش فارسی گورنمنت کالج برای ترویج مطالعات فارسی در این دانشکده، "انجمن فارسی" را تاسیس کرد. به دعوت این انجمن، بسیاری از بزرگان ایران، چون استاد سعید نفیسی و استاد بدیع الزمان فروزفر و استاد علی اصغر حکمت به پاکستان سفر کردند (نوشاهی، 1383 : 37-41). انجمن فارسی دانشگاه لاهور از مهمترین و بزرگترین انجمن های دانشجویان آن دانشگاه به شمار می رفت و جلسات آن با شکوه و جنب و جوش فراوان برگزار می شد (نقوی، 1347 : 25).

9-2-3-2- انجمن عربی و فارسی دانشگاه پنجاب

این انجمن به سعی و کوشش دکتر محمد باقر، رییس دانشکده خاورشناسی و بخش فارسی دانشگاه پنجاب و با همکاری ادبا، دانشمندان و دوستداران زبان فارسی و عربی در لاهور تشکیل شد (حجتی، 1380: 294).

10-2-3-2-10 (دانشکده دولتی کویته)

یکی دیگر از انجمن‌هایی که پس از استقلال پاکستان پا گرفت، انجمن ادبی کویته به نام "بزم اقبال" می‌باشد. این انجمن به کوشش خواجه عبدالحمید عرفانی و جمع دیگری از اساتید و دوستداران ایران در دانشکده دولتی کویته تاسیس شد. این انجمن با برگزاری جلسات سخنرانی و مسابقه‌های مقاله‌نویسی فارسی مبادرت و به گسترش زبان و ادبیات فارسی می‌کرد (نقوی، 1347: 22).

11-2-3-2-11 (مجلس ترقی ادب (لاهور))

پس از استقلال پاکستان، "مجلس ترقی ادب" در لاهور تاسیس شد؛ اگر چه این مرکز مستقیماً با زبان و ادبیات فارسی و مطالعات ایرانی سر و کار ندارد، اما ناگزیر گوشه‌چشمی به مطالعات ایرانی داشته است. این مرکز را می‌توان از اولین مراکز مستقل برای نشر متون در پاکستان شمرد. از اقدامات این مرکز می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

1- چاپ "تاریخ ادبیات فارسی در پاکستان" اثر دکتر ظهورالدین احمد؛

2- احیاء چندین متن قدیم اردو-فارسی؛

3- چاپ اولین شرح حال سعدی به زبان اردو به نام "حیات سعدی" تالیف مولانا الطاف حسین حالی؛

4- چاپ اثر دیگر مولانا حالی به نام "مقدمه‌ای انتقادی بر سفرنامه ناصر خسرو؛

5- چاپ دوره‌به‌دوره جلدی مقالات اردوی حافظ محمود شیرانی؛

6- انتشار دوره کامل پنج جلدی مقالات مولوی محمد شفیع که هر یکی از آن مقالات به مطالعات ایرانی، ادبیات فارسی و متن پژوهی ارتباط دارد (نوشاهی، 1383: 42-43).

12-2-3-2-12 (سازمان علوم اردو (لاهور))

این سازمان توسط دولت پاکستان در لاهور تاسیس شد که وظیفه آن تهیه و چاپ کتاب‌های مورد نیاز دانشگاه‌های پاکستان می‌باشد- اداره‌ای مشابه مرکز نشر دانشگاهی تهران. سازمان علوم اردو همچنان که از نام آن برمی‌آید، کتاب‌هایی به زبان اردو تهیه و نشر می‌دهد و متن‌های بسیار مهمی

در زمینه تاریخ و میراث فارسی در پاکستان و هند انتشار داده است؛ از جمله ترجمه های طبقات اکبری، مائرالامرا؛ سیرالعارفین و مقامات مظهري را می توان ذکر کرد (همان، 43).

13-2-3-2- اقبال آکادمی پاکستان (لاهور)

آکادمی اقبال پاکستان در سال 1951م/1330ش، یعنی چهار سال پس از استقلال پاکستان به منظور گسترش افکار و اندیشه های علامه اقبال در شهر کراچی تاسیس شد. این آکادمی در سال 1962 میلادی بر اساس فرمان رییس جمهور وقت و تصویب مجلس به صورت اداره ای رسمی در آمد. این آکادمی به مواردی چون انتشار کتاب و مجله در زمینه اندیشه و افکار اقبال، ایجاد تسهیلات لازم برای محققان، انتشار اشعار، افکار و اندیشه های محققان و اقبال شناسان، تشکیل انجمن ها، سمینارها، کنفرانس و نمایشگاه هایی در زمینه اقبال شناسی، تلاش در تحکیم موقعیت زبان فارسی توجه می کند (گنجی، 1369 : 132). از آن جهت که اقبال به ایران توجه ویژه ای داشته، آکادمی اقبال نیز به تبع به مطالعات ایرانی نگاه ویژه ای دارد.

14-2-3-2- موقوفه دیالمنگ کالج (لاهور)

این مؤسسه یک مرکز تحقیقاتی در لاهور ایجاد کرد که در آن، موقوفه نسخه های خطی عربی و فارسی را جمع آوری می کند، که تاکنون پنج جلد فهرست مشروح نسخه های خطی عربی و فارسی را منتشر کرده است (نوشاهی، 1383 : 43).

15-2-3-2- انستیتو مطالعات آسیای میانه و غربی (دانشگاه کراچی)

دانشگاه کراچی که پس از استقلال پاکستان شروع به کار کرد، در بخش فارسی خود استادان به نامی، چون مرحوم غلام سرور، دکتر ساجدالله تهیمی، دکتر ظاهره صدیقی، و... که در مطالعات ایرانی سرشناس می باشند، را جذب کرده بود. این دانشگاه در حدود سال 1970 م/1349ش، انستیتو مطالعات آسیای میانه و غربی را دایر کرد که بخشی از کارهای این مرکز مربوط به ایران

می باشد. این مرکز به زبان فارسی توجه ویژه ای دارد و آثاری چون بحرالاسرار بلخی، خاطرات مصری سمرقندی، تذکره الشعراى جهانگیر پادشاه را به چاپ رسانید (همان، 45).

16-2-3-2- پنجابی ادبی آکادمی (لاهور)

انجمن "پنجابی ادبی آکادمی" در سال 1957م/1336ش، در شهر لاهور تاسیس شد. در این انجمن استادان به نام ادبیات فارسی پاکستان عضویت داشته اند. هدف این آکادمی، حفظ میراث مشترک ایران و پاکستان بوده و در این راه اقداماتی به قرار زیر انجام داده است؛

* چاپ نسخ خطی و کتاب های قدیمی فارسی، عربی، اردو، انگلیسی و پنجابی

* فراهم کردن کتاب جهت تحقیقات و تتبعات ادبی و علمی

* ایجاد کتابخانه و موزه جهت حفظ میراث فرهنگی

* برگزاری جلسات ادبی

* اعزام نمایندگان به کنفرانس ها ی علمی، فرهنگی و ادبی

* برگزاری یادبود ادیبان فارسی گو

این انجمن مورد تحسین اداره فرهنگى بین المللی یونسکو قرار گرفت (نقوی، 1344 : 51).

17-2-3-2- انجمن فرهنگی ایران و پاکستان (کراچی و لاهور)

انجمن فرهنگی پاکستان و ایران در سال 1327(ه.ش) تشکیل گردید. مرکز این انجمن در شهر کراچی می باشد. انجمن دارای مجله ای به نام «اخبار انجمن فرهنگی پاکستان و ایران» می باشد، که در این مجله مرام و مقاصد انجمن را اینچنین بیان کرده است:

* ایجاد تفاهم مشترک و اطلاعات بیشتر و حسن نیت بین پاکستان و ایران

* تشکیل جلسات سخنرانی، بحث و مذاکره و هر گونه جلسات اجتماعی دیگر

* تاسیس کلاس های زبان فارسی

* ترویج مطالعه فرهنگ، هنرهای زیبا و موسیقی و علوم طبیعی ایران و عملیات فرهنگی دیگر

* اعزام هیات های به ایران و از ایران به پاکستان

* تشویق تحقیقات درباره ایران

* انتشار کتب و مجلات و هرگونه نشریه فرهنگی درباره ایران

* مبادله دانشجو و استاد بین پاکستان و ایران

* انجام هر گونه اقدامی که برای نیل به هدف های مزبور مفید باشد

عضویت این انجمن با پرداخت هزینه برای عموم پاکستانیان آزاد بود (اخبار انجمن...، 1335 : داخل جلد).

18-2-3-2- انجمن مطالعات تاریخی پاکستان (کراچی)

انجمن مطالعات تاریخی پاکستان (Pakistan Historical Society) در سال 1950 م/1329 ش، در شهر کراچی با هدف پژوهش در تاریخ پاکستان تاسیس شد. از آنجا که راه ورود اسلام به شبه قاره از ایران بوده، و تاریخ و فرهنگ پاکستان، همسانی های فراوان با تاریخ ایران دارد، این انجمن، مطالعات بسیار وسیعی در زمینه تاریخ و تمدن و فرهنگ ایران صورت داده است. این انجمن از مراکز مهم مطالعات ایرانی در پاکستان محسوب می شود (شفا، 1348 : 522).

19-2-3-2- انستیتو مرکزی تتبعات اسلامی (کراچی)

این انستیتو که عنوان آن به انگلیسی عبارت است از (Central Institute of Islamic Research) در سال 1960 م/1339 ش، در کراچی تاسیس شد. هدف این انستیتو، همچنان که از نامش مشخص است، پژوهش در تمدن و فرهنگ اسلامی می باشد. در این موسسه فعالیت های زیادی در زمینه مذهب شیعه و فرهنگ اسلامی ایران انجام شد و از مراکزی به شمار می رود که با مطالعات ایرانی سر و کار دارد (همان، 522).

20-2-3-2- انستیتو امور بین المللی پاکستان (کراچی)

این مرکز در سال 1947 م/1326 ش، در کراچی تاسیس شد. هدف آن تحکیم روابط فرهنگی و اجتماعی پاکستان با دیگر کشورها از جمله ایران بوده است. این انجمن فعالیت های بسیاری در

توسعه روابط ایران و پاکستان انجام داده است و مطالعات علمی نیز در مورد ایران انجام می داده که در نشریه این انجمن به نام (Pakistan Horizon) به چاپ می رساندند(همان، 522).

21-2-3-2-21- انجمن حمایت اسلام (لاهور)

انجمن حمایت از اسلام در سال 1884 م/1263ش، در شهر تاریخی لاهور تاسیس شد. این انجمن با هدف ایجاد حس آگاهی در میان مسلمانان به وجود آمد تا مسلمانان را از عقب ماندگی و خمودگی نجات دهد. این انجمن، خدمات فرهنگی بسیاری نیز انجام می داد از جمله این خدمات، تاسیس مدرسه، طبع و نشر کتاب و یک مجله به نام "حمایت اسلام" می باشد. یکی از اهداف اساسی انجمن حمایت از اسلام، تعلیم زبان و ادبیات فارسی بود زیرا به این اعتقاد رسیده بودند که فرهنگ و تمدن، هنر و عرفان اسلامی از طریق زبان فارسی به سرزمین پاک وارد شده است (تسییحی، 1352 : 176-179).

22-2-3-2-22- خانه های فرهنگ ایران در پاکستان

خانه های فرهنگ، مراکز فرهنگی و آموزشی هستند که توسط دولت ایران در شهرهای مختلف پاکستان بعد از استقلال این کشور تاسیس و گسترش پیدا کرده اند. از سوی ایران، اساتیدی برای تدریس در این خانه های فرهنگ فرستاده می شد(شفا، 1348 : 521). این خانه های فرهنگ که در شهرهای مختلفی چون کراچی، لاهور، کویت، حیدرآباد، ملتان، راولپندی و پیشاور قرار دارند. این خانه های فرهنگ علاوه بر داشتن کتابخانه که نیاز مراجعه کنندگان را بر طرف می کنند، محل تجمع ادیبان و دوستداران ایران هستند، به طوری که در مراسم های مختلفی که در خانه های فرهنگ برگزار می شود، جمع کثیری از شعرا، نویسندگان، دانشجویان و علاقه مندان به ایران شرکت می کنند. علاوه بر این، خانه های فرهنگ با انتشار جزوه هایی با محتوای فرهنگی ادبی در ارتباط با ایران به زبان های مختلف، هر چه بیشتر در جذب مردم پاکستان تلاش می کنند. از کارهای وظایف دیگر آن ها برپایی مراسم بزرگداشت برای شاعران پارسی گوی این دیار است(تسییحی، 1357/2535 : 54-56).

2-3-2-23- انجمن دوستی پاکستان و ایران (لاهور)

در شهر لاهور گروهی از دوستداران ایران و ادبیات فارسی، انجمنی فرهنگی به منظور توسعه و تحکیم دوستی بین دو ملت و علائق فرهنگی پاکستان و ایران تشکیل دادند. اعضای فعال و علاقه مندان به ایران این انجمن، همواره سعی داشتند اجتماعات ادبی و فرهنگی برگزار کنند و در نتیجه کوشش و پشتکار آنان، جلسات مهمی مانند روز میرزا خسرو و نمایشگاه خطوط فارسی در لاهور برپا شد که مورد توجه بسیاری در زمان خود قرار گرفت. مرحوم سر مراتب علی که شخص بنام و عالی مقام پاکستان بود، با دلبستگی خاص در اغلب فعالیت های این انجمن شریک و سهیم بود و بعد از ایشان، پسران وی آقایان سید محمد علی و سپس بابر علی، نهایت علاقه را نسبت به پیشرفت این انجمن داشتند (نقوی، آذر 1344 : 12).

2-3-2-24- انجمن ایران شناسی (دانشگاه پنجاب)

این انجمن به کوشش آقای وزیرالحسن عابدی، استاد زبان فارسی در دانشگاه پنجاب (لاهور) تاسیس شد و آن در مواقع مختلف اجتماعات ادبی برگزار می کرد (نقوی، 1347 : 23).

2-3-2-25- سندی ادبی بورد (انجمن ادبی سند)

کار این انجمن، انتشار متون فارسی و سندی در زمینه تاریخ و ادب و فرهنگ سند بوده است. از آنجا که ایالت سند آثار گرانبهای بسیاری به زبان فارسی و عربی در خود جای داده است، این انجمن با این هدف تاسیس شد که این آثار را از گوشه تاریکی و گمنامی بیرون بیاورد و با چاپ و ارایه ی آنها به حفظ میراث مشترک ایران و پاکستان کمک کند. در طول 4 سال این انجمن به انتشار 14 کتاب عربی، 30 کتاب تاریخی فارسی، 54 کتاب شعر و ادب فارسی، 5 کتاب اردو و 5 کتاب انگلیسی اقدام کرد (بلوچ، 1378ق/1959م : 1).

26-2-3-2-2-26- انجمن فارسی بلوچستان

این انجمن در سال 1989م/1368ش، توسط «شرافت عباس» پژوهشگر و شاعر فارسی گوی پاکستان به همراه دوستداران زبان فارسی تاسیس شد. هدف این انجمن ترویج زبان و ادبیات فارسی در بلوچستان پاکستان بود که برای این منظور نشریه ای به نام «صریربولان» هر سه ماه یکبار به زبان فارسی و اردو منتشر می کرد (حجتی، 1380:294).

27-2-3-2-2-27- انجمن فارسی بلتستان

این انجمن در سال 1995م/1374ش، توسط استادان و ادبای بلتستان (واقع در کشمیر پاکستان) تاسیس شد. هدف انجمن فارسی بلتستان، گسترش مراکز زبان فارسی، تشکیل کلاس های آموزش زبان فارسی، چاپ و نشر آثار شعرا و نویسندگان بومی، تشکیل گرد همایی ها و برگزاری مناسبت های مهم سال بوده است (همان:294).

28-2-3-2-2-28- انجمن ادبی پاکستان و ایران (پرشین آکادمی)

انجمن ادبی پاکستان و ایران که به انگلیسی، پرشین آکادمی، نامیده می شود، به وسیله پروفیسور دکتر غلام سرور رئیس گروه فارسی در دانشگاه کراچی تشکیل گردید. این انجمن در اوقات مختلف، جلسات ادبی برگزار می کرد؛ به علاوه مجله ای نیز به نام حافظ، هر سه ماه یک بار از طرف همین انجمن انتشار می یافت (نوشاهی، 1383 : 45).

29-2-3-2-2-29- انجمن ادبیات ایران

انجمن ادبیات ایران در سال 1959م/1338ش، به کوشش ممتاز حسن و پیر حسام الدین راشدی به منظور ترویج و توسعه ی زبان و ادبیات فارسی در آن کشور تاسیس شد (حجتی، 1380:294).

پس از تقسیم شبه قاره هند و مهاجرت شیعیان هند به کراچی، این مهاجران، انجمن هایی را برپا کردند که یکی از آنها انجمن ایرانیان بود. این انجمن که سرآمد انجمن های شیعیان کراچی شناخته شد، در سال 1950م/1329ش، به سرپرستی «میرزا مهدی پویا» تاسیس شد (همان، 293).

31-2-3-2- اتاق ایران شناسی و آزمایشگاه زبان فارسی در دانشگاه بانوان لاهور

اتاق ایران شناسی و آزمایشگاه زبان فارسی به همت خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران در بخش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بانوان لاهور تاسیس شد. به گزارش اداره کل روابط عمومی و اطلاع رسانی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، اتاق ایران شناسی و آزمایشگاه زبان فارسی طی مراسمی با حضور اسما ممدوت، نماینده مجلس ایالت پنجاب، محمد تقی صادقی، رایزن فرهنگی ایران در پاکستان، قهرمان سلیمانی، رئیس مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، محمد حسین بنی اسدی، سر کنسول جمهوری اسلامی ایران و میرزایی، نماینده شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی، در سال 1390 تاسیس شد (www.icro.ir).

32-2-3-2- اتاق ایران شناسی در دانشگاه جی.سی ایالت پنجاب پاکستان

اتاق ایران شناسی در دانشگاه جی.سی شهر فیصل آباد ایالت پنجاب پاکستان با حضور رییس خانه فرهنگ ایران در لاهور، جاوید اقبال رییس اسبق دادگاه عالی ایالت پنجاب و فرزند علامه اقبال لاهوری شاعر پارسی گوی، گشایش یافت. جاوید اقبال در این مراسم با ابراز خشنودی از گشایش اتاق ایران شناسی در دانشگاه جی.سی فیصل آباد، گفت: با این گونه اقدامات روابط فرهنگی دو کشور دوست و برادر، بیش از پیش گسترش خواهد یافت. اقبال با تشکر از زحمات خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران در عرصه گسترش و ترویج زبان و ادبیات فارسی گفت: به برکت اتاق ایران شناسی نوجوانان و جوانان قادر خواهند بود بیش از گذشته با زبان فارسی که زبان فرهنگ و تمدن و مادر زبان اردو است، آشنا شوند. در مراسم گشایش این اتاق ایران شناسی، جاوید اقبال، عباس فاموری وابسته فرهنگی و رییس خانه فرهنگ ایران در لاهور، قهرمان سلیمانی رییس مرکز تحقیقات ایران و پاکستان اسلام آباد، ذاکر حسین رییس دانشگاه فیصل آباد، عبدالحمید

عبداللهیان، حبیب‌الله عباسی و غلامعلی فلاح قهرودی اقبال شناسان برجسته ایران و جمعی از شخصیت‌های سیاسی، علمی و فرهنگی حضور داشتند (www.irna.ir).

33-2-3-2- «اتاق ایران شناسی» در دانشکده دولتی «لاهور» پاکستان

خبرگزاری فارس: اتاق ایران شناسی طی مراسمی توسط «رانا محمد اقبال خان» رئیس مجلس ایالت «پنجاب» پاکستان در دانشکده دولتی «تاونشیپ» لاهور گشایش یافت. به گزارش خبرنگار خبرگزاری فارس در لاهور، در مراسم افتتاحیه این اتاق، شخصیت‌های برجسته سیاسی، علمی و فرهنگی از جمله عمران مسعود، وزیر سابق آموزش و پرورش ایالت پنجاب، محمد حسین بنی اسدی، سرکنسول ج.ا.ایران در لاهور، عباس فاموری، رئیس خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران-لاهور و اساتید کرسی‌های زبان فارس در دانشگاه‌های پاکستان حضور داشتند (www.farsnews.com).

34-2-3-2- «اتاق ایران شناسی» در راولپندی

اتاق ایران شناسی در دانشکده دولتی دخترانه «موهنپوره» شهر راولپندی پاکستان دوم خرداد ماه سال 1390 ه.ش افتتاح شد. به گزارش اداره کل روابط عمومی و اطلاع‌رسانی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، قهرمان سلیمانی، رئیس مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان در اسلام‌آباد و محمود امیرگل، مسئول خانه فرهنگ ایران در شهر راولپندی به همراه علی میرزایی، استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ملی زبان‌های نوین در مراسم افتتاح این مرکز حضور داشتند. در ابتدای این مراسم راضیه پروین، رئیس دانشکده موهنپوره با اشاره به نزدیکی فرهنگ دو ملت در سخنانی گفت: ایران و پاکستان تنها دو کشور همسایه نیستند بلکه دو ملت دارای مشترکات مذهبی و فرهنگی بسیار می‌باشند (manila.icro.ir).

35-2-3-2- «اتاق ایران شناسی» در دانشکده دولتی تاونشپ لاهور

مراسم گشایش اتاق ایران شناسی دانشکده تاونشپ لاهور با حضور گسترده شخصیت های برجسته سیاسی، علمی و فرهنگی، اساتید دانشگاه های لاهور، دانشجویان رشته زبان فارسی و تنی چند از رؤسای مؤسسات آموزشی ایالت پنجاب برگزار شد. این مراسم با مدح حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) آغاز شد و سپس رانامحمد اقبال خان رییس مجلس ایالت پنجاب اتاق ایران شناسی را افتتاح کرد (www.khabaryaab.com).

36-2-3-2- «اتاق ایران شناسی» در دانشگاه نومل پاکستان

اتاق ایران شناسی و آزمایشگاه زبان فارسی در دانشگاه ملی زبان های نوین (نومل) اسلام آباد پاکستان به همت رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، راه اندازی شد. در این افتتاحیه، شاکری سفیر جمهوری اسلامی ایران، علی آقا نوری سرپرست رایزنی فرهنگی و پروفیسور عزیز احمد خان رئیس دانشگاه نومل، جمعی از مدیران دانشگاه، اساتید و سایر مدعوین حضور داشتند، که ابتدا آزمایشگاه زبان فارسی افتتاح و سپس توسط سفیر جمهوری اسلامی ایران تابلو اتاق ایران شناسی رونمایی شد. در این مراسم علی آقا نوری در سخنانی با اشاره به اینکه در فاصله چهار ماه از انعقاد قرارداد تأسیس اتاق ایران شناسی میان رایزنی فرهنگی و دانشگاه نومل، اتاق ایران شناسی به همراه آزمایشگاه زبان فارسی تأسیس شده است، گفت: این اتاق می تواند ضمن تقویت بخش فارسی شاهد فعالیت گسترده در حوزه ایران شناسی باشد و در آینده نزدیک اولین دوره ایران شناسی با حضور استادان در این محل برگزار خواهد شد. همچنین تأسیس این اتاق منابع و تسهیلاتی برای محققان، استادان و دانشجویانی که در زمینه ایران شناسی فعالیت دارند، ایجاد می کند. در ادامه ی مراسم، پروفیسور عزیز احمد خان رئیس دانشگاه گفت: مهم ترین گروهی که در تاریخ دانشگاه نومل تأسیس شده گروه زبان و ادبیات فارسی است و برای ما موجب صد افتخار است که در این دانشگاه آزمایشگاه زبان و اتاق ایران شناسی توسط رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ایجاد و به دست سفیر ایران افتتاح شد (persian-language.com).

فرزانه شاهین، رئیس دانشکده دولتی بانوان اسلامیة کوپرود، در خانه فرهنگ ایران در لاهور با عباس فاموری، وابسته فرهنگی و رئیس خانه فرهنگ دیدار و در خصوص تاسیس اتاق ایران شناسی در دانشکده دولتی بانوان اسلامیة کوپرود، برگزاری دوره های دانش افزایی اساتید زبان و ادبیات فارسی و بازآموزی دانشجویان زبان و ادبیات فارسی آن دانشکده بحث و گفتگو کردند. خانم شاهین ضمن معرفی دانشکده دولتی بانوان اسلامیة کوپرود، در زمینه های گسترش زبان و ادبیات فارسی و همکاری های فرهنگی و علمی مشترک ضمن اعلام آمادگی به بحث و تبادل نظر پرداخت. گفتنی است دانشکده دولتی بانوان اسلامیة کوپرود، در سال 1318/م 1939 ش تاسیس و در سال 1972 م/1351 ش به دانشکده های دولتی پاکستان ملحق شد. در سال 2002 میلادی دانشکده مذکور کلاس های آموزشی دوره کارشناسی ارشد اردو را آغاز کرد. دولت پاکستان در سال 2009 میلادی نام دانشکده را به دانشکده دولتی بانوان اسلامیة کوپرود تغییر داد. پس از آن دانشکده در سال 2010 میلادی دوره کارشناسی در رشته های الهیات، علوم تجربی، اجتماعی، انسانی و... را آغاز نمود. این دانشکده هم اکنون دارای 5000 دانشجو است که از بین آنها 400 دانشجو در مقطع فوق دیپلم و 200 دانشجو در مقطع کارشناسی مشغول به فراگیری زبان و ادبیات فارسی به صورت اختیاری می باشند. دانشکده مذکور دارای چهار استاد زبان و ادبیات فارسی در دپارتمان زبان و ادبیات فارسی است (www.taghribnews.com).

3-3-2- نتیجه گیری

آنچه از بررسی و معرفی انجمن ها و مراکز تحقیقاتی مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان بر می آید، این است که مطالعات ایرانی در این انجمن ها و مراکز، حول محورهایی چون: زبان و ادبیات فارسی، اشتراکات تاریخی و فرهنگی، تتبع در تاریخ و فرهنگ ایران زمین، جمع آوری و فهرست نسخ خطی، انتشار کتاب و مجله های فارسی یا مرتبط به مطالعات ایرانی، ایجاد پیوند دوستی بین مردم دو کشور و غیره شکل گرفته اند. این مراکز و انجمن ها باعث رونق فعالیت های مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان شده اند به طوری که قبل از استقلال پاکستان، تنها دو مرکز

دانشگاهی مرتبط با مطالعات ایرانی وجود داشت. یکی دانشکده دولتی (گورنمنت کالج) لاهور و دیگری دانشکده خاورشناسی (اورینتل کالج) دانشگاه پنجاب که در زمینه ادبیات فارسی فعالیت می کردند. اما بعد از استقلال پاکستان به دلایلی چون دین واحد، تاریخ و فرهنگ مشترک (که کشور تازه تاسیس یافته پاکستان به دنبال جستجوی هویت خود به همسانی های تاریخی با ایران پی می برد) زبان فارسی (که در جای خود مفصل توضیح داده شد) و جبهه ی مشترک ایران و پاکستان در رده بندی جامعه جهانی و توجه شدید ایران به پاکستان (به طوری که اولین کشوری که استقلال پاکستان را به رسمیت شناخت، ایران بود) و توجه شدید شاعر ملی پاکستان یعنی علامه اقبال به ایران و غیره همگی باعث شد تا انجمن ها و مراکز تحقیقی در باب مطالعات ایرانی در سراسر پاکستان گسترش پیدا کند. اما هم اکنون بسیاری از این انجمن ها و مراکز و سازمان های ذکر شده، یا برچیده شده اند و یا به غیر از تعداد معدودی، فعالیت چندانی از خود نشان نمی دهند. انجمن های فارسی در حال حاضر آن گونه که خواهش فارسی زبانان است، برقرار است ولی آنگونه که زبان و ادبیات فارسی و ایران شناسی را در برگیرد و گسترش بدهد، اندکی ضعیف است.

4-2- بررسی مجلات و نشریات مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان

1-4-2- مقدمه

از زمان انتشار نخستین روزنامه فارسی چاپ خارج بیش از دو قرن می گذرد. هنگامی که میرزا صالح شیرازی نخستین روزنامه فارسی را در ایران به زیر چاپ برد- رمضان 1352 قمری برابر با ژانویه 1837 میلادی- تقریباً 57 سال از چاپ روزنامه فارسی در خارج می گذشت. در سال 1810 میلادی (1225 قمری) نخستین روزنامه کاملاً فارسی هند به نام "هندوستانی" یا "اخبار هندوستان" در کلکته انتشار یافت. و بعد از چند سال روزنامه کاملاً فارسی دیگری به نام "مرات الاخبار" در بیستم آوریل 1822 در شهر کلکته به زیر چاپ رفت، از آنجایی که اطلاعات اندکی از چگونگی انتشار روزنامه "اخبار هندوستان" در دست است، روزنامه "مرات الاخبار" را نخستین روزنامه فارسی چاپ خارج شمرده اند (محرابی، 1378: 116).

چنانکه مشاهده شد سال ها قبل از اینکه نشریات فارسی در ایران به چاپ برسد، در شبه قاره هند، آن هم به فاصله نیم قرن، نشریات فارسی به وجود آمده بود که خود گویای بسیاری از علاقه ها و نفوذ ادب فارسی در این دیار است. نشریات فارسی در خارج از ایران، مسیر خود را ادامه داد به طوری که «تا زمان پیروزی انقلاب اسلامی، بیش از 600 عنوان نشریه فارسی در خارج از کشور انتشار یافت که نیمی از این عناوین چاپ هند، پاکستان، افغانستان و تاجیکستان است» (همان). وجود تعداد زیاد نشریات فارسی در خارج، نشان دهنده علاقه و توجه این کشورها به ایران و حدود نفوذ ادبیات فارسی می باشد. چنانکه ذکر شد پاکستان جزو معدود کشورهایی است که در آن نشریات فارسی رواج داشته و دارد که این به دلیل پیوند زبان اردو با فارسی و پیوستگی های فرهنگی و علاقه به ایران و مظاهر ایران می باشد. انتشار مجلات فارسی در پاکستان که زبان فارسی در آن حکم زبان خارجی را دارد و زبان انگلیسی، زبان رسمی آنان می باشد، موضوع پراهمیتی است (نقوی، آبان 1344 : 910).

اهمیت دیگر مساله در آن است که وجود نشریات فارسی در پاکستان باعث حفظ و تداوم زبان فارسی و علاقه مندان به فارسی می شود. نکته مهم دیگر آن است که هنگامی نشریات فارسی حضور دارند به طبع، مسائل مرتبط با مطالعات ایرانی در آن کشور قوام و موجودیت خود را حفظ می نمایند. در ذیل به بررسی برخی از نشریات فارسی در پاکستان و همچنین نشریاتی که به زبان اردو و انگلیسی در این کشور در خصوص مطالعات ایرانی هستند، می پردازیم.

1- مهم ترین نشریات فارسی و مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان کدامند؟

2- نشریات و مجله ها بیشتر به چه موضوعاتی از مطالعات ایرانی می پردازند؟ و تا چه حد به مطالعات ایرانی توجه دارند؟

2-4-2- بررسی کلی مجلات فارسی در شبه قاره با تاکید بر پاکستان

بعد از اینکه شبه قاره تجزیه شد، مرکز نشر مجلات فارسی به پاکستان انتقال یافت؛ اگرچه در هند گهگاهی مجله فارسی و یا نیمه فارسی انتشار پیدا می کرد اما هرگز رونق گذشته خود را به دست نیاورد. در هند توسط حکومت بریتانیایی هند به خاطر مصلحت اندیشی های سیاسی دو مجله

فارسی به نام «تاج محل» و «جهان مصور امروز» منتشر می شدند که شاید به این خاطر بود که می خواستند خاطره آزار دهنده از بین رفتن زبان فارسی را از یاد آنان ببرند. اما پاکستان تا حدودی سنگر فارسی را حفظ نمود و با آغوش باز، کانون انتشار مجلات فارسی شد. در بررسی مجلات مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان یک نکته را باید مد نظر داشت و آن این است که در مجلات اردو، مطالب فراوانی درباره ایران و زبان فارسی درج می شود. و به این دلیل می توان هر روزنامه و مجله اردو زبان را مرتبط با مطالعات ایرانی قلمداد کرد (مرتضوی، 1380 : 1298).

3-4-2- معرفی مجلات فارسی و مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان

1-3-4-2- اخبار انجمن فرهنگی پاکستان و ایران

این نشریه به منظور گسترش فعالیت های فرهنگی مربوط به ایران و ارتباط هنری و علمی بین دو کشور در شهر کراچی از سوی "انجمن فرهنگی پاکستان و ایران" به چاپ می رسید (شفا، 1348 : 524). نشریه انجمن در سال 1327 تاسیس شد و هر سه ماه یکبار انتشار می یافت، زبان این نشریه فارسی و انگلیسی بود. در این نشریه، اساتید ایرانی و پاکستانی مقاله به چاپ رسانده اند (اخبار انجمن فرهنگی پاکستان و ایران، 1335).

2-3-4-2- ادبیات اسلامی

این مجله به صورت ماهانه در شهر لاهور منتشر می شد که یک بخش آن به ادبیات ایرانی اختصاص داشت (شفا، 1348 : 529).

3-3-4-2- انجمن عربی و فارسی

انجمن عربی و فارسی دانشگاه پنجاب (لاهور) که در بخش انجمن ها معرفی شده است، دارای مجله ای به نام "انجمن عربی و فارسی" به مدیریت محمدباقر رئیس دانشکده خاورشناسی دانشگاه لاهور بوده است. این مجله شامل مطالب تحقیقی در مورد زبان و ادبیات و فرهنگ فارسی بوده و صرفاً جنبه علمی و فرهنگی داشت. اگر چه نام این مجله عربی و فارسی بود ولی مطالب عربی آن

بسیار کم بوده و گردانندگان این نشریه بیشتر به مطالب فارسی توجه داشته اند و با این رویکرد در توسعه فارسی در پاکستان اقدام موثر و قابل ستایشی را به عمل می آورده اند (نقوی، آبان 1344 : 912/شفا، 1348 : 523).

4-3-4-2- اقبال

این مجله ارگان انجمن "بزم اقبال" در لاهور بود که از سال 1925م/1304ش هر سه ماه یکبار در این شهر انتشار می یافت. اگرچه این نشریه به زبان اردو و انگلیسی انتشار می یافت ولی حاوی مطالعات ایرانی و عموماً به ادبیات و فلسفه و تاریخ و عرفان ایرانی و اسلامی توجه داشت و در زمینه افکار اقبال اختصاص داشت (شفا، 1348 : 529).

این مجله به زبان فارسی هر شش ماه یکبار از سوی "آکادمی اقبال پاکستان" منتشر می شود (صافی، 1359، ص 233). این آکادمی در سال 1951م/1330ش به منظور گسترش افکار و اندیشه های علامه اقبال در کراچی ایجاد شده (گنجی، 1369 : 132) و به طبع این مجله به بیان افکار و اندیشه های علامه محمد اقبال و نیز فرهنگ و معارف اسلامی، فلسفه، تاریخ و ادبیات توجه دارد (صافی، 1359 : 233). مطالب این نشریه از آن جهت که علامه اقبال توجه ویژه به ایران داشته، به مطالعات ایرانی ارتباط پیدا می کند و در آن اساتید برجسته ی ایرانی و پاکستانی، مقالات علمی و تحقیقی به چاپ رسانده اند.

6-3-4-2- انجمن پیشاور

هفته نامه فارسی که در سال 1880م/1259ش در پیشاور به چاپ می رسید، بعد از «مرتضایی» و «فاسی اخبار»، سومین نشریه ی پیشاور به حساب می آمد. این هفته نامه به سردبیری «قاضی تیلان خان» به چاپ می رسید و برای مقام های هندی و افغانی ارسال می شد (پروین، 1377 : 3-302).

این نشریه با تلاش های ایران شناس نامی پاکستان، غلام سرور جهلمی در کراچی به منظور خدمت به فارسی و گسترش و استحکام روابط ادبی و فرهنگی دو کشور در سال 1962 م/1341 ش راه اندازی شد. این نشریه حاوی مطالب ارزشمندی در خصوص مطالعات ایرانی می باشد و در بین محافل دانشگاهی علاقه مندان بسیاری داشت (نقوی، آبان 1344 : 913).

8-3-4-2- بیان

یکی از روزنامه های پاکستانی به نام ای.یو. جرال I.U.Jairal مجله ای در اسلام آباد منتشر می کند که به نُه زبان جهان، مقاله دارد و روی صفحه عنوان، نام نشریه به هر نُه زبان آمده است. نام فارسی مجله بیان است. هدف مجله اشاعه و اطلاع رسانی ادبیات نوین پاکستان در جهان است. در دو شماره نخست این نشریه، داستان های کوتاه و شعر جدید اردو به فارسی و سایر زبان ها ترجمه گردیده است (نوشاهی، 1377 : 196).

9-3-4-2- پاکستان مصور

این نشریه به زبان فارسی از طرف انتشارات اداره مطبوعات پاکستان در شهر راولپندی به چاپ می رسید. از دهه 1350 تا دهه 1360 فعالیت داشت؛ البته شماره های آخر چاپ اسلام آباد می باشد.

پاکستان مصور بخش های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را شامل می شد و مطالب زیادی درباره ایران و ادبیات فارسی به چاپ رسانید. آنچه از سال 1974 تا 1983 م/1353 تا 1362 ش مورد بررسی قرار گرفت، نشان می دهد که این نشریه بیشتر به شعر و ادبیات فارسی، روابط فرهنگی و تاریخی ایران و پاکستان، شاعران پارسی گوی فارسی پاکستان، تحولات سیاسی ایران و پاکستان، وضعیت زنان روز دو کشور و ... توجه داشته است (پاکستان مصور، 1974-1983 م).

مجله ماهیانه ای به زبان فارسی می باشد که در کراچی طبع و نشر می شد. این نشریه را ایران شناس برجسته پاکستان به نام پیرحسام الدین راشدی با همکاری علی اصغر فرزانه با هدف نشر مطالب ادبی فارسی در پاکستان تاسیس کرد که در نوع خود از نشریات نفیس پاکستان به شمار می آمد (نقوی، آبان 1344 : 13-912).

11-3-4-2- خیابان

مجله ای بود که از طرف دانشگاه پیشاور به زبان فارسی و اردو منتشر می شد و در مورد زبان و ادبیات فارسی ایران و نفوذ ادبیات فارسی در پیشاور و به طور کلی در خصوص ترویج مطالعات ایرانی در این کشور، مطلب به چاپ می رسانید (شفا، 1348 : 523).

12-3-4-2- سروش

این نشریه همزمان با هلال در شهر کراچی از طرف اداره مطبوعات پاکستان به زبان فارسی، چاپ و نشر می یافت و شامل مطالب ادبی و فرهنگی بوده و به مطالبی که بیشتر مربوط به فارسی دری بود، می پرداخت. به این دلیل که هدف اساسی انتشار آن، گسترش روابط فرهنگی با دولت افغانستان بوده است، به همین خاطر، گردانندگان آن بیشتر متوجه افغانستان و تاریخ و فرهنگ آن بوده اند (همان، 523). نشریه سروش تعطیل شده است و جای خود را به نشریه پاکستان مصور داده است.

13-3-4-2- سفینه

مجله ی تحقیقی در زمینه ادبیات و فرهنگ فارسی می باشد که سالی دوبار انتشار می یابد و متعلق به گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده خاورشناسی دانشگاه پنجاب لاهور است. اولین شماره این نشریه در سال 1382 ش با 16 مقاله از اساتید و محققان نامدار فارسی به چاپ رسیده است (سفینه، 1382).

سرپرست این مجله ژنرال ارشد محمود در مورد انتشار سفینه متذکر شده است که انتشار سفینه، مجله علمی-تحقیقی از سوی گروه زبان و ادبیات فارسی در تاریخ 133 ساله آن، یکی دیگر از نمادهای سنت های شایسته ستایش دانشگاه پنجاب است (محمود، 1382، ص 5). رئیس دانشکده خاورشناسی دانشگاه پنجاب نیز اینگونه به ستایش سفینه پرداخته است: «با توجه به معیار مقالات چاپ شده در نخستین شماره سفینه با افتخار می توانم ادعا کنم که این مجله نیز مانند "اورینتال کالج مگیزین (Oriental College Magazine) ... در ردیف مجلات مستند تحقیقی بین المللی زبان و ادبیات فارسی جا خواهد گرفت.» (چوهدری، 1382 : 7). این مجله اگر چه بیشتر مقالات آن فارسی می باشد، اما گاهی به زبان اردو و انگلیسی نیز مبادرت به چاپ مقاله می کند (سلیم مظهر، 1382 : 139).

14-3-4-2- صدای پاکستان

مجله ماهانه صدای پاکستان در سال 1950 م/1329 ش از طرف رادیو پاکستان چاپ می شده است. در این نشریه علاوه بر آنکه اخبار فارسی صدای پاکستان انتشار می یافت، مطالب فرهنگی و تاریخی نیز به چاپ می رسید. این نشریه اهمیت بسزایی در راه گسترش مناسبات دو کشور ایران و پاکستان داشته و خدمات شایانی در معرفی ایران برای پاکستانیان انجام داده است و در حفظ زبان و ادب فارسی در این دیار می کوشیده است (نقوی، آبان 1344 : 91/شفا، 1348 : 523).

آنچه از فحوای شماره های مورد بررسی این نشریه به دست می آید، آن است که اگرچه به مسائل سیاسی دو کشور توجه ویژه ای داشته است اما مطالب قابل توجهی در حوزه مطالعات ایرانی به چاپ رسانده است که بیشتر به مطالب زیر توجه دارد؛

شعر و ادبیات فارسی (به طوری که در هر شماره به یکی از ادیبان و شاعران ایرانی و یا فارسی گو پرداخته است)

اسلام و بخصوص روابط دوستانه ی دو کشور اسلامی ایران و پاکستان

موقعیت سیاسی دو کشور ایران و پاکستان و توان های دو کشور

تاریخ معاصر ایران

معرفی بناها و اماکن تاریخی ایران (صدای پاکستان، 1953-1973).

این فصلنامه از سوی امور بین الملل کراچی منتشر می شود، و دیدگاه های صاحب نظران روابط بین الملل را مطرح می سازد. این موسسه در سال 1947 تاسیس شد و هدف اصلی آن تشویق و تسهیل در درک امور بین المللی و ایجاد بهبود و پیشرفت در بررسی مطالعه علمی مسائل بین المللی اعلام شده است. از آنجا که ایران یکی از مهم ترین کشورهای خاورمیانه و همراه پاکستان عضو اپک می باشد و در همجواری پاکستان است، به ایران توجه ویژه دارد. حاصل پژوهش ها و تحقیقات این موسسه به صورت کتاب و نشریه منتشر می شود. فصلنامه افق پاکستان یکی از این نشریات است (کولایی، 1372 : 329).

16-3-4-2- فصلنامه دانش

این فصلنامه در سال 1364 (ه.ش) توسط «دکتر حاج سید جوادی» راین فرهنگی وقت ج.ا.ایران در پاکستان و در راین فرهنگی پایه گذاری شد. اداره و نشر این فصلنامه در 1374 به مرکز تحقیقات ایران و پاکستان سپرده شده است (توسلی، 1392 : 25) و تا کنون (1393) 118 شماره از این مجله به چاپ رسیده است. انتقال این مجله از راین فرهنگی به مرکز تحقیقات در زمان مدیریت محمد مهدی توسلی صورت گرفت و بخش اردوی آن حذف شد؛ مدتی بعد، از بخش اردوی آن، نشریه تازه ای با نام «پیغام آشنا» در راین فرهنگی راه اندازی شد. بعد از این، فصلنامه دانش صورت علمی تری به خود گرفت و مجله ای تماما فارسی شد (توسلی، 1392 : مصاحبه).

فصلنامه در نامه های پیوستی مجله برای گیرندگان، اهداف خود را چنین معرفی می کند:

«این مجله در تلاش است که نمایش گر وضعیت کنونی و گذشته زبان و فرهنگ فارسی در پاکستان بوده و همچنین پیوندی بین پژوهش گران و استادان زبان فارسی در شبه قاره، آسیای میانه، افغانستان و ایران باشد.» (نامه ی پیوست فصلنامه دانش، 85/5/15).

دانش، اولین فصلنامه زبان فارسی در شبه قاره بود که به زبان فارسی به چاپ رسید. هدف والای آن نزدیکی هر چه بیشتر بین اساتید فارسی در پاکستان و ایران است. بزودی، این فصلنامه محملی بین نویسندگان فارسی کشور میزبان - پاکستان - و کشور مادر - ایران - شد (توسلی، 1392 : 25).

اکنون، این فصلنامه بهترین و ارزنده ترین مجله در خصوص مطالعات ایرانی در پاکستان می باشد و همچنان پاینده و پربار به کار خود ادامه می دهد.

17-3-4-2- کتاب دوست

کتاب دوست به زبان اردو در اسلام آباد پاکستان به چاپ می رسد. این نشریه در سال 1406 ه.ق راه اندازی شد. بیشترین تاکید این مجله در حوزه مطالعات ایرانی و نسخه های خطی می باشد. از آنجا که این نشریه مربوط به کتاب های پاکستان می باشد و بخش عظیمی از این کتاب ها، نسخه های خطی فارسی است، از این طریق به حوزه مطالعات ایرانی ارتباط پیدا می کند (کتاب دوست، 1406 ه.ق).

18-3-4-2- مجله انجمن تاریخ پاکستان

این مجله ارگان انجمن تاریخ پاکستان بوده که از سال 1950 م/1329 ش به صورت فصل نامه در شهر کراچی انتشار می یافته و مطالب آن با مطالعات ایرانی در ارتباط است زیرا تاریخ پاکستان غالباً با تاریخ ایران ارتباط دارد (شفا، 1348 : 525).

19-3-4-2- مجله ایران شناسی

این مجله به زبان اردو و به وسیله خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران در پاکستان انتشار یافت. همانگونه که از نام این مجله مشخص است، مربوط به مطالعات ایرانی می باشد و آنچه مدیر "مجله ایران شناسی" بر آن تاکید داشته است، مشترکات فرهنگی دو کشور است که ضرورت آشنایی همدیگر را ایجاد کرده است. ترجمه سخن سردبیر این نشریه درباره هدف از انتشار آن چنین است: مقصود از چاپ و نشر این مجله، آشنایی با تاریخ، جغرافیا، تعلیم و تربیت، فرهنگ و هر آن چه مربوط به مطالعات ایرانی است (امینی مشهدی، 2005/1386 : 11).

این مجله قدیمی ترین نشریه شرق شناسی و ایران شناسی در خاک پاکستان امروزی می باشد که از طرف کالج شرقی لاهور در سال 1870 م/1249 ش تاسیس شده است (نقوی، اردیبهشت 1345 : 451). در این مجله تاکنون تحقیقات فراوان و پرارزشی درباره تاریخ و فرهنگ ایران منتشر شده است (شفا، 1348 : 529). این مجله سه زبان است و مطالب آن به زبان های اردو، عربی و فارسی منتشر می شود.

21-3-4-2- نباض

این نشریه به زبان اردو و فارسی در لاهور توسط "مجلس بوعلی سینا" به چاپ می رسيد. این نشریه با کوشش "نیرواسطی" که رئیس انجمن طبای پاکستان بود، دایر شد و در آن به معرفی نوایغ علم و ادب و دانش ایران اقدام می کرد. این نشریه علاوه بر مطالب اردو درباره طب و بزرگان ایران، مطالبی به فارسی نیز چاپ می کرد و توجه شایانی به اشعار فارسی نیز داشت (نقوی، آبان 1344 : 912).

22-3-4-2- هلال

هلال، مجله ای با رویکرد به حوزه مطالعات ایرانی و به زبان فارسی با هدف "حفظ و ترویج آثار ادبیات فارسی در پاکستان و نشر افکار دانشمندان فارسی زبان از هر کشور و ناحیه که باشند، منتشر شده است" (ص 56). هلال، از طرف انتشارات اداره مطبوعات پاکستان در شهر کراچی به چاپ می رسيد. این نشریه سالی چهار مرتبه انتشار می یافت و در زمان خود در تمام محافل جهان شناخته شده بود (نقوی، 1344 : 23). آنچه از بررسی 12 شماره از این نشریه در بین سال های 1332 تا 1350 ه.ش بدست آمده، اینگونه است که از 185 عنوان مقاله مندرج، 62 مقاله مربوط به زبان و ادبیات فارسی، 28 مقاله بر روابط فرهنگی دو کشور تاکید دارد و 13 مقاله مرتبط با آثار فارسی اقبال لاهوری و در 6 مقاله معرفی بزرگان ایران و 3 مقاله درباره هنر ایران به چاپ رسانده است؛ که در مجموع 112 مقاله از 185 مقاله مندرج مرتبط با مطالعات ایرانی بود (هلال، از آبان 1333 تا شهریور 1350).

این توجه شدید مجله هلال باعث شد تا علامه دهخدا طی پیامی برای این نشریه، خرسندی خود را این گونه ابراز نماید: « خدمت جناب مدیر محترم مجله فارسی "هلال" ... مژده انتشار مجله

فارسی " هلال " بار دیگر دل های ما ایرانیان را امیدوار نمود که رشته علاقه پاکستان و ایران که از هزاران سال پیش پیوسته است، ناگسستی است و هر روز استوار خواهد شد» (دهخدا، 1347 : 9). این نشریه در حال حاضر چاپ نمی شود.

23-3-4-2- همدرد صحت

مجله ای به فارسی بوده که توسط اداره ملی "همدرد" به چاپ می رسید. این اداره، مؤسسه ای پزشکی است و مطالب نشریه همدرد صحت نیز پیرامون مشاهیر پزشکی ایران مانند ابوعلی سینا، رازی و ... نوشته می شد، همچنین مطالبی در خصوص طب سنتی ایران عرضه می کرد. این نشریه در مطالعات پزشکی ایران مثرتر بوده است و از آنجا که به زبان فارسی انتشار می یافت، گامی در توسعه فارسی و ایجاد حسن روابط بیشتر بین دو کشور به حساب می آمد (شفا، 1348 : 523؛ نقوی، آبان 1344 : 912).

4-4-2- نتیجه گیری

در پاکستان، نشریات متعددی مربوط به مطالعات ایرانی به چاپ رسیده است که تعداد قابل توجهی از آنان به زبان فارسی منتشر شده اند؛ تعداد بسیاری نیز که به زبان فارسی نیستند، به مطالعات ایرانی اهمیت ویژه ای داده اند. توجه نشریات پاکستان به مطالعات ایرانی نسبت به چند دهه پیش کمتر شده است و به طبع آن، تکاپویی که در خصوص ایران شناسی وجود داشت و نشریات به آن کمک شایان می کرد، کاسته شد.

نشریات و مجلات پاکستان در ابتدا با توجه به سیاست کلی حاکم بر آموزش و پرورش کشور پاکستان و سیاست های کلان روابط بین الملل و همچنین در راستای ادامه راه علامه اقبال و همچنین توجه شدید ایران به تشویق و ترویج ایران دوستی و ایران شناسی، به شدت به زبان فارسی و مطالعات ایرانی اهمیت می داده اند، اما در دهه های اخیر به دلیل نفوذ هر چه بیشتر ادبیات انگلیسی و عربی، تغییر سیاست های ایران در نوع تبلیغات، به وجود آمدن احزاب رادیکال و ضدشعبی و ...،

بسیاری از این نشریات و مجلات فارسی دیگر چاپ نشده اند و توجه دیگر نشریات، مگر تعداد معدودی، به مطالعات ایرانی کمتر شده است.

نشریات و مجلات در پاکستان نقش موثری در ترویج مطالعات ایرانی در این کشور بر عهده داشته اند و از آنجا که این نشریات پشوانه ی انجمنی داشته اند و ارگان این انجمن ها محسوب می شده اند، نشان دهنده خط سیر انجمن های ایران شناسی و ایران دوستی پاکستان می باشند.

5-2- تاثیر افکار و اندیشه های علامه اقبال در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان

1-5-2- مقدمه

علامه اقبال عصاره و چکیده قرن ها تبادل فرهنگی دو سرزمین ایران و شبه قاره هند است، که خود او اینک حلقه ای مستحکم برای پیوند فرهنگی دو سرزمین محسوب می شود. این حلقه پیوند از ابعاد گوناگون مورد بحث و پژوهش قرار گرفته است. آنچه تاکنون کمتر به آن پرداخته شده، تاثیر افکار و اندیشه های علامه محمد اقبال بر مطالعات ایرانی در پاکستان است. این در حالی است که خود اقبال را نیز می توان یکی از برجسته ترین پژوهشگران مطالعات ایرانی در شبه قاره قلمداد کرد، زیرا «اقبال با در نظر داشتن حیثیت ایران در شرق نه تنها خود به شناختن آن مبادرت کرد، بلکه برای شناساندن ایران به جهان نیز کوشش های بلیغ به عمل آورد (اکرام، 1999 : 62). با در نظر گرفتن این تعریف از ایران شناسی : «ایران شناسی عبارت از مطالعه و تحقیق در تمامی جنبه ها و مظاهر تمدن ایرانی و شناساندن ایران به جهان» (زرشناس، 1391 : 43)، می توان اقبال را یکی از مصادیق راستین ایران شناسی دانست که در شناختن و شناساندن ایران تلاش فراوانی انجام داد. او نه تنها زبان فارسی را به کار گرفت، بلکه «در تمامی کتابها و اشعار اردو و فارسی خود از اندیشه بزرگان، عارفان، شاعران، و سیاستمداران ایران استفاده کرده است» (چوهدری، 1380 : 108). وی کانونی برای انتشار فرهنگ ایرانی در جهان بخصوص در پاکستان شد : «از سوز سخنان اقبال چراغ نیم مرده زبان فارسی در شبه قاره دوباره شعله ور گردید و به محض تاسیس پاکستان تدریس زبان فارسی در مدرسه ها و دانشکده ها و دانشگاه ها به صورت بهتری شروع شد» (اکرام، 1999 : 63). در حالی که ایران شناسی غربیان ریشه در جستجوی «دیگری» دارد، ایران شناسی اقبال برای اثبات «خودی» و

برای «خودآگاهی» است؛ همان خودی ای که وی آن را اینچنین تعریف می کند: «...عالی ترین و راقی ترین شکل این معنی عبارت است از ایجاد ارزش ها و ایده آل ها و کوشش در راه تحقق دادن به آنها» (سروش، 1381: 49). اقبال در حقیقت پیامبر «خودی» است. فلسفه خودی اقبال تنها علاج-تعمیر و استحکام شخصیت افراد استعمارزده اقبال شرقی است که بر پایه های اسلام و فرهنگ ایرانی قرار دارد (همان: 2). خودی اقبال، جهان شرق است، و مهمترین کشور شرق در نظر او ایران است از این رو مطالعات اقبال برای بدست آوردن ارزش ها و ایده آل های مشرق زمین حول تاریخ و فرهنگ ایران شکل می گیرد و در اندیشه او ایران مرکز دنیای شرق است؛ به همین سبب است که او، تمدن ایرانی، زبان ایرانی، عرفان ایرانی و ادبیات ایرانی را برای رسیدن به خود آگاهی برمی گزیند.

پس از من شعر من خوانند و دریابند جهانی را دگرگون کرد یک مرد خودآگاهی

(اقبال لاهوری، 1381: 14)

اما نکته بسیار مهم آنست که اقبال کمتر به نام ایران شناس معرفی شده است. یکی از دلایل این امر همین نگاه خودی وی به ایران است و دیگر اینکه ایران شناسی وی در زیر لایه های اندیشه های سیاسی و فلسفی او قرار گرفته است و این پژوهش سعی در آشکار کردن این لایه زیرین دارد.

2-5-2- اهمیت اندیشه «خودی» در زمان اقبال برای شرق

ملت های شرقی زمانی شروع به بازشناختن خود از طریق غرب کردند که بار ننگ و نکبت تاریخ بر گرده شان نهاده شده بود. آنها در هم شکسته و تحقیر شده، و ترس و احساس حقارت گریبانشان را گرفته، شروع به بازنگریستن و تفسیر مجدد گذشته خود کردند، به گذشته خود با کینه و عداوت نگریستند و شروع به جستجوی ریشه های انحطاط و فلاکت خود در عمق تاریخ خود کردند (آشوری، 1357/2535: 20)، که یکی از نتایج چنین دیدگاهی نفی «خود» می باشد و «هیچ چیز این سو- یعنی شرق - را از «خود» و خود را با هیچ چیز آن پیوند خورده نداند (همان، 23). اقبال در این زمان زندگی می کند، «زمانه ای که انسان غفلت زده مشرق زمین هویت و ملیت خویش را گم کرده است و متأثر از سلطه فرهنگی غرب، به هرگونه خواری و زبونی تن می دهد و حتی روشنفکران جامعه هم، از جایگاه و رسالت خویش بی خبرند. اقبال می خواهد که ارزشهای

والای این انسان مشرق زمینی را به او بیاوراند و او را از آنچه پیرامونش می گذرد، باخبر سازد (واعظی، 1380: 129).

علامه اقبال در 22 فوریه 1873 میلادی مطابق با سال 1289 هجری قمری در گذشته است و این زمان مقارن است با حکومت رضاخانی در ایران که نوعی شوونیزم و ملیت خواهی افراطی را رواج می دادند و روشنفکران، سعی در جاری ساختن بی چون و چرای فرهنگ غربی در ایران کردند و برای رسیدن به اهداف خود تلاش در تخریب فرهنگ جامعه، بویژه باورهای اعتقادی مردم داشته اند. البته کشورهای دیگر مشرق زمین در شرایطی همانند ایران، به سر می برده اند... او در روزگاری به فرهنگ و تمدن و عرفان ایران می پردازد که روشنفکران بشدت با عرفان و ارزشهای متعالی فرهنگ و ادب گذشته ایران مخالفت می ورزند. کسانی همچون احمد کسروی به شاعران و عارفان می تازند و آثار آنان را مایه بدآموزی و باعث خواری و سرشکستگی مردم جامعه می دانند، و مثنوی مولوی، آثار سعدی، حافظ و عارفان نامدار را مورد اهانت قرار می دهند... او در زمانی می خواهد درس عرفان بدهد که روشنفکرانی نظیر آخوند زاده، آثار عرفانی... را خرافه می انگارد و عارفان بزرگ را به اتهام ایده آلیست مطرود می شمارند (همان: 131). اما اقبال که خود سالیان دراز در غرب کسب علم کرده بود، فریفته فرهنگ آنان نشد و تمام اندیشه خود را برای احیای شرق به کار برد و از خود بیگانگی را ننگ شمرد.

کهن شاخی که زیر سایه او پر درآوردی چو برگش ریخت از وی آشیان برداشتن ننگ است

(اقبال لاهوری، 1381: 155)

او می داند که نباید خودشناسی را با خود بینی اشتباه کند و راه افراط پیش گیرد:

تا شناسای خودم خود بین نیم با تو گویم او که بود و من کیم

(همان: 189)

بنابراین اقبال در زمانه خودش، که تفکرات شوونیزم رو به رشد است، با اندیشه های مترقی اش به دنبال آگاه کردن شرق بر می آید. او با غرب دشمنی ندارد اما با استعمار سر ستیز دارد، او با تقلید از غرب مخالف است و به تنقید غرب نظر دارد، به این معنی که علم و فن غرب را شایسته آموختن می داند ولی فرهنگ مخالف اعتقادات شرق را طرد می کند، گویا تر خود شعر اقبال است که می گوید:

ص: 93

شرق را از خود برد تقلید غرب باید این اقوام را تنقید غرب

قوت مغرب نه از چنگ و رباب نی زرقص دختران بی حجاب

نی ز سحر ساحران لاله روست نی زعریان ساق و نی از قطع پوست

محکمی او را نه از لادینی است نی فروغش از خط لاتینی است

قوت افرنگ از علم و فن است از همین آتش چراغش روشن است

(همان، 369)

کوتاه سخن آنکه اقبال، علم و دانش غرب را رد نمی کند چرا که مشرق زمین نیاز به پیشرفت در این زمینه را دارد و لازم است از این علم و دانش که در غرب است، استفاده کند، اما نباید خودی و باورهای مشرق زمین را زیر پا بگذارد و می گوید:

غریبان را شیوه های ساحری است تکیه جز بر خویش کردن، کافری است

(همان، 370)

بنابراین، اقبال، پدر معنوی استقلال پاکستان، توجه به کشورهای همسایه و اسلامی که باهم نزدیکی فرهنگی و تاریخی دارند را جلب می کند.

3-5-2- علاقه ی علامه اقبال به ایران

علامه اقبال به ایران و مفاخر ایران علاقه مند بود و این را می توان از آثار او به راحتی درک کرد، تا آنجا که در هر مورد زبان به ستایش ایرانیان می گشاید و با دیده احترام و تقدس به ایران و مظاهر ایران و شاعران و دانشمندان ایران می نگریست (مصطفوی سبزواری، 1389: 25). اولین چیزی که این علاقه را نشان می دهد، آموختن زبان فارسی در نوجوانی است و سپس رساله دکتری ایشان درباره سیر فلسفه در ایران است و این رساله که بعدها به چاپ رسید، آنچنان با عشق و علاقه و سعی و کوشش همراه بود که خاورشناس بزرگ انگلیسی "ای. جی. براون" بعضی از مطالب این کتاب را در جلد چهارم تاریخ ادبیات ایران، آورده و به تحسین و تمجید آن پرداخته است (ریاض خان، 1350: 52). از سوی دیگر آنچه خود اقبال درباره علاقه اش به ایران و ایرانیان به زبان آورده، جای هیچ تردیدی در این دل بستگی نگذاشته است.

آنجا که می گوید:

چون چراغ لاله می سوزم در خیابان شما ای جوانان عجم، جان من و جان شما

غوطه ها زد در ضمیر زندگی، اندیشه ام تا بدست آورده ام افکار پنهان شما

فکر رنگینم کند نذر تهی دستان شرق پاره لعلی را که دارم از بدخشان شما

حلقه گرد من زیندای پیکران آب و گل آتشی در سینه دارم از نیاکان شما

و یا درباره تهران گوید:

طهران هو نگر عالم مشرق کاجینوا شاید کره ی ارض کی تقدیر بدل جانا

این آرزو که اگر طهران به جای "ژنو" مرکزیت امور عالم را به دست می گرفت، این چهره شوم که در جهان بوده، تغییر پیدا می کرد. این گفته ها همه نشان از علاقه او به ایران است. این علاقه تا آنجا پیش می رود که «برای تشبیه به بلندی و ارتفاع زمین، با وجود داشتن کوه هیمالیا در کشورش، به کوه الوند و دماوند تشبیه می کند. برای سرعت و تندروی، رخس، شبدیز، اشهب را به میدان می آورد و برای تصوف و عرفان، بایزید بسطامی، ابوالحسن خرقانی و... را نام می برد» (چوهدری، 1379: 109). اوج این علاقه در سرودن بیشتر اشعارش به زبان فارسی، مشخص می شود که با این اشعار، هم تسلط خود را بر شعر فارسی نشان داد و هم آشنایی خود را با فرهنگ ایران بیش و پس از اسلام آشکار کرد.

4-5-2- مولوی شناسی اقبال

جلال الدین محمد بلخی باشعر خود از جمله مثنوی معنوی و غزلیات توانسته است جاذب دل و جان مردم فارسی زبان شبه قاره هند و پاکستان بشود و فکر روحانی و معنوی خود را در آنجا گسترش بدهد، از جمله برجسته ترین پیروان فکری او در دوره معاصر علامه محمد اقبال است. به طوری که می توان گفت حتی اوج گرفتن فکر اقبال از برکت خواندن مثنوی معنوی شروع می شود و وزن اشعارش نیز ارتباط مستقیم با وزن مثنوی معنوی دارد. شاید بتوان گفت عشق او به زبان فارسی ملهم از عشق او به مولانا می باشد، تا آنجا که در جاویدنامه در سفرهای رویای اش همراه مولانا از گسترش زبان فارسی نیز در مریخ سخن گفته است:

ص: 95

نطق و ادراکش روان چون آب جو جو حیرت بودم از گفتار او

این همه خواست یا افسونگری بر لب مریخیان حرف دری

(اقبال، 327)

مولوی برای اقبال، زیبایی حقیقی و نور مطلق است که اندیشه او، آن را می پرستد، چنانکه می گوید؛ «فکر من بر آستانش در سجود»... در تمام آثار اقبال نام جلال الدین محمد بلخی با کمال احترام و ارادت خاص برده شده و تاثیر افکار آن عارف در افکار اقبال به تمام و کمال مشهود است (اکرام: 1358/2536 : 27).

این تاثیرگذاری مولوی و تاثیرپذیری اقبال تا به آن حد است که می توان بین این دو رابطه مراد و مریدی را دریافت. مرید هندی با تخیلات شاعرانه فاصله زمانی و مکانی را حذف می کند و با مراد رومی همزمان می شود و با او در سفرهای زمینی و آسمانی هم قدم می شود» پیش از اقبال لاهوری هیچکس اینقدر به مولانا روم نزدیک نشده بود و حقیقت اینست که فلسفه مولانا را آن طوری که اقبال در نظر دارد، قبل از او بررسی نشده بود (چوهدری، 1358/2536 : 25). مولوی شناسی اقبال که بخشی از مطالعات ایرانی اقبال است به شناختن صرف محدود نماند و به رسالتی برای «خودآگاهی» جامعه مبدل شد، او از عرفان ایرانی در کالبد نیمه جان انسان شرقی می دمدم تا به خود باوری برسند و برای این کار سترگ از مولوی مدد می گیرد. برخلاف شرق شناسان غربی که «شرق شناسی و ایران شناسی شان نه بدان سبب بود که بخواهند برای بهبود و پیشرفت تمدن جهانی عناصری از فرهنگ غیر غربی را به کمک گیرند، بلکه قصد آنها بیشتر جستجوی سوابقی بود که بتواند مؤید و مکمل اصالت تمدن خود آنها باشد» (نراقی: 1357/2535 : 155).

اما اقبال برای بهبود و پیشرفت شرق و ایران به شرق شناسی و ایران شناسی رو می آورد، بدین سبب مولوی شناسی اقبال به شناخت محدود نماند و به استفاده از مفاهیم و مضامین مولانا برای زنده کردن اقوام مشرق زمین اقدام می کند، یک مولوی شناسی متفاوت و بی نظیری که منجر به خودباوری و خودآگاهی می شود.

ص: 96

در سرزمین های شبه قاره هند و پاکستان، به دلیل سابقه ممتد زبان فارسی در آن نواحی و توجه خواص و عوام بدان، موضوع ایران و زبان فارسی عملاً وضعی دیگر داشته است و به کلی از امور سیاسی و مسائلی که وابسته اغراضی مختلف است، به دور مانده است. با این وصف بحث شرق شناسی و به ویژه ایران شناسی در شبه قاره، رنگ خالصانه ای داشته است و به دور از تزویرهای سیاسی شکل گرفته است (ناصر: 1374، پیشگفتار ر). از این رو اقبال با دید خودی و همسانی های فرهنگی به ایران نظر داشته است. «اقبال اکثر آثار خود مانند اسرار خودی، رموز بیخودی، زیور عجم، مثنوی مسافر، مثنوی پس چه باید، پیام مشرق و جاویدنامه را به زبان فارسی سروده است. در اشعار اردوی وی نیز، نه فقط کلمات و واژه ها و اصطلاحات و تعبیرات فارسی بسیار زیاد است، بلکه اصولاً همه آثار وی تحت تاثیر زبان فارسی نوشته شده،... اما گذشته از زبان، مهمترین ویژگی اقبال بهره گیری از فکر و اندیشه ایرانی است (چوهدری: 1380: 107).

ایشان همچنان که ذکر شد کتابی به نام «سیر فلسفه در ایران» دارد که از اولین گام ها در بررسی علمی فلسفه ایران می باشد. این تلاش برای شناخت و بهره برداری از اندیشه های ایران زمین، در دیوان اشعار او به خوبی انعکاس پیدا کرده و از این طریق فرهنگ و تمدن ایران را در بین مخاطبان بیشمارش ترویج داده است. جالب اینکه ایرانیان دیرتر از همه اقبال را مورد شناسایی قرار داده اند، اقبالی که به ایران و ایرانیان عشق می ورزید. ایشان در خصوص زرتشت، مانی، مزدک،... به ایراد نظر پرداخته و در مورد تحول فکری و فلسفی در ایران و منشاء تصوف قلم فرسایی کرده است و در جای جای آثار خود، از بایزید بسطامی، منصور حلاج، زکریای رازی، ابن مسکویه، حکیم ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، ابومحمد غزالی، امام فخر رازی، شیخ شهاب الدین سهروردی، شیخ محمود شبستری، خواجه نصیرالدین طوسی، ملاصدرا شیرازی، حاج ملاهادی سبزواری،... یاد می کند و از شاعرانی چون مولوی، سعدی، حافظ و... پیروی می نماید و با دیگر شاعران ایرانی چون منوچهری دامغانی، ناصر خسرو، سنایی، عطار نیشابوری، فخرالدین عراقی، عبدالرحمن جامی و... آشنایی کامل دارد و این جزء با مطالعه و آشنایی کامل با فرهنگ و تمدن و بزرگان علم و ادب ایران ممکن نیست.

آنچه در مورد علامه اقبال بر ایرانیان و پاکستانیان بسیار جذاب و تاثیرگذار بود، استفاده از زبان فارسی برای بیان آرا و افکار خود، آنهم در قالب شعر بود. این امر باعث شد تا ایرانیان مجذوب اقبال و پاکستان شوند و پاکستانیان مجذوب ایران. اینکه چرا اقبال زبان فارسی را برای بیان افکار خود انتخاب کرده، بسیار جای سؤال قرار گرفته است و این مهم را می توان در چهار مقاله با عناوین زیر جای داد :

الف- اتحاد بین مسلمانان ایران و مسلمانان شبه قاره هند.

ب- ظرفیت ادبیات و شعر فارسی در مقابل زبان اردو

ج- علاقه شخصی او به فارسی

د- وجود سنت شعر فارسی در شبه قاره هند

الف : اتحاد بین مسلمانان ایران و شبه قاره؛ از آنجا که در دوره ای که اقبال می زیست، شبه قاره هند با استعمار در حال ستیز بود و پس از آن بین مسلمانان و هندوها اختلاف پدید آمد، علامه اقبال سعی در اتحاد بین مسلمانان داشت و در راه این مبارزه شعر فارسی در دست او، وسیله ای برای بیداری و آگاهی برای مسلمانان هندوستان، افغانستان، ایران، ترکیه و تاجیکستان به منظور یکپارچه ساختن و اتحاد بین آنها بود (دامادی، 1380 : 66-69) زیرا او می دانست که زبان فارسی به هر لهجه و گویش که باشد در کشورهای همجوار ذکر شده و میان افراد تحصیل کرده و دانشمند فهمیده می شود، بنابراین زبان اردو که محدوده اش در شبه قاره هند بود، توانایی رساندن آن منظور عالی و پیام سراسر غرق در نور الهی را بدون واسطه در دیگر کشورها را ندارد (همان، 108). بنابراین او با انتخاب زبان فارسی فکر و پیام جهانی خود را به دور دست ترین نقاط زندگی فارسی زبانان رساند (رادفر، 1380 : 121).

ب) ظرفیت زبان و ادبیات فارسی در مقابل زبان اردو؛ زبان فارسی با پشتوانه غنی چنان دارای صنایع بدیع است که علامه اقبال را شیفته خود نمود و چنین سروده است:

گرچه هندی در عذوبت شکر است طرز گفتار دَری شیرین تر است

فکر من از جلوه اش مسحور گشت خامه من شاخ نخل طور گشت

(کلیات اقبال : اسرار خودی)

و انتخاب زبان فارسی توسط او که نسبت به زبان های پنجابی و اردو استعداد و ظرفیت ادبی بیشتری دارد و قدرت بیان مفاهیم وسیعتر و شیرین تری را در خود جای داده است، به او این امکان را داد تا تجلی گاهی مناسب برای اندیشه هایش پیدا کند و ضمنا به گنجینه گران سنگ و بی پایان ادبیات فارسی راه یابد و از این طریق به باروری ذهن و اندیشه خود بیفزاید (رزمجو، 1380 : 149). بنابراین اگرچه شاعری خود را با زبان اردو آغاز کرد ولی به زودی فهمید که زبان اردو، گنجایش اندیشه های عمیق او را ندارد و افق وسیعتری به نام زبان فارسی یافت در حالی که زبان مادری او فارسی نبود (رضوی، 1350 : 182).

ج) علاقه شخصی اقبال به فارسی؛ مسلما کسی اقبال را مجبور به سرودن شعری فارسی نکرد و به قول شعبانی (1379) او این کار را نه برای نام کرد و نه برای نان، فقط به خاطر عشق بود و اخلاص و درکی که از نیاز روزگارش داشت (شعبانی، 1379، ص 272). این بیگانه آشنا در زمان افول زبان و ادب فارسی در شبه قاره، با دل بستگی و علاقه ای که به زبان و فرهنگ ایرانی داشت، موجب رونق مجدد آن در جغرافیای وسیعی شد و بی تردید ارزش او نزد ایرانیان در این نکته مهم است (کراچی، 1380 : 179).

د) اقبال متأثر از وجود سنت شعر فارسی در شبه قاره هند؛ از زمانی که زبان فارسی وارد شبه قاره هند شد، شعر و ادبیات فارسی نیز در این دیار رونق گرفت و حتی صاحب سبک هم شد، به طوری که سبک هندی در این دیار پرورش یافت و بعد از آن نیز در دوره جدید «سبک پاکستانی» شکل گرفت که نماینده اصیل آن علامه اقبال است (رضوی، 1350 : 170).

علامه محمد اقبال حلقه ای از زنجیر فارسی گوینان شبه قاره است و می توان او را در امتداد بزرگانی چون امیر خسرو دهلوی، غنی کشمیری، فیضی رکنی، ملا فیضی لاهوری، مستغنی لاهوری، فائق لاهوری، ملا محسن فانی، خوشحال خان ختک، میر حسن دهلوی، بیدل دهلوی، غالب دهلوی دانست، بنابراین علامه محمد اقبال در امتداد روابط دیرینه فرهنگی قرار دارد و جای شگفتی نیست که زبان اقبال زبان فارسی است.

کمتر کسی مانند علامه اقبال پیدا شده که در جامعه خود تا به این اندازه در حوزه های مختلف تاثیر گذار باشد. یکی از این حوزه ها تاثیر ایشان در گسترش مطالعات ایرانی در شبه قاره هند و پاکستان می باشد که به دلیل توجه ایشان به فرهنگ و تمدن ایران و برگزیدن زبان فارسی برای بیان اندیشه های سیاسی و فلسفی اش می باشد. باید توجه داشت که زبان فارسی در دوره طولانی سلطه بریتانیا به شدت ضعیف شده بود و مبارزه با زبان فارسی در برنامه استعمارگران بوده و زبان انگلیسی بر زبان فارسی غلبه کرده بود، اما علامه اقبال هوشمندانه و عاقلانه به ادبیات و فرهنگ ایران توجه می کند و این توجه بجا، از جنبه های مختلف قابل بررسی می باشد :

الف) پیشینه طولانی زبان و ادبیات فارسی در شبه قاره هند؛

ب) مبارزه با استعمار و استعمارگران و متوجه کردن ملت به گذشته نه چندان دور خودشان؛

ج) اعاده حق مسلمانان که زبان فارسی زبان دربار حاکمان مسلمان در شبه قاره بود، به طوری که اقبال «نه تنها مؤسس معنوی پاکستان است بلکه شاعر ملی این کشور بشمار می رود و مایه افتخار ادبیات و زبان فارسی می باشد» (چوهدری: 1358/2536 : 105)؛

چ) و قابلیت ادبیات و فرهنگ ایران برای بیان اندیشه و جذب بیشترین مخاطب در سرزمین های مختلف و...

پس همچنان که زبان فارسی و ادبیات و فرهنگ تمدن ایران پشتوانه فکری و معنوی برای علامه اقبال ایجاد کرد، به همان اندازه اقبال پشتوانه زبان و فرهنگ و تمدن ایران در شبه قاره هند و پاکستان شد. در این خصوص محمد اکرام می گوید:

« با وجود او [اقبال] زبان فارسی در شبه قاره دوباره شعله ور گردید و به محض تاسیس پاکستان، تدریس زبان فارسی در مدرسه ها و دانشکده ها و دانشگاه ها به صورت بهتری شروع شد. بعضی متون قدیم فارسی نیز از طرف دانشگاه ها و موسسه های تحقیقی تصحیح و چاپ شد. دولت ایران وقتی متوجه شد که مردم همکیش و همجوار پاکستان، ایران را از دل و جان دوست دارند، در شهرهای مختلف، خانه های فرهنگ باز کرد تا افراد متفرقه ای که نمی توانستند در دانشکده ها ثبت نام کنند، از کلاس های رایگان فارسی خانه فرهنگ استفاده نمایند. در این راه تاسیس مرکز

تحقیقات فارسی ایران و پاکستان در اسلام آباد، نشانه بارزی از محیط مساعد ایران شناسی در پاکستان می باشد. امروز در پاکستان اغلب مردم فارسی را بدان جهت می خوانند که بتواند اشعار فارسی اقبال را که مظهر و مبین روح فرهنگ اسلامی و ایرانی است، درک کنند. شعر فارسی اقبال، بهترین نمودار ایران دوستی و ایران شناسی اوست» (اکرام، 1999: 63).

9-5-2- نتیجه گیری

علامه محمد اقبال عصاره و چکیده قرن ها تبادل فرهنگی دو سرزمین ایران و شبه قاره هند است، که خود او اینک حلقه ای مستحکم برای پیوند فرهنگی دو سرزمین محسوب می شود. او در سراسر آثار خود به زبان و ادبیات، بزرگان علم و ادب و فرهنگ و تمدن ایران توجه دارد که از مطالعه عمیق او در خصوص ایران حکایت دارد، این مطالعات ایرانی او در راستای اهداف پیشبرانه استعمار و دیدیرتری جویانه نیست. بلکه توجه او به ایران در برابر استعمارگران قرار دارد و با دید همدلی و همدردی و ایجاد اتحاد به طور کلی بین مسلمانان و به طور خاص، ایران و شبه قاره هند شکل گرفته است، از این رو ایران شناسی او، ایران شناسی خودی است. ایران شناسی اقبال در زیر لایه های اشعار و اندیشه های سیاسی و فلسفی او نهفته می باشد که به همین دلیل کمتر به عنوان ایران شناس معرفی شده است.

اقبال به دلیل فعالیت های سیاسی، مذهبی و فرهنگی که در راه مبارزه با استعمار و گرفتن حق مسلمانان شبه قاره هند انجام داده، چهره محبوب سیاسی و شاعر ملی پاکستان به حساب می آید. او منادی آزادی و آزادگی به طور عام برای تمام مردم جهان و به خصوص مسلمانان و به طور خاص برای مسلمانان شبه قاره بوده است. اگر چه در غرب تحصیل کرد اما اصالت شرقی خود را حفظ نمود. اگر چه مسلمانان را به فراگرفتن علم غربیان، تشویق می نمود ولی در عین حال، آنان را به حفظ فرهنگ خود فرا می خواند.

او در مبارزه با استعمار و سعی در اتحاد مسلمانان بخصوص مسلمانان شبه قاره هند و ایران بسیار کوشید. ایران نماد و مظهر شرق برای اقبال بود و از این رو به تتبع و تحقیق درباره ایران پرداخت و تاثیر این تتبع و تحقیق در جای آثار و اشعارش پیداست، به طوری که زبان فارسی

را برای بیان افکار و اندیشه هایش برگزید، آن هم در قالب شعر. وی از نوادر شاعران پارسی گوی در ایران به حساب می آید. اقبال چکیده روابط دیرینه شبه قاره و ایران است، و زنده کننده بسیاری از خاطره های دور و نزدیک این دو دیار می باشد.

اقبال اگرچه زاده مشترکات فرهنگی ایران و شبه قاره می باشد، اما خود او نقطه مشترک بسیار قوی برای همبستگی بیشتر دو کشور ایران و پاکستان شد. اقبال هم در ایران و بر ایرانیان و هم در پاکستان و بر پاکستانیان تاثیر گذاشت. اما اقبال بیشتر از آنکه در ایران تاثیر گذار بود، در خود پاکستان موثر بود و پیروان بسیاری در اندیشه ها و آرا و حتی شعر و ادبیاتش بدست آورد. و از آنجا که اقبال توجه ویژه ای به ایران داشت و علاقه بسیاری به ادبیات فارسی از خود بروز داد، ناگزیر خیل دوستداران و پیروان او به ایران علاقه مند شدند، بخصوص در دهه های اول استقلال پاکستان، توجه ویژه استادان و دانشمندان و حتی سیاستمداران پاکستان به ایران از آرا و افکار و علاقه اقبال درباره ایران، تاثیر پذیرفته است. در اکثر نشریات پاکستان، اشعار اقبال به زبان فارسی چاپ و نشر می شد. انجمن های فرهنگی و ایران شناسی پاکستان به اقبال استناد می کردند. اقبال چراغ فارسی را در شبه قاره هند روشن کرد و به دست دانش پژوهان و دانشمندان کشورش سپرد و خود قبل از آنکه نور چراغ را ببیند، قبل از استقلال کشورش، دار فانی را وداع گفت .

فصل سوم : معرفی برجسته ترین پژوهشگران مطالعات ایرانی در پاکستان

اشاره

ص: 103

آشنایی با پژوهشگران مطالعات ایرانی در هر کشور، نگاه حاکم بر مطالعات ایرانی در آن کشور را نشان خواهد داد. از سوی دیگر وسعت علاقه ی پژوهشگران آن کشور را مشخص خواهد کرد. در این بخش سعی شده است تا در حد توان در مورد هر یک از پژوهشگران برجسته ی مطالعات ایرانی در پاکستان، از نظر سال و محل تولد، مدرک تحصیلی و دانشگاه مورد تحصیل، خدمات فرهنگی و آثاری که در زمینه مطالعات ایرانی به چاپ رسانده اند، ذکر شود تا حدود علاقه ی آنان درک شود. از آنجا که مطالعات ایرانی و ایران شناسی از دیدگاه ها و تفسیرهای افراد شکل می گیرد و ریشه در جریان های فکری، سیاسی و مذهبی آنان دارد، بنابراین شناخت آثار و احوال این بزرگواران برای فهم درستی از مطالعات آنان در زمینه ای خاص که در اینجا مطالعات ایرانی نام دارد، ضروری به نظر می رسد. برای این فصل سه پرسش در نظر گرفته شده است :

1. دیدگاه کلی پژوهشگران مطالعات ایرانی در چه زمینه ای می باشد؟

2. نقطه اشتراک این پژوهشگران عرصه ایران در چیست؟

3. بیشترین تاکید آنان بر کدام بخش از مطالعات ایرانی می باشد؟

آغا محمد یمین خان در «لودھیانه» از توابع لاهور در سال 1924م/1303ش ولادت یافت. ایشان پس از گذراندن تحصیلات مقدماتی در زادگاه خود، به دانشگاه پنجاب لاهور راه یافت و در آنجا در رشته زبان و ادبیات فارسی مدرک فوق لیسانس و دکتری گرفت. وی سپس، برای تقویت فارسی یک دوره در دانشگاه تهران گذراند و به دانشگاه لاهور بازگشت و در آنجا به استادی زبان و ادبیات فارسی رسید و پس از بازنشستگی نیز دو سال در دانشگاه بهاولپور به تدریس زبان فارسی مشغول بود. از آثار اوست:

* تاریخ شعر و سخنوران فارسی در لاهور (کراچی، 1971م).

* رباعیات سرمد شهید، به فارسی (لاهور، 1982م)

* سفرنامه از تهران تا تاشقند، به فارسی (تهران، 1975م).

* کتاب جدید فارسی برای کلاس ششم (پنجاب، 1975م).

* کتاب جدید فارسی برای کلاس هفتم (لاهور، 1925-1936م).

* روزن اقبال، تابلوی فارسی (لاهور، 1980م).

و مقالات در مجلات علمی و ادبی پاکستان (حجتی، 1384 : 94).

2-2-3- آفتاب اصغر

آفتاب اصغر در سال 1940م/1319ش در گجرات به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی را در زادگاه خود به پایان رساند و فوق لیسانس زبان و ادبیات فارسی را از دانشگاه پنجاب گرفت. او در سال 1965م/1344ش برای ادامه تحصیل به ایران سفر کرد و به مدت 6 سال زیر نظر استادان نامی چون بدیع الزمان فروزان فر، جلال‌الدین همایی، ذبیح الله صفا، زریاب خوبی، حسن مینوچهر و... در تهران به تحصیل مشغول شد. رساله دکتری ایشان «تاریخ نویسی فارسی در هند و پاکستان» بود که به چاپ نیز رسیده است. وی از سال 1967م. در بخش فارسی دانشکده خاورشناسی دانشگاه پنجاب در لاهور مشغول تدریس شد. دیگر آثار او عبارتند از:

* ارمغان کشمیر (در سال 1992م. به کوشش خانه فرهنگ ج.ا. ایران به چاپ رسید)

* ترجمه از اردو به فارسی تفسیر جلد 3 قرآن موسوم به تفهیم القرآن از امام سید ابوالاعلی مودودی (1997م. چاپ لاهور)

* منظره مرگ (ترجمه از اردو به فارسی)

* پاسخ به سخنگویان متهاجمان

* کتاب های درسی فارسی (از متوسطه تا دوره دبیرستان)

* فرهنگ دوستی تیموریان شبه قاره هندو پاکستان

* تاریخ روابط مناسبات فرهنگی ایران صغیر با ایران کبیر

* مرید پاکستانی و مراد ایرانی (مؤذنی، 1384 : 8-97).

وی علاوه بر این ها، مقالات متعدد در خصوص ادب فارسی و تاریخ و فرهنگ ایران منتشر کرده است.

3-2-3 - انعام الحق کوثر

انعام الحق کوثر در سال 1932م/1310ش در «جالندهر» هند، در خانواده ای علاقه مند به زبان فارسی، به دنیا آمد. او به همراه خانواده اش پس از تجزیه ی هند به پاکستان رفت و در شهر کوئته ی استان بلوچستان ساکن شد. او در 16 سالگی زبان فارسی را فرا گرفت و در سن 25 سالگی توانست اولین مقاله خود را به زبان فارسی بنویسد (توسلی، 1384 : 663). او پس از گذراندن دوره کارشناسی، توانست دوره کارشناسی ارشد خود را در رشته زبان و ادبیات فارسی در دانشکده شرق شناسی دانشگاه پنجاب لاهور به پایان برساند. رساله کارشناسی ارشد او با نام "فغانی شیرازی به حیثیت غزل گو" با راهنمایی دکتر محمدباقر بود (الرشید، 1378 : 186). وی برای اخذ درجه دکتری زبان و ادب فارسی نیز رساله ای به اسم "احوال و آثار فغانی شیرازی" در همان دانشگاه نوشت و به درجه ی دکتری نایل آمد (توسلی، همان جا). او از سال 1956 تا 1969م. استاد عربی و در 1969 تا 1970م. استاد زبان و ادبیات فارسی در "کالج دولتی کوئته" بود و از سال 1970 تا 1980م. رئیس کالج دولتی "مستونگ" (Mastung) شد (رستمی، 1390 : 532). انعام الحق کوثر به زبان های فارسی، اردو، انگلیسی، پشتو و بلوچی تسلط کامل داشت و در این زبان ها

صاحب تالیفات و مقالات گوناگون در زمینه ادبیات، تاریخ و هنر می باشد (تسبیحی، 1352 : 196). وی از بنیان گذاران "انجمن فارسی پاکستان" است و علاوه بر این در انجمن های گوناگون علمی و ادبی عضویت داشته است، مانند انجمن تاریخ پاکستان، انجمن رابعه قزدار، انجمن فارسی کوئته و ... (الرشید، 1378 : 186). کتابخانه شخصی دکتر انعام الحق کوثر از لحاظ شمار و تنوع دارای اهمیت می باشد. در این کتابخانه چندین کتاب و نسخ خطی معتبر و قدیمی موجود است (همان: 187). یکی از خدمات بزرگ وی به ادبیات فارسی تلاش های بی وقفه ایشان در گسترش شعر و ادب فارسی در بلوچستان بوده است و در همین راستا کتابی به نام "شعر فارسی در بلوچستان" تالیف نموده است (ناصر، 1374 : 19).

* از دیگر آثار او است:

* منتخباتی از شعرای فارسی بلوچستان، 1350 ه.ش در لاهور به چاپ رسید.

* کلیات محمدحسن براهوی. (ایشان این کلیات را تصحیح و در 1353 ه.ش در لاهور به چاپ رسانید)

* ار مغان کوثر (مجموعه مقالات فارسی چاپ 1352 ه.ش در لاهور)

* مرد حور (مجموعه مقالات در زمینه اقبال شناسی چاپ 1357 ه.ش)

* تذکره ی صوفیای بلوچستان (چاپ 1356 ه.ش در راولپندی)

* اردو در بلوچستان (1365 ه.ش چاپ لاهور)

* فهرست نسخه های خطی استان بلوچستان

* تمدن و ادب در سرزمین بولان

* مطالعات اجمالی شعر فارسی (Glimpses of Persian Poetry, 1976) (الرشید، 1378 : 178 : ناصر، 1374 : 19 ؛ توسلی، 1384 : 4-663).

4-2-3 - ادیب فیروزشاهی

ص: 108

دین محمد ادیب فیروزشاهی به سال 1897م/1376ش در روستای فیروزشاه از نواحی لارکانه از ایالت سند به دنیا آمد (تسییحی، 2535(1357):171). او تسهیلات ابتدایی را در دارالعلوم اسلامیة فیروزشاه گذراند و سپس در حلقه های درس زمان خود به فراگیری کتاب های گلستان و تحفه الاحرار پرداخت و همچنین به زبان عربی تسلط پیدا کرد. وی شاگرد استاد «مولانا الهی بخش» بود که به زبان فارسی تسلط کامل داشت (رستمی، 1390 : 2-521).

مرحوم ادیب شاعر پارسی گو می باشد و در سرودن غزل فارسی اهتمام می ورزید. سبک او در غزل سرایی، به سبک شاعران پاکستانی می باشد (ناصح، 1374 : 12). او چنان به فارسی عشق می ورزید که موجب شد تا چند متن ارزنده ی فارسی را به سندی ترجمه کند که مهم ترین آنها ترجمه مثنوی معنوی است که در شش دفتر به ثمر نشست و به نام استادش این ترجمه را «اشرف العلوم» نامیده است (تسییحی، 1351 : 171).

* مجموعه اشعار فارسی او نیز به نام «کلیات ادیب» از سوی دانشگاه حیدرآباد به چاپ رسید (ناصح، 1374 : 12). علاوه بر این ها وی دارای آثار دیگری می باشد، مانند:

* چهره گشای (شرح چهل بیت از دیباچه مثنوی، ترجمه)

* کشف المحجوب (که اثری فارسی می باشد و به زبان سندی ترجمه کرد)

* مجموعه اشعار فارسی

* منبع الانام (به زبان فارسی) (همان: 12).

5-2-3 - بشیر احمد نذیر

بشیر احمد نذیر، فارسی پژوه پاکستانی، در 1316ش در شرقپور نزدیک لاهور در خانواده ای روحانی متولد شد. وی تحصیلات ابتدایی را در زادگاهش به پایان برد و سپس برای تحصیلات عالی وارد لاهور شد و در آن جا به دانشگاه راه یافت و در رشته مورد علاقه خود، زبان و ادبیات فارسی ادامه تحصیل داد. وی در دانشگاه لاهور موفق به اخذ درجه فوق لیسانس شد و بزودی با سمت استاد فارسی در دانشکده دولتی جهنگ مشغول تدریس شد. وی در سال 1967 به دانشکده دولتی جرانواله، بخش فیصل آباد، منتقل شد و تا پایان روزهای زندگی در همان جا به تدریس

مشغول بود. وی به زبان های اردو، پنجابی، فارسی، عربی و انگلیسی آشنایی کامل داشت (صادقی، 1387 : 886).

بشیر احمد نذیر در سال 1975 سفری به ایران داشت و در آن سفر از کلاس های دانش افزایی فارسی بهره مند شد. وی در ماه جون (ژوئن) 1997 پس از سال ها تدریس و تحقیق از خدمات دولتی بازنشسته شد و حدود سه ماه بعد دارفانی را وداع گفت. مهم ترین اثر وی در زمینه مطالعات ایرانی، کتاب حیات سعدی و حیات حافظ است (فصلنامه دانش، 1376 : 50/249).

6-2-3- حافظ محمود شیرانی

شیرانی در 1880م/1259ش در شهر "تونک" (Tuonk) هندوستان متولد شد ولی در پاکستان رشد کرد و در همان جا اقامت گزید. وی پس از گذراندن تحصیلات مقدماتی، برای ادامه تحصیل به لاهور رهسپار شد و در آن جا به تحصیل پرداخت و دیپلم گرفت و وارد دانشگاه پنجاب شد؛ پس از اخذ مدرک دکتری در سال 1928، استادیار زبان اردو در دانشکده خاورشناسی لاهور شد (رستمی، 1390 : 494). او به مطالعات ایرانی علاقه بسیاری داشت و در این راه تلاش های فراوانی انجام داد. مجموعه مقالات *تّه جلدی او که توسط "مجلس ترقی ادب" به چاپ رسید، دو جلد آن کاملاً مربوط به مطالعات ایرانی و ادبیات فارسی است، یعنی یک جلد مربوط به فردوسی و شاهنامه و جلد دیگر انتقادی بر شعر العجم شبلی نعمانی است. در این خصوص باید گفت که شعر العجم علامه شبلی، تاریخ شعر فارسی در پنج جلد می باشد که پروفیسور شیرانی با دید تحقیقی و وسواس علمی سطر به سطر شعر العجم را مورد نقد و بررسی قرار داد و یک جلد قطور انتقاد بر کتاب را فراهم آورد که صاحب نظران معتقدند ارزش این نقد از خود کتاب شعر العجم بیشتر است (نقوی، 1377 : 103-110؛ شبلی، 1377 : 119-126).*

از دیگر آثار شیرانی مربوط به مطالعات ایرانی باید به کتاب های زیر اشاره کرد:

* تذکره شعرای اردو

* فهرست نسخ نایاب خطی فارسی و اردو

* "چهار مقاله درباره فردوسی" (1942)

* مجموعه مقالات (تسبیحی، 1377 : 89-102).

استاد شیرانی در سال 1942م مجموعه مخطوطات خود را به قیمت 16192 روپیه به دانشگاه پنجاب لاهور فروخت. این مجموعه شامل 1710 کتاب چاپی، 434 سند و قباله و 2284 مجلد کتاب خطی است. (عباسی نوشاهی، 1390 : 17).

شیرانی در 15 فوریه 1946 به علت تنگی نفس رخت از جهان برست (نقوی، 1377 : 82).

7-2-3 - خواجه عبدالحمید عرفانی (روحی)

خواجه عبدالحمید در روستای "مغلان والی" نزدیک سیالکوت در سال 1907م/1286ش متولد شد. تحصیلات مقدماتی را در چکوال به پایان برد و سپس لیسانس و فوق لیسانس در ادبیات انگلیسی و فارسی از دانشگاه پنجاب لاهور گرفت و در سال 1931 در استان بلوچستان پاکستان به خدمت وزارت فرهنگ درآمد و در دانشکده کویته به تدریس انگلیسی و فارسی پرداخت (رضوی، 1353 : 3-522). ایشان از سال 1945 به مدت دو سال در سمت نماینده فرهنگی دولت هند در مشهد و سپس با نام وابسته فرهنگی مطبوعات پاکستان در ایران اشغال داشت (ناصرح، 1374 : 41). او در زمان اقامت در مشهد در منزل شخصی خود، انجمن ادبی فارسی به نام "بزم اقبال" تشکیل داد. پس از بازگشت به پاکستان به مدت سه سال مجله ادبی فارسی "هلال" را اداره کرد و در سال 1958م مجدداً با سمت وابسته مطبوعاتی و فرهنگی به ایران بازگشت و تا سال 1963 در ایران انجام وظیفه می کرد. دکتر عرفانی در تاریخ دانشگاه پنجاب اولین کسی بود که پایان نامه دکتری خود را با موضوع "شرح احوال و آثار ملک الشعرا بهار" به زبان فارسی نگاشت (رضوی، 1353 : 523).

از آثار مهم عرفانی که با مطالعات ایرانی در ارتباط می باشد، می توان به نمونه های زیر اشاره کرد:

* رومی عصر، در شرح احوال و آثار علامه اقبال لاهوری (1951م)

* فارسی امروز (1956م)

* اقبال از نظر ایرانیان به زبان اردو (1955)

* انتخاب شعر معاصر فارسی، شامل تذکره 17 شاعر معاصر ایران (1953)

* ایران (1971)

* ترجمه فارسی کتاب «ضرب کلیم» از اقبال لاهوری (1957)

* تذکره شعرای فارسی کشمیر (1335ه.ش)

... (همان: 526؛ ناصح، 1374: 42).

8-2-3 - راجه غلام سرور جهلمی

غلام سرور در 17 اوت 1909 میلادی (29 شعبان 1327 هجری قمری/26 مرداد 1287 هجری شمسی) در روستای کالس از دهستان چکوال بخش جهلم استان پنجاب به دنیا آمد. وی تحصیلات ابتدایی تا دبیرستان را در موطن خود گذراند و تحصیلات کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری را به ترتیب در سال های 1932، 1930 و 1936 در دانشگاه اسلامی علیگره در رشته ادبیات فارسی تکمیل کرد. سپس رساله دکتری خود را درباره تاریخ شاه اسماعیل صفوی به انگلیسی نوشت (تسبیحی، 1352: 136-140؛ بی نام، 1365: 15). راجر سیوری این اثر را در ردیف اولین آثار تحقیقی درباره صفویه می داند و مولف آن را در زمره مورخان چون والترهیتس و ولادیمیر مینورسکی ذکر می کند (غفاری فرد، 1374: 9). وی در بین سال های 1937-1939 پایان نامه دیگری با نام تاریخ شاه طهماسب صفوی را برای درجه فوق دکتری نوشت که با موفقیت به پایان رسید (دانشنامه اف، 1375: 4/1884). از سال 1940 تا 1948 با سمت استادیاری در دانشگاه علیگره به تدریس زبان و ادبیات فارسی مشغول شد و پس از استقلال پاکستان و از سال 1950 تا 1955 میلادی در سمت دانشیاری و رئیس گروه زبان و ادبیات در دانشکده اردو در کراچی به ادامه کار پرداخته اند، و از سال 1955 در دانشگاه کراچی با رتبه استادی رئیس بخش فارسی دانشگاه شد و تا زمان بازنشستگی یعنی 31 اکتبر 1970 مشغول تدریس و تحقیق بود و توانست استادان بنامی تربیت کند (تسبیحی، 1352: 136-140). از استادانی که شاگرد وی بوده اند، می توان به افراد زیر اشاره کرد: 1- دکتر ممتاز علی علوی (سفیر پاکستان در کشورهای مختلف)، 2- دکتر سید محمد (ریاست دانشگاه علیگره)، 3- دکتر رضا نقوی (رئیس بخش فارسی فقه، حقوق و شیعیه در اداره تحقیقات اسلامی دانشگاه بین المللی اسلامی-اسلام آباد)، 4- دکتر مطیع الامام (استاد فارسی دانشگاه کراچی)، 5- دکتر محمد حسین تمیمی انصاری (رساله دکترای

خود را به راهنمایی استاد غلام سرور نوشته است)، 6-یوسف جلیل (رساله دکتری خود را با عنوان "سلسله نقشبندیه و پیشرفت آنان تا وفات حضرت مجدد الف ثانی" به راهنمایی دکتر غلام سرور نوشته است)، 7-دکتر ابوسعید نورالدین (رساله دکتری خود را با عنوان "اسلامی تصوف اور اقبال"، اقبال و عرفان اسلامی و تصوف، به راهنمایی دکتر غلام سرور به اتمام رسانیده است)، 8-دکتر عابد علی خان (استاد فارسی دانشگاه کراچی)، 9-دکتر ساجد الله تفهیمی (استاد فارسی دانشگاه کراچی)، 10-دکتر حسین جعفر حلیم (استاد فارسی دانشگاه کراچی)، 11-دکتر ظهیرالحسن، (استاد فارسی دانشگاه کراچی)، 12-دکتر اطاعت یزدان (استاد فارسی دانشگاه پیشاور)، 13-سید مرتضی موسوی (وزارت اطلاعات پاکستان، اسلام آباد)، 14- خانم دکتره طاهره صدیقی (رئیس بخش فارسی دانشگاه کراچی)، 15-خانم دکتر صغری بانوشکفته (رئیس بخش فارسی موسسه ملی زبان های نوین اسلام آباد) و... (بی نام، 1365؛ 17-18).

در مورد خدمات ایشان، دکتر پاریزی باستانی می نویسد: «استاد غلام سرور که از بزرگترین استادان زبان فارسی در پاکستان است، بی دریغ و بدون هیچگونه چشمداشتی، به زبان فارسی در کراچی خدمت می کند، او عاشق زبان و شعر فارسی است» (باستانی پاریزی، 1381؛ 130). دکتر غلام سرور در سال 1933 میلادی (1352 هجری قمری/1310 هجری شمسی) برای تحقیقات تازه تر در زبان و ادب فارسی و اتمام رساله دکتری خود در احوال شاه اسماعیل صفوی به ایران آمد و مدت یکسال به تحقیق پرداخت و به شهرهای تهران، اصفهان، شیراز، قزوین، تبریز و اردبیل سفر کرد و با استادان ادب آن روزگار همنشینی نمود (تسییحی، 1352؛ 136-140). در سال 1953 همراه با یک هیئت فرهنگی پاکستان و در سمت نماینده دانشگاه کراچی، برای دومین بار به ایران سفر کرد. وی در سال 1958 میلادی از طرف وزارت آموزش و پرورش دولت ایران به دریافت نشان علمی و در سال 1959 میلادی نشان سپاس (درجه یک) از طرف دولت ایران دریافت کرد (تسییحی، 1352؛ 136-140).

آثار استاد را می توان به دو بخش تقسیم کرد: آثار چاپ شده و آثار چاپ نشده.

* حرف نوبخش یکم: منتخباتی از نثر قدیم و جدید فارسی برای دوره متوسطه

* حرف نو بخش دوم: منتخباتی از شعر قدیم و جدید فارسی برای دوره متوسطه

* نقش تازه بخش یکم: منتخباتی از نثر قدیم و جدید برای دوره ی کارشناسی

* نقش تازه بخش دوم : منتخباتی از شعر قدیم و جدید برای دوره ی کارشناسی

* آثار جاویدان: گزینشی از آثار نویسندگان معاصر ایران برای دوره کارشناسی ارشد

* افکار جاویدان: گزینشی از اشعار فارسی معاصر برای دوره کارشناسی ارشد

* گل‌های بهار: حاوی بعضی اشعار شعرای فارسی معاصر ایران که به سال 1324 هجری شمسی / 1945 م برای دانشجویان علی‌گه تهیه و تدوین کردند.

* سخن نو: حاوی پاره ای نثر و اشعار فارسی (در سه جلد) که به سال 1326 هجری شمسی / 1947 م برای دانشجویان علی‌گه تهیه و تدوین کردند.

* تاریخ ایران قدیم (به اردو): در تاریخ و ادبیات ایران

* قواعد فارسی: دستور زبان فارسی که به اردو نوشته شده

* تاریخ شاه اسماعیل صفوی (به انگلیسی)

* فهرست توصیفی نسخه های خطی عربی و فارسی کتابخانه درگاه اوچ گیلانی

* جواهرالاولیا (فارسی): تألیف سیدباقر بن عثمان بخاری است که استاد آن را تصحیح و تحشیه نموده و به آن دیباچه مختصری افزوده.

* مقدمه جواهر الاولیا : مقدمه مفصلی 185 صفحه ای است که بر کتاب "جواهرالاولیا" نوشته اند.

ب: آثار چاپ نشده:

* تاریخ ادبیات فارسی در پاکستان و هند

* همیشه بهار که شرح و احوال شادروان ملک الشعرا بهار است به زبان اردو

* شرح حال و آثار فرخی یزدی به زبان اردو

* تاریخ ایران بعد از اسلام به زبان اردو

* تاریخ ادبیات ایران بعد از اسلام به زبان اردو

* مختصر تاریخ ادبیات فارسی پاکستان و هند به زبان اردو

* تاریخ تنقید (نقد) ادبیات فارسی ایران به زبان اردو

* تاریخ ادبیات فارسی در پاکستان و هند: جلد اول به زبان فارسی

* روابط سلاطین صفوی با شاهنشاهان مغول تیموری: به زبان فارسی

* اقبال را از آثار او بشناسید: به زبان فارسی

* ادبیات جدید فارسی: به زبان فارسی

* تصحیح انتقادی گلشن راز شیخ محمودی شبستری: به زبان فارسی

* هنرپروری خانواده بابریه (به زبان فارسی) (نقوی، 1365 : 39-75).

همچنین ایشان حدود صدویست مقاله مختلف در پیرامون ادبیات و شعر فارسی، آموزش زبان فارسی، اقبال شناسی، زبان شناسی، ایران شناسی، شرح حال رجال، روابط ایران و پاکستان و غیره به زبان های فارسی، اردو و انگلیسی نگاشته و چاپ کرده است. از دیگر کارهای برجسته ایشان هم می توان تاسیس چندین کتابخانه و مرکز علمی و فرهنگی و یا انتشار مجله های مختلف تحقیقی و آموزشی را برشمرد که همه و همه در زمره آثار ماندگار آن بزرگوار است (شعبانی، 1371 : 2). ایشان در حدود سال 1998 میلادی دارفانی را وداع گفت (فصلنامه دانش، 1377 : 59-60).

9-2-3 - ریحانه افسر

ریحانه افسر متولد سال 1954 م/1333ش است. با تکمیل تحصیلات کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی به گروه آموزشی زبان فارسی دانشگاه کراچی پیوست. در حین تدریس موفق به اخذ درجه دکترا ادبیات فارسی از دانشکده ادبیات دانشگاه تهران در سال 1997 میلادی شد؛ در نوامبر 2001 میلادی به ریاست گروه آموزشی فارسی در دانشگاه کراچی انتخاب شد. در سال 1387، پس از اینکه به همت خانه فرهنگ ج.ا.ایران در کراچی اتاق ایران شناسی در دانشگاه کراچی تاسیس شد، ریحانه افسر مسئولیت اداره آن را عهده دار شد. وی در چندین سمینار علمی حضور فعال داشته و تعدادی مقالات ادبی و پژوهشی نیز از وی منتشر شده است. از جمله، «محمدعلی حزین اصفهانی» و «حزین لاهیجی تأثیرپذیری مثنوی» می باشد. (<http://www.icro.ir>).

خانم صدیقی در سال 1947 م/1326 ش در هند به دنیا آمد و سپس به پاکستان مهاجرت نمود، ایشان استاد زبان فارسی و شاعره برجسته زبان فارسی در پاکستان می باشد. خانم صدیقی از دانشگاه پنجاب لاهور فوق لیسانس فارسی را اخذ نمود و برای دوره دکتری به دانشگاه تهران رفت و در 1969 م/1348 ش در رشته زبان و ادبیات فارسی به دریافت درجه دکتری نایل شد. ایشان پس از بازگشت به پاکستان در دانشکده دولتی تربیت معلم ملتان و خانه ی فرهنگ جمهوری اسلامی ایران در ملتان مشغول تدریس زبان فارسی شد. او تمام عمر مجرد ماند و تمام دارائی خود را در راه تاسیس و اداره نمودن بنیاد صدیقیه- مدرسه ای برای دختران یتیم - صرف کرد. دو اثر مشهور او عبارتند از:

* یتفجر من الانهار، مجموعه شعر فارسی، چاپ 1976 م

* شرح احوال و تصحیح دیوان سیف الدین اسفرنگی، ملتان (ناصح، 1374 : 4-53).

ساجدالله تفهیمی در سال 1941 م/1320 ش در شهر «پانی پت» هند به دنیا آمد. پس از استقلال پاکستان در سال 1947 میلادی به همراه خانواده به شهر «جهنگ» پاکستان مهاجرت کرد. وی تحصیلات مقدماتی را در علوم اسلامی با حفظ قرآن کریم در نزد پدر خود مولانا محمد عظمت الله تفهیمی خواند و تا کلاس هشتم نیز از محضر پدر بهره مند شد. سپس به تحصیلات متوسطه و عالییه پرداخت و برای ادامه تحصیل به دانشگاه لاهور رفت و لیسانس فارسی گرفت و فوق لیسانس و دکتری فارسی را از دانشگاه کراچی اخذ کرد. ایشان از سال 1969 میلادی با مرتبه استادی در گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه کراچی به تدریس و تحقیق مشغول شد. ایشان در مجلات وحید، پاکستان مصور، سروش و فصلنامه دانش، مقالات تحقیقی فارسی به چاپ رساند و به زبان اردو در «فاران» مقاله نوشت و به زبان انگلیسی در «مجله انجمن تاریخی» (کراچی) به ترویج علم پرداخت (تفهیمی، 1367 : 2-71).

از آثار ایشان می توان به موارد زیر اشاره نمود:

* بدرالشروح : از مولانا بدرالدین

* یادآوری چند نکته در حافظ شناسی

* نقد بر رساله حکمنامه- منسوب به شیخ شرف الدین بو علی قلندر پانی پت

* کشف الایات اقبال

* نگاهی گذرا بر وضع زبان و ادب فارسی در پاکستان در پنجاه سال اخیر

* فرهنگ اصطلاحات علوم ادبی

* مثنوی گنج فقر : شرح احوال سراینده و بررسی انتقادی آن

* مطالعات فارسی در بخش فارسی دانشگاه کراچی (توسلی، 1378 : 19-20)

12-2-3 - پیر حسام الدین راشدی

راشدی در سال 1911 م/1290 ش در خانواده ای روحانی و سرشناس در روستای «بهمن» شهرستان «لارکانا» در ایالت سند پاکستان به دنیا آمد. او در محیط علمی خانواده شیفته ی علم و دانش شد و تحت تاثیر خانواده زبان های سندی، اردو، فارسی، عربی و انگلیسی را فرا گرفت و در شانزده سالگی تحصیلات مقدماتی را به پایان برد و سپس شغل روزنامه نگاری را برگزید و سمت مدیریت روزنامه هایی چون سندزمیندار، المیفار، ستاره سند، الوحید، قربانی و مهران را برعهده داشت. او تمام مدت عمر به مطالعات عمیق در زمینه های تاریخ، جغرافیا، ادبیات فارسی، عربی، سندی و اردو پرداخت و به نوشتن مقالات و کتاب های تحقیقی اقدام کرد. خدمات علمی او چنان بود که توسط رئیس جمهور وقت پاکستان فیلد مارشال ایوب خان مدال "ستاره امتیاز" و از طرف دولت وقت ایران نشان سپاس درجه اول گرفت (نقوی، 1344 : 2-71).

پیر حسام الدین راشدی بسیاری از نسخ خطی فارسی را از کنج فراموشی بیرون کشید و تصحیح کرد و توسط انجمن ادبی سند(سندی ادبی بورد) به چاپ رساند(لاکھو،). او یکی از برجسته ترین پژوهشگران مطالعات ایرانی در پاکستان محسوب می شود، به طوری که «وقتی صحبت از مطالعات ایرانی در سند است، نام مرحوم پیرسید حسام الدین راشدی را باید با کلک زرین نوشت. از میان مردم پاکستان، اگر کسی را می توان ایران شناس و ایران دوست به تمام عیار نام

بُرد، پیر صاحب است. دغدغه ها و دل مشغولی های او، حفظ و احیا فارسی همراه با مطالعات و پژوهشهای آبرومندانانه در پاکستان بود...»(همان:...) .

راشدی کتابخانه بزرگی در منزل خود فراهم آورده بود (نقوی، 1344 : 72). کتابخانه او در حدود سی هزار جلد کتاب چاپی و پانصد نسخه خطی بود که اکنون این کتابخانه به دانشگاه اسلام آباد انتقال یافته و به "گنجینه پیرسند" معروف شده است (تسبیحی، 1352 : 201). هفتاد درصد این کتاب ها به زبان فارسی است و فقط سی درصد به زبان های پاکستانی از قبیل سندی و اردو و پنجابی و بلوچی و بهمنی به عربی و انگلیسی می باشد(همان:85).

برخی از آثار پیرحسام الدین راشدی -تصحیح و تالیف- عبارتند از:

* مقالات الشعراء تالیف علی شیر قانع تتوی

* تکلمه مقالات الشعراء، تالیف خلیل تتوی

* مکلی نامه

* تحفه الکرام

* مثنوی چنیرنامه تالیف ادراکی بیگلار

* مثنوی مظهرالاسرار اثر شاه جهان میرهاشمی

* میخانه سندر(مجموعه ای از آثار شعرای فارسی گوی پاکستان)

* خانواده شاه نعمت الله کرمانی در هند و پاکستان

* سلسله نورجهان بیگم، زن جهانگیر پادشاه دهلی

* تذکره شعرای کشمیر

از کارهای تازه پیرراشدی که پس از وفات او چاپ شده است، مجموعه مقالات اردوی او در زمینه ایران شناسی و ادبیات فارسی است به نام "مقالات راشدی" گردآورنده دکتر غلام محمد لاکهو و ... (نقوی، 1344 : 72).

شہریار نقوی در سال 1303 ه.ش در شهر « مظفرنگر » هند، در خانواده ای مذهبی و دوستدار ایران متولد شد. تا دوره دبیرستان را در زادگاه اش گذراند و سپس با خانواده به شهر « جی پور » هند مهاجرت کرد. ایشان در دوره دبیرستان فعالیت های سیاسی خود را آغاز کرد و از همان ابتدای کار خود با رهبران بزرگ آزادی خواه چون گاندی، نہرو، محمدعلی جناح، اقبال، ابولکلام آزاد و ... در ارتباط مستقیم بود. او پس از تجزیہ ی هند، همراه خانواده، به پاکستان مهاجرت کرد. در سن 25 سالگی و پس از اخذ فوق لیسانس از دانشگاه پنجاب، برای ادامه تحصیل به ایران آمد. وی با دفاع از پایان نامه خود به نام «فرهنگ نویسی فارسی در هند و پاکستان» با راهنمایی « محمد مقدم » به درجه دکتری زبان و ادبیات فارسی نایل شد. ایشان اولین دانشجوی پاکستانی و دومین فرد خارجی بود که از دانشگاه تهران درجه دکتری زبان و ادبیات فارسی گرفت. ایشان به دلیل عشق و علاقه ای که به ایران داشت، با افتخار تابعیت این کشور را پذیرفت. وی به مدت 14 سال در دانشگاه تهران زبان و ادبیات اردو، پاکستان شناسی، و تمدن و فرهنگ ایران را تدریس کرد و حدود 11 سال در دانشگاه اصفهان خدمات ارزنده ای را انجام داد و بخش اردو و پاکستان شناسی را در این دانشگاه به وجود آورد و خود سرپرست آن بخش شد (هاشمی، 1366 : 6-35).

شہریار نقوی، سرانجام پس از عمری پژوهش و دانش اندوزی و خدمات ارزنده فرهنگی در سال 1359 ه.ش در اثر بیماری در تهران در گذشت و در بهشت زہرا به خاک سپرده شد. ایشان دارای آثار بسیار ارزنده ای می باشد که در این رساله نیز از آن ها فراوان بهره مند شده ایم. از آثار او می توان به نمونه های زیر اشاره کرد:

* فرهنگ نویسی در هند و پاکستان

* راهنمای زبان اردو

* ارتباط فارسی و سنسکریٹ

* جشن نوروز در پاکستان و هند

* نمایندگان سیاسی ایران و هند در زمان صفویان و بابریان

* ایران و ایرانیان در آثار هندو پاکستان

و بسیاری مقاله در مجلات وحید، هلال و... که ایشان در بررسی وضعیت ایران شناسی در پاکستان بدان پرداخته است (همان: 6-35).

14-2-3- سید سبط حسن رضوی

سبط حسن در سال 1927م/1308ش در "لکنهو" هند متولد شد اما در پاکستان اقامت گزید. نیاکان او از سادات رضوی خراسان هستند که به شبه قاره هند مهاجرت کرده بودند. او در سال 1950 فوق لیسانس خود را از پاکستان گرفت و برای ادامه تحصیل به ایران سفر کرد و با ارائه پایان نامه ای با عنوان "پارسی گویان پاکستان- از مولانا قادر گیلانی تا دکتر خواجه عبدالحمید عرفانی (1859 تا 1970م)" موفق به دریافت درجه دکتری زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تهران شد (رستمی، 1390: 527).

ایشان در مورد سفر خود به ایران چنین می نویسد: "چون در سال 1956م مسافرت موقتی به ایران پیش آمد، مدت 5 ماه در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران به مطالعه و تکمیل زبان و ادب فارسی پرداختم و از محضر استادان ارجمند، مانند استاد جلال الدین همایی کسب فیض کردم، دیگر استادان عبارت بودند از: شادروان استاد دکتر محمد معین، شادروان استاد ابراهیم پورداوود، شادروان استاد دکتر باقر هوشیار، شادروان استاد بدیع الزمان فروزانفر، شادروان استاد دکتر لطفعلی صورتگر، شادروان سعید نفیسی. اما... به ناچار محضر استادان ادب دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران را بدرود گفتم... تا اینکه خدای بزرگ یاریم فرمود و وزارت فرهنگ و هنر ایران در ماه دسامبر 1965م یک بورس تحصیلی در اختیارم نهاد و با استفاده از این بورس به جانب کعبه مقصود روان گشتم..." (تسبیحی، 1352: 6-305).

ایشان پس از مرجعت به پاکستان، استاد دانشکده «اصغر مال» در راولپندی شد و مدتی نیز مدیریت مجله "دانش"، ارگان رسمی مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان-اسلام آباد را بر عهده داشت (ناصح، 1374: 69).

رضوی آشنایی عمیق با فرهنگ و ادبیات ایران داشت و در راه نشر و اشاعه آثار بزرگان ایران تلاش فراوانی از خود نشان داد، او در سال 1958م انجمن دوستی روابط فرهنگی پاکستان و ایران و

سازمان فارسی را تشکیل داد و چندین انجمن فارسی و مرتبط با مطالعات ایرانی را پایه گذاری کرد (صافی، 1377 : 203).

15-2-3 - سید محمد اکرم اکرام

سید محمد اکرم اکرام مشهور به «اکرم شاه»، یکی از برجسته ترین پژوهشگران مطالعات ایرانی در پاکستان می باشد. وی درباره شرح حال خود به محمدحسین تسبیحی نوشته است: «سید محمداکرم (اکرام) فرزند سید محمدمالک در سال 1934 در نزدیکی لاهور به دنیا آمد. در سال 1960 دوره فوق لیسانس فارسی را در دانشگاه پنجاب گذراند و همان سال بنا به دعوت دولت ایران برای ادامه تحصیل وارد دانشگاه تهران شدم. در سال 1963 از دانشکده ادبیات دانشگاه تهران درجه دکتری زبان و ادبیات فارسی گرفتم. در سال 1964 با رتبه دانشیاری زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه پنجاب مشغول خدمت شدم. همین سال تدریس فارسی در خانه فرهنگ ایران در لاهور نیز به این جانب محول شد که هنوز هم افتخار آن را دارم. از سال گذشته (یعنی 1970م) در دانشگاه مهندسی لاهور نیز تدریس فارسی را شروع کرده ام» (تسبیحی، 1352 : 190).

اکرم شاه از شاعران برجسته فارسی گوی معاصر شبه قاره است و در سال 1959م. که هیات بلند پایه ای از ایران به پاکستان رفت، منظومه ای برای استقبال آنان سرود که بسیار مورد توجه هیات ایرانی قرار گرفت و از طرف آنان بورس تحصیلی در دانشگاه تهران در مقطع دکتری زبان و ادبیات فارسی به وی هدیه شد (توسلی، 1384 : 518).

بعد از اینکه تحصیلات دانشگاهی را در دانشگاه پنجاب و دانشگاه تهران به پایان برد، مدت ها رئیس رشته زبان و ادبیات فارسی و دانشکده شرق شناسی دانشگاه پنجاب شد و هم اکنون بازنشسته شده است (ناصر، 1374 : 73-74). وی «بعد از بازنشسته شدن از طرف رئیس دانشگاه پنجاب مجددا دعوت به کار شد و به ریاست بخش اقبال شناسی همان دانشگاه منصوب شد. وی تا امروز به همان شغل اشتغال دارد» (توسلی، 1384 : 518).

از آثار او می توان به نمونه های زیر اشاره کرد:

* ارمغان پاک (برگزیده سخنان پارسی گویان شبه قاره هند و پاکستان از قرن 5 هجری تا اقبال)

* پروانه پندار (شعر فارسی، با مقدمه سعید نفیسی)

* اقبال و غزل فارسی (اقبال اور فارسی غزل)

* نقش اقبال در احیای زبان فارسی

* اقبال در راه مولوی (شرح حال و آثار و سبک و افکار اقبال لاهوری)

* سفینه سخن (آخرین نمونه های شعر ایشان)

* سکه ی عشق (مجموعه شعر فارسی)

* داد سخن (اثر تالیفی)

* اقبال و جهان فارسی

* کارنامه و سراج منیر

* فارسی در پاکستان

* تنبیه الغافلین

* فرهنگ صوفیه شبه قاره (ناصح، 1374 : 75 ؛ توسلی، 1384 : 518).

16-2-3- سید محمد عبدالله

سید محمد عبدالله، در سال 1906 م/1285 ش در ناحیه ی "هزاره" در پاکستان به دنیا آمد. وی تحصیلات عالیہ را در جامعہ ملیہ ی علیگرہ شروع کرد و سپس در یونیورسٹی اورینٹل کالج لاهور ادامه تحصیل داد و در سال 1925 م مدرک فوق لیسانس زبان و ادبیات فارسی و در سال 1932 م فوق لیسانس زبان و ادبیات عرب از دانشگاه پنجاب گرفت و در سال 1935 م دکتری زبان و ادبیات را از همان دانشگاه اخذ کرد. وی از محضر استادانی چون "ذاکر حسین" و "مولانا سورتی" بهره برد (رستمی، 1390 : 522). سید محمد عبدالله، پس از درگذشت مولوی محمد شفیع، مدیریت

«اردو دایره المعارف اسلامی» را بر عهده گرفت و زمانی نیز رئیس بخش فارسی و گروه اردو و دانشکده شرق شناسی، در دانشگاه پنجاب بود (ناصر، 1374: 76).

دکتر سیدعبدالله، دل‌بسته ادبیات فارسی بود، اگرچه تحقیقات خود را به زبان انگلیسی و اردو انجام می‌داد اما مرتبط در راستای مطالعات ایرانی تلاش می‌کرد. مقالات عالمانه‌ی او درباره حافظ و برخی متون فارسی در مجموعه‌ای به نام زبان و ادب فارسی تالیف و تدوین کرد؛ که جای دارد به زبان فارسی ترجمه شود. او همچنین از نسخه‌شناسان پیش‌کسوت پاکستان به شمار می‌رود. با تلاش او اولین فهرست پاکستان یعنی فهرست نسخه‌های خطی فارسی دانشگاه پنجاب به زبان انگلیسی فراهم آمد (نوشاهی، 1383: 40).

وی در تشکیل کنفرانس‌ها و کمیته‌های اجرایی نقش موثر داشت؛ از جمله کنفرانس زبان اردو پاکستان در سال 1948م، کنفرانس شرق شناسی پاکستان در 1956م و کمیته اجرایی دایره‌المعارف اسلامی اردو. او عضو آکادمی ادبیات پاکستان و سرپرست اداره تالیف و ترجمه دانشگاه پنجاب و عضو انجمن ترقی اردو و عضو ارشد زبان ملی و عضو مجلس زبان اداری پنجاب نیز بود. به دلیل خدمات علمی فراوان ایشان در سال 1960م، دولت وقت پاکستان و در 1961م، حکومت وقت ایران از او تجلیل به عمل آورد و نشان حکومتی و نشان سپاس به او اعطا شد (رستمی، 1390: 529). ایشان درباره زبان و ادبیات فارسی تحقیقات فراوانی انجام داده است؛ مانند نصیری نیشابوری و شهر آشوب‌های فارسی، درباره مولانا جلال‌الدین بلخی (ناصر، 1374: 76).

آثار سیدعبدالله که مربوط به مطالعات ایرانی می‌باشد به این شرح است:

* ادبیات ایران در عصر حاضر (1937م)

* صداقت در شعر فارسی (1939م)

* شعر تمثیل فارسی (1940م)

* حقیقت گل و گلزار در شعر فارسی (1941م)

* ترقی زبان فارسی در زیر سایه اردو (1949م)

* فارسی شاعری پس هندوون کا حصہ

* مجموعه مقالات (رستمی، 1390: 523؛ ناصر، 1374: 76).

سید مطیع الامام خواهرزاده سید حسین امام (متوفی 1985 میلادی) یکی از همکاران قائد اعظم در نهضت استقلال طلبی پاکستان، در سال 1919 م/1298ش در پتنه (بهار) به دنیا آمد. تحصیلات دانشگاهی را با اخذ فوق لیسانس در رشته های اردو و فارسی در سال 1943 میلادی به پایان برد و از 1944 میلادی الی 1948 میلادی در دانشکده محلی به تدریس اردو و فارسی اشتغال داشت. پس از منتقل شدن به کراچی از سال 1952 میلادی تا 1955 میلادی در دانشکده اسلامیة به تدریس فارسی مشغول شد و در 1955 میلادی در بخش فارسی دانشگاه کراچی با رتبه استادیاری به گروه فارسی آنجا پیوست. ایشان پس از 24 سال خدمت به رتبه استادی ارتقا یافت و در سالهای 74-1972 میلادی و 79-1978 میلادی ریاست گروه آموزشی فارسی را نیز عهده دار شد. در حین تدریس با تنظیم پایان نامه با عنوان "شیخ شرف الدین یحیی منیری و سهم او در نثر متصوفانه فارسی" در سال 1965 میلادی به دریافت درجه دکتری از دانشگاه کراچی نائل آمد. این رساله به وسیله مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان چاپ و منتشر شده است.

اثر مهم او فهرست میکروفیلم های مخطوطات مربوط به سلسله فردوسیة (به زبان انگلیسی) است که در سال 1969 میلادی منتشر شد. مقالات تحقیقی وی به فارسی در ماهنامه های "وحید" و "مهر" چاپ تهران و به اردو در مجله های "شوق" و "تاج" چاپ کراچی منتشر شده است (تفهیمی، 1367: 1-70).

18-2-3 - سید وزیرالحسن عابدی

سید محمد خورشید احسان مشهور به سید وزیرالحسن عابدی، دانشمند زبان شناس و ادیب و فارسی پژوه پاکستانی، در 1915 م/1294ش در هند به دنیا آمد و در 1980 م در لاهور درگذشت (دانشنامه اف.، 4/1664). وی مدتی ریاست بخش فارسی دانشکده خاورشناسی لاهور را عهده دار بود (تسبیحی، 1352: 440؛ تسبیحی، 2535(1357):125). ایشان تحصیلات دانشگاهی را در لکهنو آغاز کرد و سپس به تهران آمد و در دانشگاه تهران در مقطع دکتری زبان و ادبیات فارسی تحصیلات خود را ادام داد، اما به خاطر «طبع دقیق و نکته بین، پایان نامه خود را ارائه نداد»

(دانشنامه ا.ف، همان جا). وی به پاکستان برگشت و در دانشگاه پنجاب مشغول تدریس و تحقیق شد.

از ایشان آثار قابل توجهی بر جای مانده است:

* تصحیح دیوان میرزا اسدالله خان غالب

* تصحیح کلیات امیر خسرو دهلوی

* تصحیح کلیات ابوالفیض فیاضی

* فهرست مقالات مربوط به مجله دانشکده خاورشناسی دانشگاه پنجاب

* دستور زبان فارسی

* تصحیح گل رعنا، از غالب دهلوی (ناصح، 1374: 78).

* یک اثر دیگر از استاد عابدی کتاب "سعدی و خسرو" می باشد که مقایسه تطبیقی بین اشعار سعدی و امیر خسرو دهلوی است. این کتاب براساس سه نسخه خطی کمیاب از کتاب دهلوی تصحیح شده است. وی به این نتیجه رسیده است که اتحاد و توافق فکری و وحدت فکری و معنوی و اتحاد مضامین شعری بین این دو شاعر غزل سرا بسیار چشمگیر است و در خصوص ارادت خسرو به سعدی جای تردید نگذاشته است (تسبیحی، 1352: 5-44).

19-2-3- سیدعلی رضا نقوی

سید علی رضا نقوی در سال 1933م/1312ش در ناحیه "امروهه" هند به دنیا آمد. وی، پس از تشکیل دولت پاکستان به این کشور مهاجرت کرد. ایشان تحصیلات دانشگاهی را در دانشگاه کراچی گذراند و برای ادامه تحصیل به ایران آمد و در دانشگاه تهران درجه دکتری و فوق دکتری زبان و ادبیات فارسی گرفت (ناصح، 1374: 72).

نقوی در ایام تحصیل در ایران با مجلات و روزنامه ها به عنوان مترجم و مدیر همکاری داشت. پس از بازگشت به پاکستان با سمت دانشیاری فارسی، رئیس بخش حقوق شیعه در اداره تحقیقات

اسلامی وابسته به وزارت دادگستری پاکستان شد. او در مطالعه و تحقیق در زبان و ادبیات فارسی کوشش های فراوان انجام داده است (تسبیحی، 2535 (1357): 366).

سید علی رضا نقوی توجه ویژه به مطالعات ایرانی که در پاکستان انجام می شد، داشت و شرح احوال پژوهشگران مطالعات ایرانی را در روزنامه "وحید" به چاپ می رساند. ایشان در سال 1966م از دولت وقت ایران جایزه بهترین کتاب سال را برای کتاب "تذکره نویسی فارسی در هند و پاکستان"، که در اصل پایان نامه دکتری ایشان بود، گرفت (همان: 7-366). علاوه بر مقالات فراوان، وی در زمینه مطالعات ایرانی دارای کتاب های بسیار با ارزشی است، مانند:

* مختصری درباره نویسندگان جدید فارسی (1955)

* همالیا (ترجمه آثار 51 شاعر طراز اول جدید اردو به فارسی، 1963م)

* تذکره نویسی فارسی در هند و پاکستان (به فارسی - برنده جایزه کتاب سال، 1966م)

* قسمت تذکره های فارسی (1971-1972م)

* دستگاه قضایی پاکستان (ترجمه به فارسی، 1970م)

* حقوق خانوادگی شیعی

* فرهنگ فارسی به انگلیسی و اردو

* گلشن فارسی (دو جلد)

* لغت جامع فارس.

* و... (همان: 7-366؛ ناصح، 1374: 72).

20-2-3 - شاهد چوهدری

شاهد چوهدری، در استان پنجاب در 20 کیلومتری شهر «سرگوده» در روستای 41 جنوبی در سال 1321 ه.ش متولد شد. تحصیلاتش را تا مقطع دبیرستان در زادگاهش گذراند. برای کار به لاهور رفت و در «اداره دارالحکومت» اسلام آباد استخدام شد و از آنجا که تازه کار بود اوقات فراغت زیادی داشت، از این رو، به کلاس های فارسی رفت و فارسی آموخت و چون پدرش به این زبان علاقه مند شد. پس از فرا گرفتن فارسی در حد لیسانس، دانشگاه اصفهان به درخواست ایشان مبنی

بر بورسیه شدن در ایران پاسخ مثبت داد و ایشان به اصفهان رفت و به تدریس اردو مشغول شد و سپس به تهران آمد و همزمان با تدریس در دانشگاه تهران به ادامه تحصیل در مقطع دکتری پرداخت. وی تابعیت جمهوری اسلامی ایران گرفت و به خدمت وزارت علوم درآمد و تا زمان بازنشستگی مشغول تحقیق در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی شد. وی رساله خود را با راهنمایی دکتر صادق کیا با موضوع «روابط زبان های فارسی و پنجابی» به پایان رساند و به درجه دکتری رسید.

شایان ذکر است که ایشان در ایران با بانویی ایرانی (خانم سادات ناصری، دختر عموی دکتر سادات ناصری) ازدواج کرده است.

از آثار اوست:

* روابط زبان های فارسی و پنجابی

* تاثیر نفوذ نظامی در ادبیات پنجابی

* سید اشرف جهانگیری سمنانی

* ایران و اقبال

و شرکت در همایش های مختلف در سراسر کشور و.... (چوهدری، 1392: مصاحبه).

21-2-3 - شهلا سلیم نوری

سلیم نوری در سال 1960 م/1339 ش در پاکستان به دنیا آمد. پس از اخذ درجه کارشناسی ارشد در دانشگاه کراچی به تدریس مشغول شد. اخیراً به دریافت درجه دکتری نایل آمده است. وی در چند سمینار علمی در ایران و پاکستان شرکت کرده است. وی در حال حاضر مدیر گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه کراچی است و چندین مقاله و کتاب در زمینه مطالعات ایرانی دارد (توسلی، 1377، ضمیمه دانش: ذیل حرف س).

ص: 127

شیخ نوازش علی، از استادان برجسته زبان و ادبیات فارسی، فرزند شیخ فضل حسین، در پنجم ژانویه 1948م/1327ش در لاهور متولد شد. وی پس از گذراندن تحصیلات ابتدایی و متوسطه، وارد دانشگاه لاهور شد و دوره کارشناسی و نیز دوره علمی فارسی با نام «فاضل فارسی» را در دانشگاه پنجاب با موفقیت گذراند. وی به زبان های پنجابی، اردو، فارسی، عربی و انگلیسی تسلط داشت (رسولی، 1380: 2606).

وی در 1973 در سمت مترجم فارسی-اردو-انگلیسی، وارد خدمت در کنسولگری ج.ا.ایران در لاهور شد و سال بعد با اخذ بالاترین نمره از آزمون استخدامی معلمان فارسی وارد دانشکده دولتی لاهور شد و همزمان تدریس در کلاس های فارسی خانه فرهنگ ج.ا.ایران در همان شهر را آغاز کرد. وی مرتب در برنامه های انجمن فارسی پاکستان و برنامه های صدا و سیمای پاکستان برای ترویج زبان فارسی شرکت می کرد. وی همچنین دوره دکتری خود را بعد از سال ها تحقیق و تدریس فارسی به راهنمایی دکتر آفتاب اصغر استاد ممتاز دانشگاه پنجاب لاهور روی موضوع تاریخ نویسی فارسی در دوره پیش از تیموریان بزرگ هند، آغاز کرد، اما پیش از آن که این مهم را به پایان ببرد، دارفانی را وداع گفت.

از آثار مهم اوست:

* تصحیح و تدوین مصباح الهدایه (ترجمه شرح وقایه)

* تجدید نظر در تذکره الشعراي کشمیر اثر سید حسام الدین راشدی

* کتاب جدید فارسی برای کلاس های نهم و دهم (فصلنامه دانش، 1374: 43/178).

طاهره صدیقی در سال 1939م/1318ش در لکنهو (هندوستان) متولد شد و در پاکستان اقامت گزید. ایشان تحصیلات عالی را در دانشگاه کراچی آغاز کرد و سپس برای درجه دکتری به دانشگاه تهران رفت و با نوشتن رساله داستان سربابی فارسی در شبه قاره، در 1350 موفق به دریافت دمتری زبان و ادبیات فارسی شد. وی سپس به دانشگاه کراچی رفت و تا پیش از

بازنشستگی در کسوت استادی به تدریس و تحقیق پرداخت. صدیقی در زمینه ادبیات فارسی، صاحب تالیفاتی است (رسولی، 1380 : 4/1639). وی در زمینه مطالعات ایرانی دارای آثاری است، مانند :

* داستان سرایی فارسی در شبه قاره

* تیموریان هندوستان

* نقش جدید (کتاب درسی فارسی)

* فلسفه سخت کوشی اقبال

* بابا فغانی شیرازی

* مثنویات محمود لاهوری (ناصح، 1374 : 88).

24-2-3 - ظهورالدین احمد

ظهورالدین احمد از فارسی پژوهان برجسته و قابل تامل پاکستان است. ایشان در سال 1914م/1293ش در «امر تسر» به دنیا آمد. وی در سن 17 سالگی موفق به گرفتن مدرک فاضل فارسی (که مقطعی تحصیلی در آموزش فارسی در کشورهای شبه قاره است) شد و تا درجه فوق لیسانس نزد استادان به نامی چون محمد اقبال، سید عبدالله، مهرین شوشتری ایرانی، سید عابد علی عابد درس خواند. وی در ایران نیز از محضر استادان به نام مانند ذبیح الله صفا، محمد معین، احسان یارشاطر، صادق کیا، خطیبی، ناتل خانلری و سعید نفیسی بهره برد. او سالیان درازی در زمینه مطالعات ایرانی تلاش کرد و دانشجویانی بسیاری پرورش داد که هم اکنون کرسی های زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ها و مراکز پژوهشی پاکستان را عهده دارند. این محقق ممتاز فارسی در 1393 در سن 99 سالگی رخت از جهان بر بست. از آثار ایشان می توان به نمونه های زیر اشاره کرد:

* کتاب های ادبیات فارسی در پاکستان

* ادب جدید ایران

* ایران شناسی (مجموعه مقالات)

ص: 129

* دستور زبان فارسی

* احوال و آثار ابوالفضل غلامی

* کتاب دانش (مجموعه مضامین فارسی)

* عبرت نامه

و مشارکت در تالیف «تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند» چاپ دانشگاه

پنجاب (لاهور) (الرشید، 1372 : 7-106).

25-2-3 - ظهیر احمد صدیقی

ظهیر احمد، فرزند شفیق احمد، در سال 1934م/1318ش در سهارنپور متولد شد. وی از فارسی پژوهان و شاعران فارسیگوی مشهور معاصر است. ظهیر احمد دارای مدارک دانشگاهی در رشته زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه پنجاب است و سال هاست که در کسوت استاد زبان و ادبیات فارسی و رئیس گروه فارسی در دانشگاه دولتی لاهور به تحقیق و تدریس اشتغال دارد. وی به زبان های اردو، فارسی، عربی و انگلیسی تسلط دارد و مقالات و کتابهای شعر به زبان فارسی نوشته و سروده است. وی از مدت ها پیش سردبیری فصلنامه ایران شناسی، چاپ خانه فرهنگ ج.ا.ایران در لاهور را عهده دار است. بعضی از آثار صدیقی در زمینه مطالعات ایرانی عبارتند از:

* بوی دوست

* دل ها یکی است

* مطالعات ادبیات فارسی

* مجله راوی و ادبیات فارسی

* دل بیدل

* عکس جاوید

* پند و حکمت و اخلاق در شاهنامه

* روابط فرهنگی بین ایران و پاکستان (رسولی، 1380 : 1660).

ص: 130

نوشاهی در 6 فروردین 1334 ش (17 مارس 1955 م.) در روستای «چنبل» بخش شیخپور از توابع پاکستان، در خاندانی دانش دوست، به دنیا آمد. نام او در ابتدا «رضا الله شاه» بود که در حدود 20 سالگی، نام عارف را بر وی گذاشتند. او پس از گذراندن چند درس اختیاری فارسی در دبیرستان و گذراندن چند دوره فارسی دیگر برای تقویت این زبان در خانه های فرهنگ ثبت نام کرد و از حضور استادان فارسی مانند سید سبط حسن رضوی، سید علیرضا نقوی، و... فارسی را در یک محیط ایرانی آموخت، سپس در مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان استخدام شد. وی در سال 1977 میلادی، که استاد احمد منزوی - فهرست نویس مشهور ایرانی - به مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان رفت، همکار و شاگرد او شد و از ایشان لطایف و ظرایف نسخه شناسی را آموخت. چندی بعد به دانشگاه تهران رفت و در 1382 از دانشگاه تهران مدرک دکتری زبان و ادبیات فارسی با موضوع رساله «تصحیح ملفوظات خواجه عبیدالله احرار به تحریر و تدوین میر عبدالاول نیشابوری» گرفت. از وی کتاب و مقالات زیادی در زمینه ادبیات فارسی، تاریخ، نسخه شناسی، رجال و عرفان منتشر شده است (دژانی، 1391: 30-11).

27-2-3 - عبدالشکور احسن

عبدالشکور احسن در 15 ژانویه 1916 م / 1294 ش در دهوسن وال (لاهور) به دنیا آمد. پدر وی «میان مظفرالدین»، از فارسی دوستان پاکستان بود. مادر ایشان با گلستان و بوستان سعدی انس و الفتی خاصی داشت و نتیجه آن فرزندی شد که به روزنامه نگار، نویسنده، محقق، منتقد ادبی، اقبال شناس، زبان شناس و ایران شناس شهرت یافت (توسلی، 1384: 254). ایشان استاد فارسی دانشگاه پنجاب بوده و در این سمت مطالعات زیادی درباره ادبیات ایران انجام داد (شفاء، 1348: 529). عبدالشکور احسن تحصیلات خود را در زادگاهش شروع کرد و تا لیسانس زبان و ادبیات فارسی را در زادگاهش - لاهور - ادامه داد، سپس به دانشگاه علیگره رفت و لیسانس حقوق و فوق لیسانس ادبیات فارسی را از آن دانشگاه دریافت کرد و تا قبل از استقلال پاکستان در دانشگاه

های هند به تدریس فارسی مشغول بود. وی سپس به پاکستان برگشت و حرفه‌ی روزنامه‌نگاری را برگزید و بعد از چندی دکتری ادبیات فارسی را از دانشگاه پنجاب دریافت کرد.

وی در سال 1333 شمسی برای گذراندن یک دوره تحصیلی به دانشگاه تهران آمد و در این دانشگاه موفق به کسب فوق لیسانس زبان های باستانی ایران شد. ایشان از 1917 الی 1975 م رئیس گروه فارسی در دانشکده شرق شناسی لاهور، از 1973 تا 1975 رئیس دانشکده شرق شناسی و علوم اسلامی و از سال 1978 تا 1979 به عنوان مهمان در دانشگاه فردوسی مشهد، ادبیات فارسی تدریس می کرد. وی بالاخره در دانشگاه پنجاب کرسی استادی گرفت و تا زمان بازنشستگی در همان دانشگاه اشتغال داشت (توسلی، 1384 : 254؛ رستمی، 1390 : 529؛ ناصح، 1374 : 6-7).

احسن عضو هیئت مولفان و ویراستاران تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند در دانشگاه پنجاب و عضو انجمن زبان شناسان پاکستان بود؛ او با مجله بزم اقبال همکاری داشت و همچنین عضو هیئت مدیره مجله اقبال بوده است. ایشان سفرهای علمی بسیاری به ایران، افغانستان، ترکیه، انگلستان و آمریکا کرد. وی در سال 1966 م از طرف دولت ایران بخاطر کارهای علمی، ادبی و تحقیقی در زمینه ادبیات فارسی و مطالعات ایرانی " نشان سپاس " دریافت کرده است (توسلی، 1384 : 254).

استاد احسن صاحب مقالات و کتاب های فراوانی در زمینه مطالعات ایرانی می باشد. از آثار او در ارتباط با ادبیات فارسی و شاعران و نویسندگان ایرانی در زیر نام برده می شود:

* سعید نفیسی، ادیبی بی نظیر

* ملک الشعراى بهار

* زبان و ادبیات فارسی در پاکستان

* گرایش ها در شعر نو فارسی

* گرایش ها در نثر نو فارسی

* شعر ایرانی پیش از اسلام

* دستور زبان فارسی نوین

* زبان های باستانی ایران

* گرایش های نو در زبان فارسی

* مطالعاتی در زبان و ادبیات فارسی

* آواشناسی و زبان عامیانه ایران (ایرانی صوتیات اور زبان عامیانه)

* زمینه های سیاسی و اجتماعی ادبیات فارسی معاصر (جدید ادب کاسیاسی اور سماجی پس منظر)

تصحیح متون کهن فارسی:

* مهر نیمروز

* دستنبو

کتاب های درسی فارسی:

* قندپارسی (برای دوره دبیرستان)

* گنج دانش (برای دوره لیسانس فارسی)

* گنج ادب (برای دوره لیسانس فارسی)

* اقبال کی فارسی شاعر کا تنقیدی شاعر (انتشار اقبال آکادمی پاکستان)

* پاکستان ادب (اداره تحقیقات فارسی ایران و پاکستان) (رستمی، 1390 : 530؛ ناصح، 1374 : 7؛ توسلی، 1384 : 255).

28-2-3- عمر داوود پوتا

عمر داوود پوتا (پوته)، در سال 1896م/1275ش در روستای "تلتی" ایالت "سند" به دنیا آمد. خانواده او کم درآمد بود و او سختی های بسیاری را متحمل شد. در سال 1921م لیسانس زبان و ادبیات فارسی و دو سال بعد فوق لیسانس عربی از دانشکده "دی جی سند" دریافت کرد. برای ادامه تحصیل به انگلیس رهسپار شد و در سال 1927م با ارائه پایان نامه ای با عنوان «تأثیر شعر عربی در ارتقای شعر فارسی» موفق به اخذ دکتری ادبیات از دانشگاه کمبریج شد. ایشان در پاکستان ملقب به "شمس العلماء" شد و سفرهایی در سمت عضو هیات فرهنگی پاکستان به ایران داشت و کتاب های بسیاری در حوزه مطالعات ایرانی تصحیح و تالیف کرد، مانند:

* طیبات سعدی (ترجمه به زبان انگلیسی) (1923م)

* سیاست نامه نظام الملک (تصحیح، 1934م)

* روائح بوستان (ترجمه به زبان انگلیسی، 1934م)

* عیار دانش ابوالفضل علامی (تصحیح، 1934م)

* انتخاب نثر و نظم فارسی (1936م)

* روشنایی نامه ناصر خسرو (تصحیح، 1938م)

* قطعات ابن یمین (ترجمه به انگلیسی، 1938م)

* چچ نامه (به زبان فارسی، 1938م)

* حمزه اصفهانی (ترجمه بخش اول به زبان انگلیسی، 1940م)

* آغاز فارسی (4جلد، 1950م) (سومرو، 1350 : 9-36).

29-2-3 - غلام مصطفی صوفی تبسم

غلام مصطفی، فرزند علام رسول، معروف به صوفی تبسم، ادیب، شاعر، فارسی پژوه و مدرس فارسی، در سال 1899م/1278ش در امرتسر کشمیر متولد شد. وی تحصیلات اولیه را در امرتسر و عالییه را در لاهور گذراند و درجه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی را از اسلامیه کالج لاهور گرفت و نیز مدرک معلمی فارسی را از سنترال ترینینگ کالج همان شهر دریافت کرد و با سمت مربی فارسی در همان کالج به تدریس مشغول شد (ظهورالدین احمد، 1387 : 1085). وی سپس به دانشکده دولتی لاهور منتقل شد و با مرتبه استادی تا هنگام بازنشستگی (1954م) در همان دانشکده تحقیق و تدریس کرد. بعد از بازنشستگی به مدت سه سال (از 1955 تا 1958) مسئولیت خانه فرهنگ ایران در لاهور را عهده دار بود. مدیریت مجله لیل و نهار، ریاست مؤسسه مهر پاکستان، معاونت آکادمی اقبال، مشاور مؤسسه تدوین کتب درسی، عضو شورای زبان و مدیریت مجله سکھی از جمله فعالیت های صوفی تبسم بعد از بازنشستگی بود (همان جا).

دولت پاکستان در سال 1962 و دولت ایران در سال 1967، به پاس خدمات علمی و ادبی او، به ترتیب نشان «امتیاز» و نشان «فضیلت» به وی اعطا کردند. وی در 1978 بدرود حیات گفت.

از وی آثاری چند در زمینه مطالعات فارسی به یادگار مانده است، مانند:

* تیر و نشتر (1977)

* انتخاب کلام اقبال (1977)

* حرف و صوت (1977)

* انتخاب کلام امیر خسرو (1975)

* شعر فارسی معاصر (بی تا)

* حکمت قرآن (بی تا)

30-2-3 - محمد ریاض خان

محمد ریاض خان، از دانشمندان مشهور فارسی پژوه پاکستانی، در سال 1935م/1314ش در روستای گهل از توابع شهرستان مری (پنجاب) متولد شد. وی بعد از اخذ درجه نوق لیسانس زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه پنجاب لاهور به دانشگاه تهران رفت و در دوره دکتری زبان و ادبیات فارسی به تحصیل و تحقیق مشغول شد. در سال 1347 با دفاع از رساله دکتری خود با عنوان شرح احوال و آثار میر سید علی همدانی به درجه دکتری نایل آمد. سپس در دانشگاه کراچی به تدریس زبان و ادبیات فارسی پرداخت و از سال 1352 تا 1356 در دانشگاه تهران به آموزش زبان اردو و پاکستان شناسی مشغول شد. محمد ریاض خان سپس در دانشگاه اسلام آباد و دانشگاه آزاد علامه اقبال به تدریس زبان فارسی و اقبال شناسی پرداخت. محمد ریاض خان در طول حیات علمی و پژوهشی خود حدود پانصد مقاله در مجلات علمی دانشگاه های ایران و پاکستان منتشر کرد (رسولی، 1380 : 4/2226). همچنین از وی آثار زیادی در زمینه مطالعات ایرانی به چاپ رسیده است؛ مانند :

* کتاب شناسی اقبال (1364)

* احوال و آثار و اشعار میر سید علی همدانی (1376)

ص: 135

* تاریخ ادبیات فارسی (1353)

* اقبال و دیگر شعرای فارسیگوی (1356)

* مکاتیب حضرت شاه همدان (1376) و... (همان جا).

31-2-3 - گل حسن لغاری

گل حسن لغاری در سال 1938 م/1317 ش متولد شد. وی تحصیلات مقدماتی و عالی را تا سطح دوره دکتری در سند گذراند و در سال 1970 میلادی به دریافت درجه دکتری نائل آمد. در کادر دانشکده های دولتی به تدریس اشتغال داشت و با سمت ریاست دانشکده دولتی تندو جام در سال 1998 میلادی به افتخار بازنشستگی نائل آمد. مقالات متعدد وی به زبان های فارسی، اردو و سندی منتشر شده است. او در چندین سمینار علمی شرکت نموده است ((www.icro.ir)).

32-2-3 - محمد اقبال جالندری

محمد اقبال در سال 1894 م/1273 ش در شهر "جالندر" به دنیا آمد و از دانشگاه "علیگره" لیسانس علوم انسانی اخذ کرد و از دانشگاه "الله آباد" موفق به اخذ فوق لیسانس زبان عربی شد و سپس برای ادامه تحصیل رهسپار انگلیس شد و در آنجا زیر نظر "ادوارد براون" از "دانشگاه کمبریج" مدرک دکتری گرفت. ایشان به زبان های عبری، سریانی، آلمانی و فرانسوی تسلط داشت. وی استاد زبان فارسی در "اورینتل کالج لاهور" بود و در همان حال، هم مدیر مجله اورینتل کالج لاهور در سال 1942 م و هم رئیس آن کالج در سال 1946 م بود. وی در سال 1948 م در سن 54 سالگی دار فانی را وداع گفت. محمد اقبال آثار محققانه ای در زمینه مطالعات ایرانی دارد، مانند:

* یک بررسی در کلیات عمادفقیه کرمانی (1930 م)

* مجموعه های معتبر رباعیات خیام (1933 م)

* جغرافیای شاهنامه (شاهنامی جغرافیه) (1926 م)

* راحه الصدور و آیه الصدور راوندی (تصحیح، یادداشت، واژه نامه و فهرست) (1921 م)

* منابع شاهنامه (شاهنامی کی ماخذ) (ترجمه از اثر نولدکه به زبان اردو) (1943 م)

* غزل های هم وزن خواجه عماد و خواجه حافظ (خواجه عماد اور خواجه حافظ کی متحدالبحر غزنین) (1967م)

* نسخه ای قدیمی از رباعیات خیام (1967)

* مذهب فردوسی (فردوسی کامذهب) (1967م)

* مثنوی صفانامه ی عماد فقیه کرمانی (1967م)

* نوروزنامه خیام (1967م)

* مطالعاتی پیرامون فرّخی (1967م)

* فرهنگ فارسی (1969م)

* طلوع آفتاب در شاهنامه (رستمی، 1374 : 9-528؛ رسولی، 1375 : 231-4/232).

33-2-3 - محمد باقر

استاد محمدباقر در سال 1910م/1289ش در فیصل آباد پاکستان به دنیا آمد. او پس از گذراندن تحصیلات دانشگاهی در دانشگاه پنجاب برای ادامه تحصیل به دانشگاه لندن رهسپار شد (ناصر، 1374 : 121). وی پس از بازگشت، کرسی استادی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه لاهور (پنجاب) را بدست آورد. او از دانشمندان و متخصصین برجسته ادبیات ایران در پاکستان به شمار می آید (شفاء، 1348 : 531). وی علاقه بسیاری به مطالعات ایرانی از خود نشان داد. محمد باقر در سال 1373ه.ش در لاهور درگذشت (ناصر، 1374 : 122).

استاد محمد باقر سفرهای زیادی به ایران انجام کرد و با استادان مطرح ایران مبادلات علمی انجام داد، ایشان صاحب آثار و تالیفات مهم در ادب فارسی می باشد و به همین علت از سوی دولت ایران "نشان علمی" و "نشان سپاس" دریافت کرد (همان : 121 ؛ شفاء، 1348 : 531) برخی از آثار وی به این قرار است:

* مدارالافضل، در لغت، چهار جلد

* تصحیح دیوان جویای تبریزی کشمیری

* کیگوهرنامه

ص: 137

* داستان های پنجاب در فارسی

* احوال و آثار و افکار علامه اقبال

* تاریخ کوه نور

* عبرت نامه

* واقعات

* تذکره زیده المعاصرین

* تذکره مخزن الغرائب

* و چندین کتاب و مقاله مهم و معتبر علمی دیگر (ناصح، 1374 : 122).

34-2-3 - محمد سلیم اختر

محمد سلیم اختر در سال 1946 م/1325 ش در پاکستان به دنیا آمد. فوق لیسانس خود را در رشته های زبان و ادب فارسی و تاریخ عمومی از دانشگاه پنجاب گرفت و مدرک دکتری را در رشته زبان و ادب فارسی از دانشگاه تهران اخذ کرد. او پس از دریافت دکتری در سال 1947 م به دعوت دانشگاه فدرال استرالیا، به "کانبرا" رفت و ضمن تدریس زبان فارسی و اردو و هندی، مدرک فوق لیسانس در مطالعات آسیایی و دکتری در تاریخ شبه قاره از همان دانشگاه گرفت (ناصح، 1374 : 59).

سلیم اختر به زبان های اردو، فارسی و انگلیسی در مجلات علمی شبه قاره، ایران، انگلیس، استرالیا و آمریکا، مقالاتی انتشار داد و در ضمن در کنفرانس های داخل و خارج از کشور شرکت جست و شهرت علمی بسیاری کسب کرد. دکتر نذیر احمد استاد دانشگاه علیگره، آثار ایشان را همطراز آثار مرحوم مولوی "محمد شفیع لاهوری" و "پیرحسام الدین راشدی" قلمداد کرده است. ایشان با دایره المعارف بزرگ ایران (تهران) و دانشنامه ی جهان اسلام (تهران)، و دایره المعارف ایرانیکا نیز همکاری داشته است (همان: 60).

برخی از آثار ایشان درباره زبان و ادب فارسی به شرح زیر می باشد:

ص: 138

* مجمع الشعراء جهانگیر شاهی، از ملا قاطعی هروی

* کلمات الصادقین؛ از محمد صادق کشمیری دهلوی همدانی

* تحفه الولاه و نصیحه الرعیه و الرعاہ از شیخ محمد بن طاهر پتتی (تصحیح و تحشیه).

35-2-3 - ممتاز حسن احسن

نام اصلی او "محمد احسن" بود که بعدها به نام ممتاز حسن احسن شهرت یافت. ایشان در روستای "تلوندی موسی خان" در بخش "گوجران واله" در سال 1907 م/1286 ش به دنیا آمد. او در خانه نزد مادرش، معروف به «بانوی خوش دامن» که فارسی دان بود، تحصیلات را آغاز کرد و در نهایت از دانشکده "فورمن کرسچین" شهر لاهور فوق لیسانس گرفت (رضوانی، 1351 : 68-1167). ایشان اهل شعر و ادب بود و خود را از "خدمتگزاران کوچک فارسی" می دانست و مقدمه های بسیاری بر کتاب های فارسی در پاکستان نگاشت. او با پژوهشگران ایرانی روابط حسنه ای برقرار کرد و با استاد سعید نفیسی دوستی داشت، به طوری که استاد نفیسی در وصف ایشان سروده اند:

"در کراچی چون نفیسی شدم آسوده زغم نده منت ممتاز حسن گشت دلم

(رضوی، 1353 : 15-513)

استاد ممتاز حسن با مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان در راولپندی همکاری های نزدیکی داشت و آنچنان به زبان فارسی عشق می ورزید که گفته بود "ما کوششمان این است که زبان فارسی را به سرزمین پاکستان و برای مردم پاکستان باز گردانیم" (تسیحی، 1352 : 18). او اهل شعر و ادب بود و چندبار به ایران سفر داشته است. ایشان محضر علامه اقبال لاهوری را درک کرده و در نهضت مسلمانان هند و پاکستان کوشش بسیاری کرده است. ممتاز حسن در خلق آثار ادبی به زبان فارسی اهتمام تمام داشت (ناصح، 1374 : 8).

36-2-3 - مولانا اصغرعلی (روحی لاهوری)

مولانا اصغرعلی متخلص به "روحی" و مشهور به "روحی لاهوری" در شهرستان گجرات در روستای "کتھاله" به سال 1867 م/1246 ش به دنیا آمد. او تحصیلات خود را در دانشگاه پنجاب

لاهور گذراند و در سال 1892م به ریاست قسمت عربی و علوم دینی دانشکده اسلامیة ی لاهور منصوب شد. ایشان به زبان عربی و فارسی تسلط کامل داشت و آثار منظومی از وی به زبان فارسی باقی مانده است (همان، 49). روحی دو سال صاحب امتیاز و مدیر مسئول مجله "الهدی" بود که درباره تاریخ اسلام، تصوف و عرفان چاپ می شد. او یکی از دانشمندان ادب شناسی و محقق نامدار و فارسی پژوه زمان معاصر است که تحقیقات تاریخی و اسلامی وی از لحاظ صحت و دقت شهرت دارند. آثار او به قرار زیر است :

* دبیر عجم در فن بلاغت و تنقید، به زبان فارسی (1936م)

* العروض و القوافی، به زبان اردو (1936م)

* ترجمه نصیحه التلمیذ غزالی (1327ه.ق)

* امیر الکلام من کلام الامام (1322ه.ق)

* ترجمه حکمت بالغه (بدون سال چاپ)

* ار مغان احباب (قصیده فارسی) (1395ه.ق)

* دیوان فارسی، شامل شش هزار بیت که به وسیله فرزند وی محمد ضیاء الحق تدوین و انتشار یافت (رضوی، 1353 : 3-261).

37-2-3 - مولانا محمد شفیع

مولانا محمد شفیع در سال 1883م/1262ش در روستای "کسور" شهرستان لاهور به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی را در زادگاهش گذراند و از سال 1905 تا 1913 در ادبیات انگلیسی و عربی، دو فوق لیسانس از دانشگاه پنجاب اخذ کرد. وی در سال 1915 برای ادامه تحصیل به انگلستان رهسپار شد و در دانشگاه کمبریج نزد استادان به نامی از جمله "ای. جی. براون" و "نیکلسون" به فراگرفتن زبان های سریانی و عبری مشغول شد و هم زمان در همین دانشگاه، ادبیات اردو تدریس می کرد. پس از بازگشت به پاکستان کرسی استادی در دانشگاه پنجاب (لاهور) را بدست آورد و مدتی بعد هم رئیس دانشکده خاورشناسی (اورینتل کالج لاهور) شد. او در طی مسافرتی که با جمعی از ایران شناسان پاکستان به ایران داشت، مورد تقدیر و تشکر دولت ایران قرار گرفت و "نشان سپاس" به وی

اعطا شد و دانشگاه تهران نیز مقدار زیادی از انتشارات خود را به ایشان اهدا نمود و از وی تجلیل و قدردانی به عمل آورد (نقوی، 1345 : 451).

ایشان صاحب مقاله های تحقیقی فراوان می باشد و کتاب های زیادی به چاپ رسانید، مانند:

* تذکره ی میخانه تالیف ملاعبدالنبی فخرالزمان (لاهور 1926م)

* تتمه صوان الحکمه (1935م)

* فهارس العقد الفرید (به زبان انگلیسی، 1937م)

* دره الاخبار، ترجمه فارسی تتمه صوان الحکمه (1935م)

* مطلع السعدین تالیف عبدالرزاق سمرقندی (لاهور 1949م)

* مکاتبات رشیدی (لاهور 1947م).

38-2-3- مولوی عبدالحق

مولوی عبدالحق در شمال هندوستان نزدیک دهلی در سال 1870 م/ 1249 ش به دنیا آمد. در سن 24 سالگی از مدرسه العلوم علیگره مدرک لیسانس را اخذ کرد و سپس به حیدرآباد دکن رفت و در آنجا مشغول به کار شد. وی در سال 1912 م متصدی انجمن ترقی اردو شد. انجمن ترقی اردو قبل از تصدی مولوی عبدالحق هفت عدد کتاب به چاپ رسانده بود ولی با کوشش های ایشان انجمن رو به ترقی گذاشت و به اداره بزرگ علمی در پاکستان تبدیل شد. این انجمن تعداد قابل توجهی از کتاب های فارسی را انتشار داده است که خدمت بزرگی در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان شحرده می شود (نقوی، 1345 : 102-86). مولوی عبدالحق به شعر و ادب فارسی علاقه شدیدی داشت و صاحب کتاب های شعر در مثنوی، غزل و قصیده می باشد. مثنوی "تقنگ عشق" او بسیار شهرت دارد (ناصر، 1374 : 94).

* از دیگر آثار اوست:

* نفوذ فارسی در زبان مرهتی

* چند هم عصر

* سهم متصوفه در نشو و نما ی اردو

* تنقیدات عبدالحق (2 جلد به کوشش تراب علیخان)

* خطبات عبدالحق، 3 جلد، به کوشش دکتر عبادت (نقوی، 1345 : 100).

39-2-3 - میرزا مقبول بیگ بدخشانی

میرزا مقبول بیگ در 1905 م/1284 ش در «مغلانوالی» در بخش سیالکوت پاکستان به دنیا آمد. ایشان لیسانس و فوق لیسانس خود را از دانشکده خاورشناسی (دانشگاه پنجاب) اخذ کرد و در دانشکده دولتی لاهور مشغول تدریس زبان و ادبیات فارسی شد و تا سال 1965 در این سمت مشغول کار و تحقیق بود. ایشان مدیر دایره المعارف اردو نیز بوده است و در تحقیقی و ارزشمندی راجع به ایران و زبان فارسی نوشته است. ایشان در سن 88 سالگی وفات یافت. از آثار ایشان می توان به نمونه های زیر اشاره کرد:

* ادب نامه ایران (به زبان اردو)، لاهور 1965 م.

* تاریخ ایران (ماد تا ساسانیان)، اردو، لاهور، 1967 م.

* تاریخ ایران (ظهور اسلام تا عصر حاضر)، اردو، لاهور، 1971 م.

* تاریخ ادبیات پاکستان و هند، جلد چهارم، ادب فارسی، دانشگاه پنجاب 1971 م.

* سرزمین حافظ و خیام (اردو)، لاهور، 1976 م.

* فرهنگ فارسی اردو

* فرهنگ اردو فارسی (بی نام، 1372 : 33).

40-2-3 - وحید قریشی

وحید (عبدالوحید) قریشی، فرزند محمد لطیف، فارسی پژوه، تاریخنگار و ادیب و شاعر پاکستانی (نوشاهی، 1380 : 2660) در 1925 م/1304 ش در میانوالی، از شهرهای پنجاب پاکستان، دیده به جهان گشود. وی پس از تحصیلات ابتدایی برای کسب معلومات عالی وارد دانشکده دولتی لاهور شد و در سال 1944 موفق به دریافت درجه لیسانس شد. در سال 1946 از دانشگاه پنجاب

لاهور در رشته فارسی درجه فوق لیسانس گرفت و در سال 1950 از همان دانشگاه فوق لیسانس در تاریخ گرفت. وی دو سال بعد، در 1952 موفق به دریافت درجه دکتری در رشته ادبیات فارسی شد و درجه فوق دکتری خود را در رشته ادبیات اردو در سال 1965 از همان دانشگاه دریافت کرد. وی به زبان های اردو، فارسی، انگلیسی و پهلوی آشنایی کامل داشت (همان جا).

وحید قریشی، با توجه به استعداد و علاقه وافر به تحقیق و تدریس در دانشگاه ها و دانشکده های مختلف مشغول کار شد. خدمات علمی و آموزشی و مدیریتی وی به این شرح قابل ذکر است:

استاد گروه تاریخ در دانشکده اسلامی گوجرانواله؛ استاد گروه تاریخ در دانشکده دولتی لاهور؛ استاد و مدیر گروه فارسی دانشگاه لاهور؛ استاد دانشکده شرق شناسی دانشگاه پنجاب لاهور؛ استاد غالب شناسی در گروه اردو همان دانشکده؛ رئیس دانشکده شرق شناسی؛ رئیس دانشکده علوم اسلامی و شرقی لاهور؛ رئیس مقتدره قومی زبان (فرهنگستان زبان ملی) در اسلام آباد. وی همچنین سردبیری نشریات فارسی مانند «صحیفه»، «اورینتل کالج مگزین»، «اخبار اردو» و «اقبال» را بر عهده داشت.

دکتر وحید قریشی به زبان و ادبیات فارسی و تاریخ و فرهنگ ایران علاقه وافر داشت و در طول خدمات علمی و آموزشی همواره به تالیف و تحقیق در این زمینه ها مشغول بود. وی در سال 1988 به افتخار بازنشستگی نائل آمد؛ اما به دلیل نیاز مبرم دانشگاه به دانش و تجربه علمی او، دعوت به کار د و تا پایان عمر مدیریت آکادمی اقبال پاکستان در لاهور را بر عهده داشت.

بعضی از آثار ارزشمند وحید قریشی در زمینه مطالعات ایرانی عبارتند از :

* مثنوی نامه عشق (1959)

* عمل صالح (شاهجهان نامه)، در سه جلد (1966)

* ارمغان ایران (1971)

* دربار ملی (گزیده متون تاریخی فارسی شبه قاره)، با همکاری محمد اکرم اکرام (1961)

* تصحیح ثواقب المناقب (1961)

* تذکره همیشه بهار (1973) (فصلنامه دانش، 1376 : 250-251 / 49-48).

نکته بسیار مهم- پژوهشگران و محققان برجسته و قابل ذکر در زمینه مطالعات ایرانی در پاکستان بسیاراند، مانند پروفیسور احمد حسن دانی، ایران شناس بزرگ پاکستان، استاد و رئیس انستیتوی تمدن آسیایی تاکسیلا در دانشگاه قائد اعظم اسلام آباد، رؤسا و استادان پیشین دانشگاه ملی زبان های نوین اسلام آباد، مانند دکتر مہرنور محمدخان، دکتر سید سراج الدین و همسر ایشان دکتر کلثوم سید، دکتر محمد سرفراز ظفر، دکتر رشیدہ حسن و...، همچنین استادان سراسر پاکستان مانند دکتر بشیر انور، دکتر سلطان الطاف علی، دکتر محمد شفیع، دکتر فرہت ناز، دکتر فایزہ زہرا میرزا، دکتر سلطان الطاف علی، دکتر زاہدہ پروین، دکتر عصمت نسرین، دکتر معین نظامی، دکتر ناصر، دکتر گوہر نوشاہی، و نیز بسیاری از این دست بزرگان- کہ نام شریف آن ها در این پژوهش از قلم افتادہ است - و متأسفانہ مجال پرداختن بہ ہمہ آن ها در اینجا وجود ندارد و امید است در جلد دوم این اثر ضمن تجلیل از این بزرگواران بہ شرح حال مبسوط آنان اقدام شود.

آنچه از این فصل برمی آید، آن است که پژوهشگران مطالعات ایرانی در پاکستان بیشتر آثارشان متوجه زبان و ادبیات فارسی و مشترکات فرهنگی است به طوری که اکثر قریب به اتفاق آنان، اساتید زبان فارسی می باشند که با دید ادبی به تاریخ و فرهنگ ایران نگاه می کردند. از این رو به تصحیح کتاب های فارسی و شناسایی و بررسی نسخه های خطی توجه ویژه داشته اند، همچنین علاقه شدیدی به شعر فارسی و پژوهش در آثار کلاسیک ادبی از خود نشان داده اند که نتیجه آن مقالات و کتاب های فراوانی در زمینه ایران شناسی در پاکستان شده است. بنابراین می توان چنین گفت که اشتراکات فرهنگی که در طول تاریخ شکل گرفت و نفوذ چندین قرن زبان و ادبیات فارسی در میان حکومت های مسلمان شبه قاره هند و به وجود آمدن خیل عظیم کتاب های فارسی در این دیار، پژوهشگران مطالعات ایرانی پاکستان را به این سمت کشانده است و از سوی دیگر، استقلال پاکستان و افزایش توجه به هویت ملی، آنان را هر چه بیشتر به این مسیر سوق داده است؛ زیرا پژوهشگران به موضوعاتی توجه داشته اند که با تاریخ هر دو کشور گره خورده است، یعنی برای فهم تاریخ خود، نیاز به زبان فارسی و پیگیری و پژوهش در تاریخ ایران دارند. از این رو، اهداف و شیوه پژوهشگران مطالعات ایرانی در پاکستان، با هم قطاران خود در کشورهای غربی تفاوت عمده ای یافته و این تفاوت در نزدیکی فرهنگ، تاریخ، جغرافیا و ... سرچشمه دارد و فاقد آن دید برتری جویانه ی غربیان می باشد و بالعکس حس "خودی" در آثار آنان بیشتر به چشم می خورد.

فصل چهارم : نتیجه گیری

اشاره

ص:147

پاکستان بخشی از شبه قاره می باشد که بر اثر تلاش بعضی از رهبران مسلمان نهضت آزادیخواهی در شبه قاره هند، در سال 1947 م از بخش غربی شبه قاره جدا شد و با نام کشور جدید پاکستان در نقشه سیاسی جهان متولد شد. دولت و مردم پاکستان به همین علت هر ساله روز 14 اوت را با نام روز استقلال جشن می گیرند. از این جهت است که روند مطالعات ایرانی در این کشور متأثر مطالعات ایرانی در کشور هند می باشد، به طوری که قبل از تأسیس پاکستان، دو مرکز مرتبط با مطالعات ایرانی در این کشور فعالیت می کرد. الف- دانشکده دولتی «گورنمنت کالج» لاهور که در سال 1864 م. تأسیس شده و دارای یک بخش فارسی بود ب- دیگری دانشکده خاورشناسی دانشگاه پنجاب لاهور بود که در سال 1870 م. تأسیس شده بود و در این دانشکده نیز توجه ویژه ای به مطالعات ایرانی می شد. این دو مرکز، که قدیمی ترین مراکز مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان به حساب می آیند، صد و هشتاد سال قبل از تأسیس پاکستان فعالیت خود را شروع کرده بودند.

بعد از تأسیس پاکستان، به طرز شگفت انگیزی مراکز و انجمن های مرتبط با مطالعات ایرانی در این کشور رو به گسترش نهاد؛ مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان (اسلام آباد)، انجمن روابط فرهنگی پاکستان و ایران (کراچی)، سازمان فارسی (راولپندی)، بزم سخن (پیشاور)، انجمن دوستداران ایران (کراچی)، مجلس فارسی (کوئته)، اداره تحقیقات پاکستان (دانشگاه پنجاب)، انجمن فارسی (گورنمنت کالج لاهور)، بزم اقبال (دانشکده دولتی کوئته)، مجلس ترقی ادب (لاهور)، انجمن عربی و فارسی دانشگاه پنجاب، سازمان علوم اردو (لاهور)، اقبال آکادمی پاکستان (لاهور)، انجمن ایران شناسی (دانشگاه پنجاب)، سندی ادبی بوردا (انجمن ادبی سند) و... همچنین اتاق های ایران شناسی در بسیاری از مراکز علمی پاکستان تأسیس شد. در این مراکز مرتبط با مطالعات ایرانی فعالیت ها در حول محورهای چون زبان و ادبیات فارسی، اشتراکات تاریخی و فرهنگی، تتبع در تاریخ و فرهنگ ایران زمین، جمع آوری و فهرست نسخ خطی، انتشار کتاب و مجله های فارسی یا مرتبط به مطالعات ایرانی، ایجاد پیوند دوستی بین مردم دو کشور و غیره شکل گرفته اند و رسالت بزرگی را انجام دادند.

بسیاری از نسخ خطی فارسی به واسطه همین مراکز و انجمن ها از نابودی نجات یافت و کتاب های بسیاری از ایران شناسان و محققان این دیار را به فارسی و اردو به چاپ رساندند. اما اکنون به غیر از مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان و خانه های فرهنگ و تعداد معدودی دیگر که

تاکنون فعالیت های خود را حفظ نموده اند، رونق گذشته در خصوص این انجمن ها وجود ندارد. به عبارت دیگر انجمن های فارسی در حال حاضر آنگونه که خواهش فارسی زبانان است، برقرار است ولی آنگونه که زبان و ادبیات فارسی و ایران شناسی را دربرگیرد و گسترش بدهد، اندکی ضعیف است.

عامل مهم شکل گیری و گسترش مراکز و انجمن های ایران شناسی در شبه قاره و بخصوص پاکستان -ام- بیشتر به دلیل نفوذ زبان فارسی در آن منطقه بوده است. از آنجا که حفظ میراث فرهنگی پاکستان بدون فارسی کمتر امکان دارد و همچنین پیشرفت و تقویت اردو نیز بدون تمسک به فارسی میسر نیست، آنان از بدو تشکیل کشور نو بنیاد خود، درصدد حفظ و بسط روابط فرهنگی با ایران بخصوص توسعه فارسی برآمده اند، بنابراین اولین گام پس از استقلال در مطالعات ایرانی در پاکستان، توسعه در تدریس و آموزش زبان فارسی بود. نه تنها در مدارس، بلکه در دانشگاه های مختلف پاکستان، کرسی زبان فارسی به وجود آمد و انجمن ها و مراکز علمی در تحقیقات زبان فارسی ایجاد شد.

از این رو است که بسیاری از منابع تاریخی و فرهنگی پاکستان به زبان فارسی می باشد و تاریخ این کشور با کشور ایران گره خورده، خود به خود، محققان و دانشمندان این کشور، گرایش به زبان فارسی پیدا کرده و به سمت مطالعات ایرانی کشیده می شوند، مطالعاتی که به روشن شدن تاریخ و فرهنگ کشورشان کمک شایانی کرده است. به زبانی دیگر، مقصود از تأسیس رشته زبان فارسی در اغلب مراکز علمی اروپایی، دانستن زبان و فرهنگ فارسی به قصد تعامل دو طرفه نبود، بلکه قصدشان این بود که به روش های علمی جدید بتوانند با فرهنگ مشرق زمین و از جمله ایران آشنا شوند و به نوعی سلطه خویش را در جهان فرهنگی مطرح سازند و ... باید توجه داشت که توجه محققین شبه قاره به زبان فارسی، با این سیاست کلی منافات دارد. قصد محققین شبه قاره از مطالعه زبان فارسی، آشنایی هر چه بیشتر آنهاست با فرهنگ مشترکی که محصول تفکر و اندیشه واحد است. می توان گفت زبان فارسی در تاریخ، هنر، دین و ادبیات پاکستان ملموس می باشد و تاثیر مستقیم در مطالعات ایرانی در پاکستان دارد. به دلیل همین نفوذ زبان و ادبیات فارسی در این کشور، پاکستان را به یکی از مهم ترین مراکز نسخ خطی فارسی در جهان اسلام تبدیل کرده است.

آمار نسخ خطی موجود در کتابخانه های پاکستان بیش از 150 هزار نسخه تخمین زده شده است. شناسایی نسخ خطی، کار پژوهشگران و محققان را در مطالعات ایرانی هموار خواهد کرد و از این جهت راهگشای تحقیقات مهمی در پاکستان و ایران و هم سایر کشورهایی که در این زمینه فعالیت می کنند، می باشد. با بررسی نسخ خطی پاکستان (فهرست نویسی و تصحیح و نشر آن ها)، کلا مسیر مطالعات ادبیات فارسی و ایران شناسی در پاکستان و حتی منطقه تغییر پیدا کرده است. به این معنی که قبل از جمع آوری و متمرکز کردن نسخ خطی و تصحیح آنها، محققان بخشی از عمر خود را در جستجوی منابع و نسخ خطی تلف می کردند و از بس که منابع پراکنده یا شناسایی نشده بود، کمبودهایی در مطالعات باقی می ماند.

عامل دیگری که متاثر از نفوذ زبان فارسی در شبه قاره هند و پاکستان شکل گرفت، فرهنگ نویسی بود. به طوری که اولین فرهنگ های فارسی در این سرزمین به نگارش درآمد. بنابراین می توان فرهنگ نویسی را یکی از عوامل مهم پایداری زبان فارسی در شبه قاره هند و پاکستان دانست زیرا از این طریق میراث گذشتگان را به نسل های بعد انتقال داده اند و این مهم باعث تداوم سنت توجه به زبان فارسی شده است. تحول این سنت را می توان در عرصه مطالعات ایرانی در این دیار به نمایش گذاشت؛ فرهنگ های مهمی در این دیار به نگارش در آمده اند، مانند:

«انيس الشعرا» (مترادف الفاظ) نوشته عبدالکریم بن شیخ راجن غزنوی (998 ه. ق)، «فرهنگ اکبرشاهی» اثر ابوالبرکات بن مبارک (963 تا 1014 هجری قمری)، «سرمه ی سلیمان» نوشته تقی الدین اوحدی بلیانی (1009 تا 1015 ه. ق)، «فرهنگ بدیع اللغات» (تاریخ جهانگیرشاهی) اثر خواجه زاده ولی سرهندی (1013 ه. ق)، «فرهنگ جهانگیری» اثر جمال الدین حسین اینجو (1017 ه. ق)، «شمس اللغات» اثر جوزف جیمز (1211 ه. ق)، «هفت قلزم» اثر غازی الدین حیدر (1219 ه. ق)، «غیاث اللغات» اثر محمد غیاث الدین رامپوری (124 ه. ق)، «فرهنگ فرخی» اثر محی الدین پتور (1245 ه. ق)، «مفتاح اللغات» اثر سید اولاد احمد سهوانی (1273 ه. ق)، «ارمغان آصفی» تالیف محمد عبدالغنی خان (1292 ه. ق). «محیط اعظم» محمد اعظم خان رامپوری (1313 ه. ق). و بسیاری دیگر.

یکی دیگر از مسایل مهم مطالعات ایرانی در پاکستان مجلات فارسی و مرتبط با ایران شناسی می باشد که نقش اساسی در این زمینه ایفا کرده اند. پاکستان جزو معدود کشورهایی است که در آن نشریات فارسی رواج داشته و دارد که این به دلیل پیوند زبان اردو با فارسی و پیوستگی فرهنگی و علاقه به ایران و مظاهر ایران می باشد. چنانکه وجود نشریات و مجلات فارسی در پاکستان باعث حفظ و تداوم زبان فارسی و علاقه مندان به فارسی می شود. نکته مهم دیگر آن است هنگامی که نشریات فارسی حضور دارند، به طبع مسائل مرتبط با مطالعات ایرانی در آن کشور قوام و موجودیت خود را حفظ می نمایند. این مجلات مرتبط با مطالعات ایرانی علاوه بر زبان فارسی به زبان اردو و انگلیسی نیز فعال هستند. این مجلات با انجمن ها رابطه ی نزدیکی دارند به طوری که اکثر آنان ارگان این انجمن ها محسوب می شوند. قدیمی ترین مجلات که پس از استقلال پاکستان به وجود آمده اند و نقش مهمی در مطالعات ایرانی ایفا کرده اند یکی «هلال» بود و دیگری «سروش» نام داشت که -متأسفانه- دیگر به چاپ نمی رسند و جای خود را به «پاکستان مصور» داده اند. از دیگر نشریات می توان از «اخبار انجمن فرهنگی پاکستان و ایران»، «سفینه»، «اقبالیات»، «بیان»، «نشریه انجمن تاریخ پاکستان»، «ادبیات اسلامی»، «مجله شرقی لاهور»، «اقبال»، «بزم شوق»، «حافظ»، «خیابان»، «نباض»، «همدرد صحت»، «انجمن عربی و فارسی»، «مجله ایران شناسی» و بسیاری دیگر نام برد. مهمتر از همه آن ها «فصلنامه دانش» می باشد که از سال 1364 انتشار یافته و تا اکنون (شهریور 1393)، 118 شماره از آن منتشر شده است. این مجله ها در رونق مطالعات ایرانی در پاکستان سهم بسیاری بر عهده داشته و دارند و در زنده نگه داشتن فرهنگ فارسی و ایجاد تعامل بین پژوهشگران دو کشور بسیار ثمر بخش بوده اند و اگر پژوهشی در این زمینه صورت بگیرد، بهتر نقش آنها را در توجه به ایران می توان درک کرد.

نکته آخر اینکه نمی توان از نقش مهم علامه اقبال در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان غافل ماند. افکار و اندیشه ها و توجه علامه اقبال به ایران، هویت ایرانی-پاکستانی به او بخشیده است. وی نقطه مشترک بسیار قوی در توجه شدید دو کشور ایران و پاکستان به هم شد. اقبال هم در ایران و هم در پاکستان تاثیر گذاشت. از آنجا که اقبال توجه ویژه ای به ایران داشت و علاقه بسیاری به ادبیات فارسی از خود بروز داد، ناگزیر خیل دوستداران و پیروان او به ایران علاقه مند شدند،

بخصوص در دهه های اول استقلال پاکستان، توجه ویژه استادان و دانشمندان و حتی سیاستمداران پاکستان به ایران از آراء و افکار و علاقه اقبال درباره ایران، تاثیر پذیرفته است، تا جایی که در اکثر نشریات پاکستان، اشعار اقبال به زبان فارسی چاپ و نشر می شد.

این تحقیق نشان می دهد که بین تمام عوامل رشد مطالعات ایرانی در پاکستان همبستگی وجود دارد یعنی به دلیل ارتباطات تاریخی و فرهنگی بین دو سرزمین، زبان و ادبیات فارسی در شبه قاره نفوذ پیدا کرد و بر اساس ترویج زبان فارسی، فرهنگ نویسی و تدوین نسخ خطی و استتساخ از آن ها رشد کرد و موازای با آن، فارسی گویی گسترش شد و این سنت به مراکز آموزشی دوران جدید انتقال یافت و به دلیل جدا شدن پاکستان از هند و جستجوی هویت خود به میراث مشترک با ایران توجه شایانی کرده اند که نمونه آن را در آثار علامه اقبال می توان مشاهده کرد.

با بررسی آثار و احوال پژوهشگران مطالعات ایرانی در پاکستان، نتیجه آن تاییدی بر مطالب فوق الذکر است زیرا همچنان که انتظار می رفت آثار آنان بیشتر متوجه زبان و ادبیات فارسی و تصحیح نسخ خطی و فرهنگ مشترک دو کشور می باشد. اکثر آنها به علامه اقبال توجه ویژه ای داشتند و همچنین آثار و تألیفات آنان یا در مجلات مورد بررسی شده، چاپ می شد و یا توسط انجمن ها و مراکز علمی مرتبط با مطالعات ایرانی به چاپ می رسید. اما نکته قابل توجه آن است که اکثر این پژوهشگران یا در ایران درس خوانده اند و یا رابطه بسیار نزدیکی با محققان بزرگ ایران داشته اند که در این میان رابطه استاد غلام سرور و استاد سعید نفیسی مثال زدنی می باشد.

بنابراین، می توان چنین گفت که اشتراکات فرهنگی که در طول تاریخ شکل گرفت و نفوذ چندین قرنی زبان و ادبیات فارسی در میان حکومت های مسلمان شبه قاره هند و تالیف و تدوین صدها کتاب ارزشمند فارسی در این دیار، پژوهشگران مطالعات ایرانی پاکستان را به این سمت کشانده است و از سوی دیگر، با تاسیس کشور پاکستان و افزایش توجه به هویت ملی، آنان را هر چه بیشتر به این سمت سوق داده است؛ زیرا پژوهشگران به موضوعاتی توجه داشته اند که با تاریخ هر دو کشور گره خورده است. یعنی برای فهم تاریخ خود، نیاز به زبان فارسی و پیگیری و پژوهش در تاریخ ایران داشته و دارند. از این نظر، اهداف و شیوه پژوهشگران مطالعات ایرانی در پاکستان، با هم قطاران خود در کشورهای غربی تفاوت عمده ای یافته است و این تفاوت در نزدیکی فرهنگ،

تاریخ، جغرافیا و ... سرچشمه دارد و فاقد آن دید برتری جویانه ی غربیان می باشد و بالعکس حس "خودی" در آثار آنان بیشتر به چشم می خورد.

2-4- محدودیت ها و دشواری ها

در این پژوهش در بعضی موارد محدودیت هایی وجود داشته است که در اینجا به اختصار به مهمترین آنها اشاره می شود. مهمترین محدودیت در مقطع زمانی بود که این تحقیق صورت گرفت (یعنی از 1391 تا 1393) و آن عدم توانایی رفتن به پاکستان و تهیه ی گزارش مستند از مراکز علمی و ایران شناسی آنجا بود. محدودیت بعدی محدودیت دسترسی به منابع چاپ پاکستان بود که در ایران یا نایاب بوده اند و یا بسیار به سختی به دست می آمدند. برای مثال اکثر مجلات فارسی و ایران شناسی چاپ پاکستان در ایران کمتر وجود داشتند که مستقیم مورد بررسی قرار گیرند، و منابعی که از این نشریات و مجلات صحبت کرده باشند، نیز بسیار اندک بوده اند، به طوری که در اکثر موارد، سال توقف این نشریات نا مشخص است. در این زمینه می توان به موارد زیر اشاره کرد:

1- بیشتر مجلات اردو زبان اسم های فارسی دارند و برخی منابع بدون ذکر فارسی یا اردو بودن مجله، تنها به ذکر نام نشریه و ناشر پرداخته اند؛

2- در مجلات اردو، مطالب فراوانی درباره ایران و زبان و ادبیات فارسی وجود دارد، و از ابیات و جملات فارسی بسیاری استفاده می کنند به طوری که هر روزنامه اردو زبانی را می توان مرتبط با مطالعات ایرانی دانست و از این لحاظ یک پژوهش جداگانه می طلبد و مقدور نبود تا بتوان همه آن ها را مورد بررسی قرار داد. این محدودیت در خصوص انجمن ها نیز وجود داشت زیرا گزارش های اندکی از آنان در دست می باشد. یکی دیگر از فرصت های مهمی که این رساله از دست داد، مجموعه مصاحبه هایی بود که «موسسه فرهنگی هنری سپیده ماندگار ایرانیان» در قالب «تاریخ شفاهی رایزنان فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور» با رایزنان فرهنگی ایران در پاکستان انجام داده بود که می توانست در این رساله بسیار مثرتر باشد ولی متأسفانه این مجموعه هنوز به چاپ نهایی نرسیده است. اما خوشبختانه با لطف و محبت بی دریغ جناب آقای حجازی

مسئول محترم موسسه مذکور نسخه در حال چاپ مصاحبه مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان در اختیار این پژوهش قرار گرفت؛ که جا دارد همین جا از حمایت ایشان تشکر شود.

3-4- پیشنهادها

از آنجا که میراث فارسی - به معنای تمام مظاهر ایرانی - در پاکستان حضور چشم گیر دارد و از پشتوانه تاریخی و فرهنگی غنی ای برخوردار است، این است که زبان فارسی زبان هویتی پاکستان به شمار می رود. از این رو، ضروری است تا هرچه بیشتر به تقویت این میراث فرهنگی در پاکستان توجه شود و از تمام ظرفیت ها برای دوام و گسترش آن، به نحو احسن بهره برداری شود. توجه به پژوهشگران مطالعات ایرانی در پاکستان می تواند، بهترین ابزار حفظ فرهنگ و میراث گرانبه ایران در پاکستان باشد. برگزاری سمینارها و همایش های مرتبط با زبان و ادبیات فارسی و توجه بیشتر به مراکز و انجمن های مرتبط و استفاده از علاقه مندان و صاحب نظران در این مراکز به خصوص مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان و دایر کردن هرچه بیشتر اتاق های ایران شناسی می تواند مطالعات ایرانی را در این کشور تقویت کند، که خود عامل حفظ میراث مشترک بین دو کشور خواهد بود.

برای گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان نیاز به همکاری بین وزارت امور خارجه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، میراث فرهنگی، موسسات مطالعاتی، دانشگاه های کشور، فرهنگستان هنر، بنیاد ایران شناسی و بسیاری از این دست را می طلبد.

پایان

ص: 155

1. آشوری، داریوش (1357/2535). ایران شناسی چیست، تهران: آگاه.
2. آموزگار، ژاله (1374). تاریخ اساطیر ایران، ج 1، تهران: سمت.
3. اختر چیمه، محمد (1377). «مسائل تدریس زبان فارسی در دانشکده ها و دانشگاه های پاکستان»، نامه پارسی، شماره 9.
4. اسعدی، محمد (1375). «وضعیت فارسی در مراکز آموزشی پاکستان»، نامه پارسی، شماره 2.
5. ----- (1375). «مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان آینه تمام نمای اشتراکات وسیع تاریخی فرهنگی مردم»، نامه پارسی، شماره 1.
6. اکرم اکرام، سید محمد (1358/2536). «کوشش اقبال برای احیای ملی»، هنر و مردم، ویژه نامه ایران و پاکستان، شماره 2.
7. ----- (1999م، 1419ق). اقبال و جهان فارسی، لاهور: شعبه اقبالیات دانشگاه پنجاب لاهور.
8. اقبال لاهوری، محمد (1381). کلیات اشعار فارسی مولانا اقبال لاهوری، تصحیح و اهتمام احمد سرور، تهران: چ8، انتشارات سنایی.
9. امینی مشهدی، محمدرضا (2005م/1386ش). «سخن مدیر اعلی»، مجله ایران شناسی، شماره 20.
10. ایران زاده، نعمت الله (1384). «گنجینه نسخه های خطی؛ میراث فرهنگی مشترک ایران و پاکستان»، سخن عشق، شماره 27.
11. «بشیر احمد نذیر»، فصلنامه دانش، پاییز 1376، ش 50 : 249.
12. بی نام (1372). «در گذشت استاد ارجمند پروفیسور میرزا مقبول بیگ بدخشانی» (وفیات)، فصلنامه دانش، شماره 33.
13. بی نام (بهار 1374 الف). «ایران شناسی از زبان ایران شناسان: گزارشی از اجلاس برنامه ریزی کنگره بین المللی مطالعات ایرانی»، نامه فرهنگ، شماره 17.
14. بی نام (1374 ب)، «ایران شناسی از زبان ایران شناسان: گزارشی از اجلاس برنامه ریزی کنگره بین المللی مطالعات ایرانی»، نامه فرهنگ، شماره 17.
15. بی نام (1376). «معرفی مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان»، چشم انداز ارتباطات فرهنگی، شماره 9.
- بیات، علی (1389). «اردو، زبان ملی پاکستان»، پیام پاکستان (فصلنامه سفارت جمهوری اسلامی پاکستان- تهران)، شماره 1.

16. پروین، ناصرالدین (1377). تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان (مجموعه دو جلدی)، ترجمه: احمد علی موجانی و شهرناز اعتمادی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
17. پناهی، ثریا (1378). «رده شناسی و روش شناسی فرهنگ های فارسی قرن هجری در هند و پاکستان»، نامه فرهنگستان، شماره 13.
18. تسبیحی، محمد حسین (1352). فارسی پاکستان و مطالب پاکستان شناسی، ج 1، راولپندی- پاکستان: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
19. ----- (1357/2535). فارسی پاکستان و مطالب پاکستان شناسی، ج 2، اسلام آباد- پاکستان: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
20. ----- (1357/2535). کتابخانه های پاکستان، ج 1، اسلام آباد- پاکستان: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
- تسبیحی، محمد حسین (1389). «شصت و سومین سال تاسیس پاکستان»، پیام پاکستان (فصلنامه سفارت جمهوری اسلامی پاکستان- تهران)، شماره 1.
21. تفهیمی، ساجدالله (1367). «مطالعات فارسی در بخش فارسی دانشگاه کراچی رساله های دکتری»، فصلنامه دانش، شماره 13.
22. توسلی، محمد مهدی (1392). تاریخ شفاهی رایزنان فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور، تهران: موسسه فرهنگی هنری سپیده ماندگار ایرانیان.
23. ----- (1378). فهرست مقالات فصلنامه دانش، ضمیمه فصلنامه دانش شماره 54-55، اسلام آباد: مرکز تحقیقات فارسب ایران و پاکستان.
24. ----- (1384). «احسن، عبدالشکور»، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ج 1، ذیل حرف الف.
25. ----- (1384). «اکرم شاه»، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ج 1، ذیل حرف الف.
26. ----- (1384). «انعام الحق کوثر»، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ج 1، ذیل حرف الف.
27. جعفری، عباس (1382). گیتا شناسی نوین کشورها، تهران: موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.
28. جلالی نایینی، محمدرضا (1365). «زبان و ادب فارسی در شبه قاره هند»، مجموعه نامواره دکتر محمود افشار، ج 2، تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار یزدی.

29. چوهدری، شاهد (1380). «ایران و اقبال»، مجموعه مقالات همایش علامه اقبال 6 اسفند 1379، تهران: اداره کل هماهنگی های فرهنگی وزارت امور خارجه.
30. ----- (1358/2536). «اقبال مولوی شناس»، هنرو مردم (ویژه نامه ایران و پاکستان)، شماره 2.
31. چوهدری، محمد اکرم (1382). «پیغام جناب آقای دکتر محمود اکرم چوهدری... به مناسبت آغاز انتشار مجله "سفینه"»، سفینه؛ مجله تحقیقی در زمینه زبان ادبیات و فرهنگ فارسی (دانشگاه پنجاب لاهور)، ج 1، شماره 1.
32. چوهدری، محمدشرف. (1358/2536). «ایران شناسی اقبال»، هنرو مردم (ویژه نامه ایران و پاکستان)، شماره 2.
33. حجتی، حمیده (1380). «انجمن ادبی فارسی در شبه قاره»، دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره»، ج 4 بخش 1، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
34. ----- (1384). «آغا محمد یمین خان لاهوری»، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ج 1.
35. خدادادخان، خان بهادر (1959/1378). لب تواریخ سند، تصحیح نبی خان بلوچ، کراچی/حیدرآباد: سندهی ادبی بورد.
- خرازی، صادق (1379). «سخنرانی افتتاحیه»، مجموعه مقالات همایش علامه اقبال 6 اسفند 1379، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
36. دژانی، عصمت (1391). «زندگی و کارنامه»، نذر عارف (جشن نامه دکتر عارف نوشاهی)، به خواستاری سعید شفیعون و بهروز ایمانی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
37. «دکتر وحید قریشی»، فصلنامه دانش، بهار و تابستان 1376، ش 48-49: 250-251.
38. دهخدا، علی اکبر (1347). «پیام»، هلال، ج 16، شماره 4-5 (شماره ممتاز).
39. راجپوت، الله بخش (1349)، «روابط فرهنگی ایران و پاکستان»، هلال، شماره 99.
40. رادفر، ابوالقاسم (1388). «خدمات محققان شبه قاره هند و پاکستان در زمینه فرهنگ و تمدن اسلامی»، ادب و زبان فارسی، دوره جدید شماره 23.
41. ----- (1380). «سبک و درون مایه شعر فارسی اقبال لاهوری»، مجموعه مقالات همایش علامه اقبال 6 اسفند 1379، تهران: اداره کل هماهنگی های فرهنگی وزارت امور خارجه.
42. رزمجو، حسین (1380). «عظمت و محبوبیت علامه اقبال لاهوری از دیدگاه ایرانیان»، مجموعه مقالات همایش علامه اقبال 6 اسفند 1379، تهران: اداره کل هماهنگی های فرهنگی وزارت امور خارجه.

43. رستمی، محمد (1390). ایران شناسان و ادبیات فارسی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
44. رسولی (1380)، «نوازش علی»، دانشنامه ادب فارسی، ج 4: 2606.
45. ----- (1380)، «ظہیر احمد صدیقی»، دانشنامه ادب فارسی، ج 4: 1660.
46. رضوانی، اقدس (1351) «ایران شناسان پاکستانی (ممتاز حسن احسن)»، وحید، شماره 109.
47. رضوی، سید سبط حسن (1350). «سوابق تاریخی و روابط مادی و معنوی مردم پاکستان و ایران»، تاثیر معنوی ایران در پاکستان، جعفر قاسمی، لاهور: اداره اوقاف پنجاب.
48. ----- (1353). فارسی گوینان پاکستان (شامل شاعران پارسی گوی معاصر و منتخب احوال و آثار آنان)، راولپندی-پاکستان: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
49. ریاض خان، محمد (1350). «بررسی مختصر تاثیر ایران در هنر و اندیشه اقبال»، تاثیر معنوی ایران در پاکستان، جعفر قاسمی، لاهور: اداره اوقاف پنجاب.
50. زرشناس، زهره (1391). درآمدی بر ایران شناسی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی
- زمانیان، علیرضا (1375). گزیده اسناد روابط ایران و پاکستان (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی)، تهران: اداره انتشارات اسناد.
51. سروش، احمد (1381). «درآمد» و «پیش گفتار چاپ دوم»، کلیات اشعار فارسی مولانا اقبال لاهوری، تصحیح و اهتمام احمد سروش، تهران: 8، انتشارات سنایی.
52. سلیم مظهر، محمد (1382). «نقش اول»، سفینه؛ مجله تحقیقی در زمینه زبان ادبیات و فرهنگ فارسی (دانشگاه پنجا لاهور)، ج 1، شماره 1.
53. سومرو، فیض محمد (1350). «دکتر داودپوتا دانشمند ایران شناس پاکستان» ترجمه محمد یوسف فاروقی، هلال، شماره 120.
54. شبلی، محمد صدیق خان (1372). «سهم فارسی در تشکیل زبان اردو»، مجموعه سخنرانیهای نخستین سمینار پیوستگیهای فرهنگی ایران و شبه قاره، اسلام آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
55. شعبانی، رضا (1380). «سخنرانی افتتاحیه»، مجموعه مقالات همایش علامه اقبال، اسفند 1379، تهران: اداره کل هماهنگی های فرهنگی وزارت امور خارجه.
56. شفا، شجاع الدین (1348). جهان ایران شناسی، ج 2، تهران: کتابخانه سلطنتی.
57. «شیخ نوازش علی»، فصلنامه دانش، زمستان 1374، ش 43: 178.

58. صادقی، ام البنین (1387)، « بشیر احمد نذیر»، دانشنامه زبان و ادب فارسی، ج 2 : 886.

ص: 159

59. صافی، قاسم (1382). بهار ادب (تاریخ مختصر زبان و ادبیات فارسی در شبه قاره هند و پاکستان)، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
60. ----- (1359). «نشریات خارجی به زبان فارسی»، تحقیقات کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاهی (کتابداری سابق)، شماره 11.
61. ----- (1377). «یادی از استاد سبط حسن رضوی»، نامه فرهنگ، شماره 30.
- (1389). «نماد و تاریخ پاکستان»، پیام پاکستان (فصلنامه سفارت جمهوری اسلامی پاکستان- تهران)، شماره 1.
- صالح صدیقی، اویس (1347). «بیست سال پاکستان»، هلال، شماره 82.
62. ظهورالدین احمد (1387). «تبسم، صوفی غلام مصطفی»، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره، ج 2: 1085-1086.
63. عباسی نوشاهی، خضر (1988). فهرست نسخه های خطی فارسی کتابخانه همدرد کراچی، پاکستان: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
64. عنایت الله، انور (1351). «سرود ملی پاکستان»، هلال، شماره 123.
- غلام سرور (1348). «روابط فرهنگی بین پاکستان و ایران»، هلال، شماره 91.
- فردوس، نگهت (1379). «پیوند ناگسستنی فارسی در پاکستان تحلیل چند زیربنای فرهنگی مشترک»، نامه پارسی، شماره 19.
65. فره وشی، بهرام (1370). ایرانویچ، ج 3، تهران: دانشگاه تهران.
66. کامنوا، مارینا (1381). «زبان فارسی، عامل همگرایی فرهنگی»، نامه پارسی، شماره 25.
67. کراچی، روح انگیز (1380). «موسیقی درونی در مثنوی اسرار و رموز»، مجموعه مقالات همایش علامه اقبال 6 اسفند 1379، تهران: اداره کل هماهنگی های فرهنگی وزارت امور خارجه.
68. کولایی، الهه (1372). «مجله افق پاکستان»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره 1.
69. گنجی، صادق (1369). «آشنایی با مؤسسات فرهنگی دنیای اسلام: آکادمی اقبال پاکستان»، ترجمه شهین دخت مقدم، نامه فرهنگ، شماره 2.
70. محرابی، معین الدین (1378). «مآخذشناسی نشریات فارسی چاپ خارج»، مجله رسانه، شماره 37.
71. محمدی، ناصر (1385). جغرافیای کشورهای همجوار - پاکستان، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
72. محمود، ارشد (1382). «پیغام جناب آقای ژنرال ارشد محمود... به مناسبت آغاز انتشار مجله "سفینه"»، سفینه؛ مجله تحقیقی در

زمینه زبان ادبیات و فرهنگ فارسی (دانشگاه پنجاب لاهور)، ج 1، شماره 1.

ص: 160

73. مرتضوی، یوشع (1380). «روزنامه نگاری در شبه قاره»، دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره، ج4بخش2، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مصطفوی سبزواری، رضا (1389). «سهام علامه اقبال در ایجاد پیوندهای مشترک ایران و پاکستان»، پیام پاکستان (فصلنامه سفارت جمهوری اسلامی پاکستان- تهران)، شماره1.
74. منزوی، احمد (1376). «نسخه های خطی در پاکستان»، کلک، شماره 89 و 93.
75. موذنی، علی محمد (1384). «آفتاب، اصغر»، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ج 1.
76. مهدوی، فاطمه (1385). «کتابخانه «گنج بخش» مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، گنجینه نسخه های خطی پاکستان»، مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، شماره 67.
77. ناصح، محمد مهدی (1374). گنج شایگان (معرفی پاسداران زبان فارسی در شبه قاره هند و پاکستان)، تهران: شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی.
78. نامی، محمد حسن (1388). جغرافیای کشور پاکستان با تاکید بر ایالت بلوچستان، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
79. نجاری سهل آبادی، محمد (1390). دانشنامه کشورها و قاره های جهان، مشهد: امید مهر.
80. نجم الرشید (1372). «اعطای جایزه ادبی و تاریخی موقوفات دکتر افشار به آقایان دکتر محمد دبیر سیاقی و دکتر ظهورالدین احمد»، فصلنامه دانش، شماره 34.
81. ----- (1378). «زندگی و آثار استاد دکتر انعام الحق کوثر»، نامه پارسی، شماره 13.
82. نراقی، احسان (1357/2535). آنچه خود داشت...، تهران: انتشارات امیرکبیر.
83. نقوی، سیدعلی رضا (1365). «سیری در آثار استاد سرور»، فصلنامه دانش، شماره 5-7.
84. نقوی، شهریار (اردیبهشت 1345). «ایران شناسی در پاکستان (پروفسور محمد شفیع)»، وحید، شماره 29.
85. ----- (اردیبهشت 1347). «همبستگی های دیرین ایران و پاکستان»، بررسی های تاریخی، شماره 13.
86. ----- (اسفند 1344). «ایران شناسی در پاکستان»، وحید، شماره 27.
87. ----- (اسفند 1345). «ایران شناسی در پاکستان (مقام و اهمیت زبان فارسی)»، وحید، شماره 39.
88. ----- (آبان 1344). «مجله های فارسی در پاکستان» (ایران شناسی در پاکستان)، وحید، شماره 23.

89. ----- (آبان 1345). «ایران شناسی در پاکستان: مجله های فارسی در پاکستان»، وحید، شماره 35.
90. ----- (آذر 1344). «ایران شناسی در پاکستان»، وحید، شماره 24.
91. ----- (بهمن 1345). «ایران شناسی در پاکستان (مولوی عبدالحق)»، وحید، شماره 38.
92. ----- (تیر 1344). «ایران شناسی در پاکستان»، وحید، شماره 19.
93. ----- (تیر 1345). «ایران شناسی در پاکستان»، وحید، شماره 31.
94. ----- (خرداد 1344). «شمه ای از روابط ایران و پاکستان»، وحید، شماره 18.
95. ----- (شهریور 1344). «ایران شناسی در پاکستان»، وحید، شماره 21.
96. ----- (مرداد 1344). «اهمیت و مقام فارسی در پاکستان»، هلال، شماره 51.
97. ----- (مرداد 1344). «ایران شناسی در پاکستان (2)»، وحید، شماره 20.
98. ----- (مهر 1347). «انجمن های فارسی و ایران دوستی در پاکستان»، هلال، شماره
99. ----- (1339). «فرهنگ نویسی فارسی در هند و پاکستان»، هلال، شماره 32.
100. ----- (تیر و مرداد 1339). «فرهنگ نویسی در هند و پاکستان (1)»، ارمغان، دوره بیست و نهم، شماره 4 و 5.
101. ----- (1352)، «تمدن پنج هزار ساله پاکستان»، پیام یونسکو، شماره 53.
102. ----- (دی 1344). «ایران شناسی در پاکستان»، وحید، شماره 25.
103. نوشاهی، سید عارف (1383). «تاریخچه مطالعات ایرانی و مباحث متن پژوهی در پاکستان»، آینه میراث، ضمیمه شماره 2.
104. ----- (1383). «کتاب شناسی توصیفی فهرست های نسخه های خطی پاکستان»، کتاب ماه کلیات، شماره 81 و 82.
105. ----- (1380)، «وحید قریشی»، دانشنامه ادب فارسی، ج 4: 2661-2660.
106. ----- (1377). «چیده چیده ها» از شبه قاره (2)، بخارا، شماره 4.
107. ----- (1375). «کتاب شناسی آثار فارسی چاپ شبه قاره پاکستان و هند»، نامه پارسی، شماره 3.
108. نوش آبادی، تاج الدین (1380). «فرهنگ نویسی در شبه قاره هند»، دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره، ج 4 بخش 3، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

109. واعظی، موادعلی (1380). « اسرار خودی اقبال، نگرش نوبه عرفان پویا و زندگی ساز»، مجموعه مقالات همایش علامه اقبال 6 اسفند 1379، تهران: اداره کل هماهنگی های فرهنگی وزارت امور خارجه .

ص:162

110. وحیدنیا، سیف‌الله (1346). «تاریخچه ای از روابط فرهنگی ایران و پاکستان در گذشته و حال»، وحید، شماره 40.
111. هاشمی، محمد قاسم (1366). «به یاد دکتر سید حیدر شهریار نقوی»، کیهان فرهنگی، شماره 40.
112. یآوری، فرامرز (1372). شناسایی کشورهای آسیا، تهران: موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.
113. یکتایی، مجید، (1353). نفوذ فرهنگ و تمدن ایران و اسلام در سرزمین هند و پاکستان، تهران: اقبال.

مجلات

1. پاکستان مصور (1983 م - 1974 م). 10 سال، از سال 1974 شماره 10 تا سال 1983 شماره 6.
2. صدای پاکستان (1953 م - 1973 م). 21 سال، از شماره 27 سال دوم تا شماره 212 سال 23.
3. سفینه (1382). مجله تحقیقی در زمینه زبان ادبیات و فرهنگ فارسی (دانشگاه پنجا لاهور)، ج 1، شماره 1.
4. اخبار انجمن فرهنگی پاکستان و ایران (1335). کراچی: ج 2، شماره 2.

منابع اینترنتی

<http://www.icro.ir/index.aspx?siteid 261pageid 11751newsview 578466>

<http://pourmani.blogfa.com/post-35.aspx>

[/http://www.irna.ir/fa/News/80437017](http://www.irna.ir/fa/News/80437017)

<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn 13910803000176>

<http://manila.icro.ir/index.aspx?siteid 261pageid 11751newsview 583373>

[/http://www.khabaryaab.com/news/792115](http://www.khabaryaab.com/news/792115)

<http://persian-language.com/news-9744.html>

<http://taghribnews.com/vdcdz50fkyt0xf6.2a2y.html>

مصاحبه ها

1. تسبیحی، محمد حسین (1392). مصاحبه کننده بهروز گراوند، در دایره المعارف بزرگ اسلامی، تهران.
2. چوهدری، شاهد (1392). مصاحبه کننده بهروز گراوند، شهریورماه، منزل شخصی ایشان، تهران.

3. میرزا، فایزه زهرا(1392). مصاحبه کننده بهروز گراوند، تیرماه، مهمانسرای فرهنگستان، ولنجک.

4. توسلی، محمد مهدی(1392). مصاحبه کننده بهروز گراوند، دی ماه، پژوهشکده مطالعات شبه قاره و آسیای جنوبی.

ص:163

فهرست اعلام

ابوالبركات بن مبارك 59

ابوالحسن خرقانی 95

ابوالخیر بن سعد انصاری 59

ابوالفرج رونی 41-42

ابوالفضل بن شیخ مبارک 59

اتاق ایران شناسی 76-77-78-79-115-149-155

اجمیر 50

احمد منزوی 51-131

اخبار هندوستان 80

اداره تحقیقات پاکستان 67-149

ادبیات اسلامی 82-152

ادیب فیروزشاهی 109

اردو 22-39-42-44-45-46-47-53-54-63-66-69-71-74-75-76-79-81-82-83-84-85-86-88-89-91-

98-99-107-108-110-111-112-114-115-116-117-118-119-123-124-126-127-128-130-135-

136-138-140-141-142-143-149-150-152-154

اردوی معلی 46

ارشدمحمود 86

ارمغان آصفی 60-151

اروپاییان 48

اسکندر 32

اسلام آباد 27-29-53-76-77-101-112-113-126-144

اسلام محمود خان 56

اسلام 49

اسلم خان 57

آسیائی 27-31-41-45-58-70-87-138-144

اشکانیان 32

اشهر اللغات 60

اعراب 33-58

آغا محمد یمین خان لاہوری 106

آغایمین خان لاہوری 56

آفتاب اصغر 106-128

افغانستان 44-63-81-85-87-98-132

اقبال صلاح الدین 56

اقبالیات 82-152

اقیانوس ہند 27-28

آکادمی ادبیات پاکستان 22-123

آکادمی اقبال پاکستان 70-83-143

آکادمی اقبال 70-83-143

ص: 164

اکبر 33-53-59-70-151

آگرا 50

آلمان 21-136

امان الله حسینی 60

آمریکا 21-45-48-132-138

انجمن ادبی پاکستان و ایران 75

انجمن اطباء پاکستان 89

انجمن ایران شناسی 62-74-149-150

انجمن ایرانیان 76

انجمن پیشاور 83

انجمن حمایت اسلام 73

انجمن دوستداران ایران 67-149

انجمن دوستی پاکستان و ایران 74-120

انجمن فارسی بلوچستان

انجمن فرهنگی ایران و پاکستان 71-82-152

انجمن مطالعات تاریخی پاکستان 72

انجمن های فارسی 62

انستیتو مرکزی تتبعات اسلامی 72

انستیتو مطالعات آسیای میانه و غربی 70

انصاری مولوی حکیم الله بخش 56

انعام الحق کوثر 67-107-108

انگليس 19-33-34-39-46-48-63-71-72-74-75-81-82-83-86-90-94-100-107-110-111-112-114-
115-116-117-118-123-124-126-128-130-133-134-136-138-140-141-143-152.

انگليسي ها 46-48-63-71-72-74-75-81-82-83-86-90-94-100-107-110-111-112-114-115-116-117-
118-123-124-126-128-130-152

انوشيروان 32

انيس الشعرا 59-151

اورينتل ڪاليج 19-47-67-80-122-136-140-143.

اوستائي 40

اي. جي. براون 94-140

ايالت پنجاب 29-31-76-77-78

ايالت سند 29-74-109-117

ايران شناسان 20-21-23-62-65-149

ايران شناسي 19-21-23-47-48-61-62-64-74-76-77-78-79-80-88-89-90-91-92-96-97-101

ص: 165

.102-105-115-118-129-149-150-151-152-154-

ایران فرهنگی 21

ایندوس 30-28

ایوب جانب نوری 56

بابر علی 74

بابریان 119-59

بدیع 68 الزمان فروزانفر

برزویه طیب 32

برهان قاطع 60-58

بزم اقبال 69-83-111-132-149

بزم سخن 66-149

بزم شوق 84

بشیر احمد نذیر 110-109

بشیر انور 144

بلتستان 75

بلوچستان 29-30-45-75-107-108-111

بنیاد ایران شناسی 23-155-

بنیاد همدرد 54

بهار عجم 59

بهاوالپور 29

بیاس 30

بیان 84

بیدل 130-99-42

بیرنجی اللہ راشدی 56

پارسیان 40

پاکستان مصور 152-85-84

پشتو 107-54-42

پنج گور 30

پیران راشدیہ 56

پیر حسام الدین راشدی 128-118-117-85-75-65

پیر محمد مقبول 56

پیمان بغداد 35

پیمان سنتو 35

تاج محل 82-33

تاریخ جہانگیر شاہی 59

تاکسیلا 144-57-56-31

تاوشیپ 78-77

تبت 30

تربت 30

ترکیہ 132-98-21

تغلق 49-33

تغلقیان 33

تیسو سلطان 50

تیموریان 33-34-41-107-128-129

جامعه اسلامیہ 56

جشن نوروز 33-119

جلال الدین محمد بلخی 95-96-123

جمال الدین حسین اینجو 59-151

جمع الجوامع 60

جهان مصور امروز 82

جهانگیر 33-50-59-71-118-127-139-151

جهلم 30

جوزف جیمز 60-151

چناب 30

چھوک فولاد 57

چوهدری 44-126

چین 27-30-41

حاج محمد بشیر 56

حافظ عبدالحی چشتی 56

حافظ محمود شیرانی 69-110

حافظ 84-152

حبیب اللہ عباسی 77

حجاج بن یوسف ثقفی 40

حفیظ جالندری 42

حکیم عبدالحی 56

حیات سعدی 69

حیدرآباد 27-30-55-56-57-73-109-141

حیدرآبادسند 57

خان پور 29

خانه های فرهنگ ایران در پاکستان 73-100-131-149

خاور 27-29

خاورشناسان 51

خراسان 20-44-120

خلجیان 33

خواجه زاده ولی سرهندی 59-151

خواجه سناءالله خراباتی 56

خواجه عبدالحمید عرفانی 69-111-120

خواجه معین الدین چشتی 50

خودآگاهی 92-96

خوشاب 57

خیابان 85-152

خیرپور میر 56

داتاگنج بخش 53

داراشکوه 50

داریوش اول 32

داریوش سوم 32

دانشکده اسلامیہ کوپررود 79

دانشکده پنجاب 52

دانشکده خاورشناسی 19-67-80-80-82-85-86-106-110-124-125-140-142-149.

دانشکده دولتی کویتہ 69

دانشگاه اصفهان 119-126

دانشگاه پنجاب 19-47-52-67-68-74-80-82-85-86-106-107-110-111-119-121-122-123-125-128-

130-131-132-135-137-138-139-140-142-143-149.

دانشگاه تهران 116-119-120-121-124-125-127-128-131-135-138-141

دانشگاه قائد اعظم اسلام آباد 144

دانشگاه نومل 78

دریای عرب 27-30

دریای عمان 30

دکتر عبداللہ چغتایی 56

دکن 60-141

دهلی 50-118-141

دیرہ اسماعیل خان 29

دیگر شناسی 21

ذاکر حسین 76

رانامحمد اقبال خان 77-78

راوی 30-130

رشیدہ حسن 144

رضاخان 93

روحی لاهوری 139

رود بولان 30

رود پورالی 30

رود پیشین لورا 30

رود دشت 30

رود شیوک 30

رود کنار 30

رود مولا 30

رود ناوی 30

رود ہینگل 30

روسپہ 21-45

ریحانہ افسر 115

ریختہ 46

ریکارڈ آفس 57

ص: 168

زاهده پروين 144

زبان پهلوئ 40

زبان فارسي 20-22-24-34-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-51-52-54-58-61-63-64-57-58-70-71-73-74-75-76-78-80-81-82-83-84-85-87-89-90-91-94-95-97-98-99-100-101-102-106-107-109-110-111-113-114-115-116-118-122-123-125-128-130-132-133-135-138-139-140-150-151-152-153-155

زبده الفوايد 59

زبيده صديقي 116

زرتشتيان 40

زيب النساء 50

ژاپن 21

ژنو 95

ساتلج 30

ساجدالله تفهيمي 70-116

سادات 33-120-127

سازمان علوم اردو 69-149

ساسانيان 32-142

سائين احمد علي 66

سر مراتب علي 74

سراج اللغات 59

سرائيكي 44

سردار كريم نواز خان 57

سرمه ی سلیمان 59

سرود ملی پاکستان 43

سروش 85-116-152

سعدی 69-93-97-110-125-131

سعدی نفیسی 68-120-122-129-132-139-153

سفرنامه ناصر خسرو 69-97

سفینه 85-86-152

سلاطین ممالیک 33

سلطان الطاف علی 144

سلیمان اسماعیل 57

ستترال لائبریری 55

سند 20-28-29-30-31-32-40-55-56-74-109-117-133-136-149.

سندشناسی 22

سند لائبریری 56

سندی ادبی بورڈ 74-117-149

سنسکریت 40-45-46-54-68-119

ص: 169

سوتلج 30

سوگارونلورن 57

سید جگر کاظمی 66

سید حیدر شہریار نقوی 119

سید سبط حسن رضوی 66-120-131

سید سیف اللہ موسوی 60

سید ضیاء جعفری 66

سید فقیرگل 57

سید محمد اکرم اکرام 121-143

سید محمد برق 66

سید محمد عبداللہ 122

سید محمد علی 74

سید نیاز احمد ترمذی 66

سید وزیرالحسین عابدی 124

سید 124 مطیع الامام

سیداوولاد احمد سہوانی 60-151

سید حسن جان اسماعیل خان 57

سید علی رضا نقوی 112-125-126-131

سیر فلسفہ در ایران 94-97

سیرالعارفین 70

سیستان و بلوچستان 20

شاه جهان آبادی 60

شاه عنایت شهید 57

شاهان اوده 50

شاهجهان 60

شبه قاره هند 19-20-22-33-34-40-41-42-49-57-58-59-61-76-91-97-98-99-100-101-107-122-149-151.

شرافت عباس 75

شرق شناسی 48-96-143

شکار آباد 29

شمس اللغات 60-151

شهاب الدین محمد غوری 33

شهلا سلیم نوری 127

شهید ثالث 50

شیخ نوازش علی 128

شیرخان سور 59

صاحب زاده صنم گل مهمند 57

صدای پاکستان 86

صفویہ 34-41-112

صوفی غلام مصطفیٰ 68 تبسم

ضرور المبتدی 60

طاہرہ صدیقی 70-113-128

طبقات اکبری 70

طهران 95

ص: 170

ظهورالدين احمد 69-129

ظهيرا احمد صديقي 130

ظهيراالدين بابر 33

عارف نوشاهي 131

عالمگير شجاع 57

عبدالحميد عبداللهيان 77

عبدالرحيم خانخانان 50

عبدالرشيد تقوي 60

عبدالشكور احسن 131

عبدالصمد افغاني 57

عبدالڪريم بن شيخ راجن غزنوي 59-151

عربي 42-49-53-54-55-58-63-68-70-71-74-82-89-90-109-110-114-117-118-128-130-133-136-

140-149

عصمت نسرين 144

عطاردى 55-56

علامه محمد اقبال 34-42-44-91-95-99-101

علما آڪادمي 57

على اڪبر جعفري 53

على بن عثمان هجويري 42

على محمد بن شيخ عبدالحق دهلوي 60

على يوسف شيرواني 59

علی اصغر فرزانه 85

علی اصغر 68 حکمت

عمر داوود پوتا 133

غازی الدین حیدر 60-151

غزنویان 33-41

غزنین ثانی 33

غصنفر علی بن موسوی نجف علی

خانی 60

غلام الله بهکن صدیقی 60

غلام حیدر مسگر 66

غلام سرور 70-75-84-112-113

غلام مصطفی صوفی تبسم 134

غلامعلی فلاح قهرودی 77

غیاث اللغات 60-151

فاضل محمود دهلوی 60

فایزه زهرا میرزا 151-144

فرانسه 21-46

فردوسی 110-137

فرهت ناز 144

فرهنگ اکبر شاهی 59

فرهنگ بدیع اللغات 59-151

فرہنگ جہانگیری 59-151

فرہنگ دری گشا 60

فرہنگ رشیدی 59-60

فرہنگ شیرخانی 59

فرہنگ فتح الکتاب 59

فرہنگ فرخی 60-151

فرہنگ ہوش افزا 60

فرہنگ وزیرخانی 60

فرہنگ نویسی 49-57-58

فصلنامہ افق پاکستان 87

فصلنامہ دانش 87-116-152

فیصل آباد 27-44-76

فیضی 50-99

قاضی تیلان 83

قرآن 19-107-116-135.

قطب شاہیان 60

قہرمان سلیمانی 76-77

کتاب دوست 88

کتابخانہ بانک ملی پاکستان 55

کتابخانہ بنیاد ہمدرد 54

کتابخانہ پیر جہندو 55

کتابخانه دانشگاه سند 55

کتابخانه گنج بخش 53

کتابخانه همدرد - کراچی 54

کتاب های خطی 49

کراچی 22-27-30-34-54-55-65-67-70-71-72-73-75-76-82-83-84-85-87-88-89-112-113-115-

116-117-124-125-127-128-135

کشمیر 30-75-106-112-118-128-134

کشمیری 42-99

کلثوم سید 144

کلیله و دمنه 32

کو بیته 27-29-45-67-69-73-107-108-111-149

کو بیته 67-69

گجرات 33-45-56-106

گل حسن لغاری 136

گلپادشاه 57

گنجینه صادق 57

گنجینه میرصادق 57

گوجرانواله 56-143

گورنمنت کالج لاهور 68-80-149

گوهر نوشاهی 144

ص: 172

لاړكانه 56-109

لاهور 77-78-79-80-82-83-85-89-106-107-108-109-110-111-116-121-122-124-126-128-129-
130-131-132-134-135-136-137-139-140-141-142-143-149-152.

لغات عالمگير 60

لغات فارسي 49-60

لكهنو 50-124

الله دتا چودھري 55

لوديان 33

ماثرالامرا 70

مالابار 40

متون پهلوي 40

مجلس بوعلی سینا 89

مجلس ترقی ادب 69

مجلس فارسي 67-149

مجله انجمن تاريخ پاکستان 88

مجموع اللغات 59

مجموعه آزاد 53

مجموعه شيراني 53

محمد اختر 44

محمد اعظم خان رامپوري 61

محمد اقبال جالندري 136

محمد باقر 68-82-107-137

محمد بن قاسم 33

محمد حسین آزاد 46-53

محمد حسین برهان تبریزی 60

محمد حسین تسبیحی 53-55-121

محمد ریاض خان 135

محمد سرفراز ظفر 144

محمد سلیم اختر 138

محمد شفیع 69-140-144

محمد عبدالغنی خان 60-151

محمد غیاث الدین رامپوری 60-151

محمد مقدم 119

محمد صادق 57

محمد علی جناح 34-119

محمد مهدی توسلی 63-64-87-107-108-117-121-122-131-132-133 محمد

محمود بن شیخ ضیاء 60

محمود غزنوی 33

محمی الدین پتور 60

محیط اعظم 61-151

مدرسه ربانیہ 57

مدرسه سراج العلوم 57

مرات الاخبار 80

مركز تحقيقات فارسى 23-54-62-63-76-77-120-124-131-139-149

مسجد وزير خان 57

مسعود سعد سلمان 41-42

مشرق زمين 47-92-93-94-96-150

مصطلحات الشعراء 59

مطالعات ايرانى 91-105-110-111-117-121-123-126-127-129-130-132-136-137-141-143-144-145-

149-150-151-152-153-154-155

مطالعات فارسى 47-68-117-135.

مظفر خان 29

معمارى 19-22

معين نظامى 144

مغولان كبير 33

مغولان هند 34-41-59

مغولان 34-41-59

مفتاح اللغات 60-151

مقام معظم رهبرى 41

ملا كاتيار 57

ملتانى 42

ملك ناصر على خان ناصر 66

ممتاز احسن حسن 75-139

منتخب زبده الفوايد 59

مهراجہ ها 50

مہرنور محمد خان سيد سراج الدين 144

موقوفہ ديالمينگ كالج 70

مولانا اصغر علي 139

مولانا الطاف حسين حالي 69

مولانا الله بنخش صوفي 57

مولانا سورتى 122

مولانا محمد شفيع 69-140-144

مولانا عبد التواب صديقى 57

مولانا غلام محمد گهولوى 57

مولانا مفتى محمد صادق 57

مولتان 27-28-29

مولوى شناسى 95-96

مولوى عبدالحق 141-142

مولوى نجف على مهجوى 60

موهنپوره 77

ميرزا خسرو 74

ميرزا رضا همدانى 67

ميرزا مقبول بيگ بدخشانى 142

میرصادق 57

میرفرمانعلی نوشاهی 56

نباض 89-152

153-151-150-149-117-108-79-71-64-63-56-55-53-52-51-50-49-39-24 نسخ خطی

نسخه شناس 51

نظام الدین اولیاء 50

نکتی 41

نیرواسطی 89

هخامنشی 32

هراپا 31

هفت قلم 60-151

هلال 89-90-111-120-152

همایون 49

همدرد صحت 90-152

همکاری های توسعه منطقه ای

هند و اروپایی 40

هند 19-20-21-22-27-28-30-32-33-34-39-40-41-42-43-45-46-49-56-58-59-61-70-76-80-81-82-91-95-97-98-99-100-101-102-106-107-110-111-114-115-116-118-119-120-122-124-125-126-128-129-130-132-139-142-145-149-151-153.

هندشناسی 48

هندو 22-43-98

هندوایرانی 40

هندوکش 29

همیالیایا 28-29-30-32-95

وحید قریشی 142

وداها 40

یونانی 32

ص: 175

قابل توجه پژوهندگان مطالعات شبه قاره

ناشر این مجموعه از همه دانشمندان ایرانی و پاکستانی که صاحب آثار ارزشمند در حوزه مطالعات مشترک هستند، جهت انتشار آثارشان اعم از کتاب، یادداشت و مقاله، دعوت به عمل می آورد،

کتاب های منتشره مجمع ذخائر اسلامی (در حوزه شبه قاره)

از اصفهان تا بنارس

(تاریخ - فارسی)

مؤلف : سرفراز خان ختک

مترجم : دکتر ژاله تاج الدینی

سوغات هند و پاک 3

صفحات : 200

تیراژ : 1000

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-521-6

قیمت تک به ریال : 130000

قیمت تک به دلار : 24

اسناد خاندان صاحب عبقات (میرحامد حسین لکهنوی)

(اسناد - فارسی)

مؤلف : سید جعفر حسینی اشکوری

سوغات هند و پاک 2

صفحات : 204

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : رقعی

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-514-8

قیمت تک به ریال : 140000

قیمت تک به دلار : 26

الحراره الغریزیه

(پزشکی - عربی)

مؤلف : نظام الدین احمد گیلانی

مترجم : تحقیق حکیم سید ظل الرحمن

چاپ عکسی رساله ای در طب اسلامی، از آثار نظام الدین احمد گیلانی، حکیم و دانشمند معاصر سلسله قطب شاهی در هند، بر اساس مجموعه شماره 981 مرکز احیاء میراث اسلامی، با مقدمه ای از حکیم سید ظل الرحمن در زندگی نامه و آثار پزشکی صاحب اثر.

این اثر، دومین کتاب از سلسله "میراث قطبشاهی" (پادشاهان شیعه هند - همعصر صفویه) است که با همکاری بین مجمع ذخائر اسلامی و دانشگاه بن (آلمان) زیر نظر دکتر اوا اورتمن و محمد کریمی زنجانی اصل بچاپ رسیده است.

صفحات : 88

تیراژ : 110

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/2

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-263-5

قیمت تک به ریال : 120000

ص: 176

قیمت تک به دلار : 18

بر خوان آرزو (گفتارهایی در زمینه نظریه های ادبی و زبان شناختی سراج الدین علی خان آرزو)

(ادب - فارسی)

مؤلف : مهدی رحیم پور

مجموعه مقالات و جستارهایی ادبی و زبان شناختی درباره سراج الدین علی خان آرزو ادیب و شاعر بزرگ فارسی گوی هند در گذشته سال 1169 قمری در لکهنو و مدفون در دهلی، صاحب تذکره مهم مجمع النفائس.

صفحات : 290

تیراژ : 1000

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-310-6

قیمت تک به ریال : 140000

قیمت تک به دلار : 28

بهرام نامه (آسمان هشتم : چهارمین مثنوی از خمسه میرجمله، از مجموعه میراث قطبشاهی؛ 3)

(شعر - فارسی)

مؤلف : محمد روح الامین اصفهانی

مترجم : تحقیق : گلاره هنری

چاپ عکسی مثنوی بهرام نامه، چهارمین مثنوی از خمسه روح الامین اصفهانی (شاعر معاصر سلسله قطب شاهیان هند)، بر اساس نسخه شماره 9182 کتابخانه مجلس شورای اسلامی، همراه با مقدمه ای از گلاره هنری در زندگی نامه و آثار شاعر و معرفی اثر حاضر و درآمدی بر رواج زبان فارسی در جنوب شبه قاره هند.

این اثر، سومین کتاب از سلسله "میراث قطبشاهی" (پادشاهان شیعه هند - همعصر صفویه) است که با همکاری بین مجمع ذخائر اسلامی و دانشگاه بن (آلمان) زیر نظر دکتر اوا اورتمن و محمد کریمی زنجانی اصل بچاپ رسیده است.

صفحات : 168

تیراژ : 110

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-262-8

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 24

تذکره علمای هند (تحفه الفضلاء فی تراجم الکملاء)

(تذکره - فارسی)

مؤلف : محمد عبدالشکور ریوانی

مترجم : به کوشش : یوسف بیگ باباپور

شرح حال عالمان هند تا عصر مؤلف است. مؤلف گرچه حنفی مذهب است و بیشتر شرح احوال عالمان حنفی مذهب را بیان کرده ولی نسبت به دیگر مذاهب نیز تعصبی ندارد و مشاهیر آنها را به تفصیل شرح کرده است. در این میان، چند شخصیت مهم شیعی از جمله قاضی نوراله شوشتری نیز شرح احوالشان در این کتاب مذکور است. پیشتر، این اثر چاپ سنگی شده بود و کتاب حاضر تصحیح شده است. این کتاب به عنوان یکی از تذکره های تألیف شده به زبان فارسی در حوزه شبه قاره اهمیت دوچندان دارد.

صفحات : 340

تیراژ : 300

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-301-4

قیمت تک به ریال : 200000

ص: 177

قیمت تک به دلار : 40

تذکره لطایف الخیال (جلد اول)

(تذکره - فارسی)

مؤلف : حکیم مولی شاه محمد بن محمد دارابی اصطهباناتی متخلص به عارف

مترجم : تصحیح : یوسف بیگ باباپور، مقدمه : سید صادق اشکوری

در شرح احوال و گزیده اشعار شاعران از عصر حافظ تا عصر مؤلف. این کتاب از تذکره های مهم و مفصل عصر صفوی است. مؤلف که حدود 130 سال عمر کرده علاوه بر اینکه از عالمان زمان خویش بوده در شعر و شاعری نیز زبردست بوده و پیش از آنکه در این اثر نظر به شرح حال شاعران داشته باشد، کوشیده تا نمونه هایی مهم و جالب از اشعار آنها ارائه کند. کتاب از جهت شرح احوال و اشعار هم عصران مؤلف حائز اهمیت است. از دیگر سو، کتاب چون بیشتر در هند تألیف شده به شاعران ایرانی ساکن هند نیز پرداخته است. مقدمه مفصل این اثر نیز در شرح احوال و آثار شاه محمد و نمونه هایی از نسخه های دست یافته آنهاست.

صفحات : 572

تیراژ : 300

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-265-9

شابک دوره : 978-964-988-268-0

قیمت تک به ریال : 200000

قیمت دوره به ریال : 400000

قیمت تک به دلار : 40

قیمت دوره به دلار : 80

تذکره لطایف الخیال (جلد دوم)

(تذکره - فارسی)

مؤلف : حکیم مولی شاه محمد بن محمد دارابی اصطهباناتی متخلص به عارف

مترجم : تصحیح : یوسف بیگ باباپور، مقدمه سید صادق اشکوری

صفحات : 569

تیراژ : 300

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-267-3

شابک دوره : 978-964-988-268-0

قیمت تک به ریال : 200000

قیمت دوره به ریال : 400000

قیمت تک به دلار : 40

قیمت دوره به دلار : 80

ترجمه احوال روس و افغانستان و هندوستان (گنجینه های خطی 125)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : مترجم هندی

صفحات : 198

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-527-8

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 25

ص: 178

ترجمه تاریخ و جغرافیای هندوستان، پرتغال و جزایر بریتانیا (گنجینه های خطی 126)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم: مترجم هندی

صفحات: 815

تیراژ: 200

نوبت چاپ: اول

تاریخ: شمسی - 1392/7

قطع: وزیری

نوع جلد: شومیز

شابک: 978-964-988-531-5

قیمت تک به ریال: 380000

قیمت تک به دلار: 75

ترجمه تاریخ هندوستان (گنجینه های خطی 136)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم: اردشیر

شروع شده با اخبار راجپورت جنگ ماههرا در 1500 سال قبل از میلاد

صفحات: 396

تیراژ: 200

نوبت چاپ: اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-541-4

قیمت تک به ریال : 240000

قیمت تک به دلار : 38

ترجمه جغرافیای هند (گنجینه های خطی 123)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : مترجم هندی

صفحات : 232

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1301/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-524-7

قیمت تک به ریال : 140000

قیمت تک به دلار : 30

ترجمه روزنامهجات هندوستان (اخبار مصر) (گنجینه های خطی 127)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : مترجم هندی

صفحات : 150

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-534-6

قیمت تک به ریال : 90000

قیمت تک به دلار : 20

ترجمه روزنامجات هندوستان (اخلاق اهالی ایران) (گنجینه های خطی 129)

(تاریخ - فارسی)

ص: 179

مؤلف:؟

مترجم : مترجم هندی

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1301/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-532-2

قیمت تک به ریال : 130000

قیمت تک به دلار : 25

ترجمه روزنامهجات هندوستان (ایران، روس، انگلستان) (گنجینه های خطی 133)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : مترجم هندی

صفحات : 154

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-538-4

قیمت تک به ریال : 100000

قیمت تک به دلار : 20

ترجمه روزنامهجات هندوستان (روس و انگلستان) (گنجینه های خطی 131)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : مترجم هندی

صفحات : 185

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-536-0

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 24

ترجمه روزنامهجات هندوستان (روس و انگلستان) (گنجینه های خطی 132)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : مترجم هندی

صفحات : 160

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-537-7

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 22

ترجمه روزنامجات هندوستان (روس و مرو) (گنجینه های خطی 134)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : مترجم هندی

صفحات : 137

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1301/2

ص:180

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-539-1

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 22

ترجمه روزنامجات هندوستان (زبیرپاشا) (گنجینه های خطی 124)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : سید حسین شیرازی، مترجم هندی

صفحات : 32

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-528-5

قیمت تک به ریال : 40000

قیمت تک به دلار : 8

ترجمه روزنامجات هندوستان (قیامت صغرا) (گنجینه های خطی 130)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : مترجم هندی

صفحات : 175

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-535-3

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 24

ترجمه روزنامهجات هندوستان (ممالک آسیا) (گنجینه های خطی 128)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : سید حسین شیرازی مترجم هندی

صفحات : 195

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-533-9

قیمت تک به ریال : 130000

قیمت تک به دلار : 25

ترجمه روزنامجات هندوستان (وصیت پطر کبیر) (گنجینه های خطی 135)

(تاریخ - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : مترجم هندی

صفحات : 175

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-540-7

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 24

ص: 181

جلاء القلوب قرآنی و اسلامی معلومات

(اسلام شناسی - اردو)

مؤلف : سید اشتیاق کاظمی

صفحات : 126

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1301/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 964-6767-35-4

قیمت تک به ریال : 70000

قیمت تک به دلار : 11

چکیده مقالات همایش بین المللی میراث مشترک ایران و هند

(مقالات - فارسی)

مؤلف : به کوشش : دکتر فرزانه اعظم لطفی و سید صادق حسینی اشکوری

با همکاری کتابخانه ملی و مؤسسه تاریخ علم و فرهنگ

این همایش بین المللی، توسط مجمع ذخائر اسلامی و مؤسسه تاریخ علم و فرهنگ (قم) با همکاری چند نهاد علمی و پژوهشی، به تاریخ 4 مهر 1392 ش (26 سپتامبر 2013 م) در دانشگاه مفید قم برگزار شد.

چاپ دوم این کتاب، با ویرایشی نسبی (با حذف بعضی از مقالات و اضافه بعضی دیگر و تغییر در صفحه بندی) توسط مجمع ذخائر اسلامی با همکاری مؤسسه تاریخ علم و فرهنگ در اردیبهشت 1393 به چاپ رسید. (تعداد صفحات چاپ اول 218 صفحه، چاپ دوم 326 صفحه).

صفحات : 326

تیراژ : 500

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-542-1

قیمت تک به ریال : 220000

قیمت تک به دلار : 35

چهار مقاله هندی

(مقالات - فارسی)

مؤلف : سید صادق حسینی اشکوری

شامل معرفی تفسیر لوامع التنزیل وسواطع التأویل، معرفی تذکره العلماء جونپوری، معرفی فهرست سانسکریت کتابخانه رضا در رامپور هند، ترجمه 20 مقاله از مقالات سمینار (مخطوطات اردو) برگزار شده در کتابخانه خدابخش پتنا

سوغات هند و پاک 1

صفحات : 288

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : رقعی

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-513-1

قیمت تک به ریال : 140000

قیمت تک به دلار : 30

حیرت آینه (گزیده اشعار بیدل دهلوی)

(شعر - فارسی)

مؤلف : بیدل دهلوی

مترجم : تصحیح : یوسف بیگ باباپور - طغرل طهماسبی

گزیده غزلیات بیدل دهلوی، با درآمدی بر زندگی نامه، آثار، اندیشه ها و کتاب شناسی اجمالی بیدل

صفحات : 320

تیراژ : 3000

نوبت چاپ : اول

ص: 182

تاریخ : شمسی - 1390/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-160-7

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 14

دو رساله فلسفی فارسی (رد تناسخ، حقیقت موت)

(فلسفه - فارسی)

مؤلف : نظام الدین احمد گیلانی (پس از 1071 ه- ق)

مترجم : تصحیح : آزاده کرباسیان، محمد کریمی زنجانی اصل

گنجینه های خطی : 122

صفحات : 60

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/8

قطع : رقعی

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-505-6

قیمت تک به ریال : 60000

قیمت تک به دلار : 8

دیوان اشعار حاجی ابرقوهی

(شعر - فارسی)

مؤلف : حاجی ابرقوھی

مترجم : مقدمه و تحقیق : ملیحہ کرباسیان

میراث قطبشاهی : 5 زیر نظر اوا اورتمن و محمد کریمی زنجانی اصل

صفحات : 260

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1393/2

قطع : رقعی

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-548-3

قیمت تک به ریال : 300000

قیمت تک به دلار : 30

رامایانا نرگستان (ترجمہ منظوم فارسی رامایانا، حماسہ ہندی)

(شعر - فارسی)

مؤلف : چندرمن کایته (بیدل)

مترجم : تصحیح : دکتر محمد کاظم کھدوی

سوغات ہند و پاک 15

صفحات : 416

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-530-8

قیمت تک به ریال : 220000

قیمت تک به دلار : 40

رسائل فلسفی نظام الدین احمد گیلانی

(فلسفه - عربی به فارسی)

مؤلف : نظام الدین احمد گیلانی (م پس از 1071 ه-ق)

چاپ عکسی چند رساله از آثار فلسفی نظام الدین احمد گیلانی (شامل حدوث العالم، شرح کلمه الاسلام، العقل الفعال، منافع موت، در شرح کائنات جو و رعد و برق و صاعقه) بر اساس مجموعه شماره 981 مرکز احیاء میراث اسلامی، با مقدمه ای از آزاده کرباسیان و محمد کریمی زنجانی اصل در زندگی نامه و آثار مؤلف و محتوای رسائل چاپ شده در این کتاب.

این اثر، اولین کتاب از سلسله "میراث قطبشاهی" (پادشاهان شیعه هند - همعصر صفویه) است که با همکاری بین مجمع ذخائر اسلامی و دانشگاه بن (آلمان) زیر نظر دکتر اوا اورتمن و محمد کریمی زنجانی اصل بچاپ رسیده است.

ص: 183

صفحات : 164

تیراژ : 110

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/2

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-260-4

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 24

سفرنامه سند (سفرنامه تصویری به اسنان سند، حیدرآباد پاکستان)

(سفرنامه - فارسی)

مؤلف : سید صادق حسینی اشکوری

سوغات هند و پاک 6

چاپ رنگی : 400000 ریال / 40 دلار

صفحات : 125

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-512-4

قیمت تک به ریال : 200000

قیمت تک به دلار : 22

سفینه صائب

(شعر - فارسی)

مؤلف : صائب تبریزی اصفهانی

مترجم : مقدمه و کوشش : سید صادق حسینی اشکوری

چاپ عکسی (فاکسیمیله) از نسخه منحصر بفرد سفینه صائب است بخط مشهورترین شاعر سبک هندی صائب تبریزی. اصل نسخه در دانشگاه اصفهان نگهداری می شود. صائب در این جنگ متنوع اشعار مختلف شاعرانی را که شعر آنها را پسندیده از عصر فردوسی تا عصر خویش گرد آورده است. کتاب مشترکا توسط مجمع ذخائر اسلامی و دانشگاه اصفهان بیچاپ رسیده است.

صفحات : 630

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1385/6

نوع جلد : گالینگور

شابک : 964-8658-36-6

قیمت تک به ریال : 600000

قیمت تک به دلار : 120

سه رساله در طبیعیات

(علوم و فنون - فارسی)

مؤلف : نظام الدین احمد گیلانی (درگذشته پس از 1071 ه-ق)

مترجم : تصحیح : آزاده کرباسیان، محمد کریمی زنجانی اصل

مشمتمل بر سه رساله : در بیان عناصر اربعه، در شرح کائنات جو و رعد و برق و صاعقه، در بیان اینکه کل موجودات در یک هفته موجود شده اند. (گنجینه های خطی : 58)

صفحات : 70

تیراژ : 110

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/12

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-342-7

قیمت تک به ریال : 80000

قیمت تک به دلار : 13

شش مقاله هندی (چاپ شده در مجلات و ویژه نامه ها)

(مقالات - فارسی)

مؤلف : سید صادق حسینی اشکوری

مقدمه : شامل: 1. میراث شبه قاره در مجمع ذخائر اسلامی در گفتگو با سید صادق حسینی اشکوری. 2. سوغات هندی پاکستان از طب

ص: 184

مراد تا مجرّبات سندی. 3. برابری و برادری در سفینه صائب همراه با گزارشی از نسخه منحصر به فرد سفینه صائب. 4. آثار الشعراء (معرفی فرهنگ شعرای فارسی گوی شبه قاره). 5. معرفی فهرست نسخه های خطی فارسی آرشیو ملی پاکستان. 6. فهرستواره نسخه های خطی کتابخانه عمده العلماء مولانا کلب حسین، لکهنو، هندوستان

صفحات : 160

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1393/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 9-517-988-964-978

قیمت تک به ریال : 250000

قیمت تک به دلار : 25

صیدیه (رساله در باب شکار و احکام فقهی آن)

(فقه - فارسی)

مؤلف : سید حسین بن روح الله حسینی طوسی (صدر جهان)

مترجم : مقدمه و تحقیق : رضا زنگنه

میراث قطبشاهی : 6 زیر نظر اوا اورتمن و محمد کریمی زنجانی اصل

صفحات : 314

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1393/2

قطع : رقعی

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-550-6

قیمت تک به ریال : 350000

قیمت تک به دلار : 35

عروس الافکار

(فلسفه - عربی)

مؤلف : نظام الدین احمد گیلانی

مترجم : مقدمه و تحقیق : کرباسیان و کریمی زنجانی اصل

میراث قطبشاهی : 7

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1393/2

قطع : رقعی

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-481-3

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 12

فرهنگ تلمیحات : اشارات اساطیری، داستانی، تاریخی، مذهبی در زبان و ادبیات اردو - هندی به فارسی

(لغت - فارسی)

مؤلف : فرزانه اعظم لطفی

اشارات اساطیری، داستانی، تاریخی، مذهبی در زبان و ادبیات اردو - هندی را بیان کرده در قالب فرهنگ نامه و برای هر یک توضیحاتی به فارسی بیان کرده است. مقدمه مؤلف به اهمیت و جایگاه تلمیح در زبان فارسی و اردو اختصاص یافته و اینکه اصولاً تلمیح در زبان اردو قلیل است و کتاب حاضر اولین تألیف جامع در این زمینه است.

صفحات : 336

تیراژ : 500

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/11

قطع : وزیری

نوع جلد : گالینگور

شابک : 978-964-988-194-2

قیمت تک به ریال : 125000

قیمت تک به دلار : 28

فرهنگ زیب اللغات (اردو - فارسی)

(لغت - اردو و فارسی)

ص: 185

مؤلف: دکتر زیب النساء علیخان (سلطانعلی) - دکتر علی بیات

فرهنگ اصطلاحات قدیم و جدید با مدخل اردو به فارسی است همراه با تلفظ هر کلمه و وجه دستوری آن.

اهمیت ای فرهنگ در آن است که توسط دو تن از اعضای هیئت علمی دانشگاه تهران تألیف شده که یکی پاکستانی (دکتر زیب النساء) و دیگر ایرانی (دکتر بیات) است و توانسته ظرائف لغوی اردو و فارسی را منعکس نماید.

صفحات: 976

تیراژ: 600

نوبت چاپ: اول

تاریخ: شمسی - 1388/10

نوع جلد: گالینگور

شابک: 978-964-988-143-0

قیمت تک به ریال: 500000

قیمت تک به دلار: 80

فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی پاکستان (جلد اول)

(فهرست نگاری - فارسی)

مؤلف: احمد منزوی

فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی پاکستان، که کتاب حاضر جلد اول آن است برای نوبت دوم در سال 1382 توسط مجمع ذخائر اسلامی در 1000 نسخه به چاپ رسید. این فهرست در 14 جلد نگاشته شده و در پایان نیز نام مؤلفان، کتابها و اعلام نیز درج شده است.

صفحات: 950

تیراژ: 1000

نوبت چاپ: اول

تاریخ: شمسی - 1382/6

قطع : وزیری

نوع جلد : گالینگور

شابک : 964-6767-47-8

قیمت تک به ریال : 350000

قیمت تک به دلار : 50

فهرست نسخه های خطی دو کتابخانه شخصی پاکستان (مجددی، کاظمی)

(فهرست نگاری - فارسی)

مؤلف : محمد اقبال مجددی

مترجم : به کوشش : یوسف بیگ باباپور و سید محمد موسوی نژاد

فهرست تفصیلی دو کتابخانه در پاکستان است : 1. کتابخانه مولانا محمد هاشم جان مجددی، واقع در شهر کوئته 2. کتابخانه ایم - ای - کاظمی واقع در ظفروال سیالکوت. در پایان، فهرست الفبائی نسخه ها ثبت شده است. (معرفی میراث مخطوط : 77)

صفحات : 94

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/12

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-319-9

قیمت تک به ریال : 90000

قیمت تک به دلار : 13

فهرست نسخه های خطی کتابخانه مدرسه چشمه رحمت

(فهرست نگاری - فارسی)

مؤلف : یوسف بیگ باباپور

در این کتاب، تعداد 91 نسخه خطی عربی و فارسی در کتابخانه مدرسه چشمه رحمت، واقع در غازی پور هند معرفی و فهرست برداری شده است. همراه با فهرست عناوین معرفی شده و مقدمه مختصر ناشر.

صفحات : 168

تیراژ : 110

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1390/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

ص: 186

شابک : 1-175-988-964-978

قیمت تک به ریال : 200000

قیمت تک به دلار : 40

فهرست نسخه های خطی خزانه مفتی در اسلام آباد (اسلام آباد - پاکستان)

(فهرست نگاری - فارسی)

مؤلف : احمد خان

فهرستی است مختصر از 550 نسخه خطی به زبان عربی موجود در کتابخانه خاندان مفتی که در شهر بهیره بوده اند. این کتابخانه اکنون در کتابخانه «آثار قومیه» اسلام آباد نگهداری می شود. کتاب به زبان عربی تألیف شده و در پایان انواع فهرس فنی و تصاویری منتخب از نسخه ها، درج شده است.

صفحات : 256

تیراژ : 800

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1388/3

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 4-132-988-964-978

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 23

فهرست نسخه های خطی فارسی مؤسسه سندالاجی (حیدرآباد - پاکستان)

(فهرست نگاری - فارسی)

مؤلف : عابد رضا عرفانی

مترجم: سید صادق حسینی اشکوری

مؤسسه سندالاجی (سند شناسی) وابسته به دانشگاه سند در حیدرآباد پاکستان می باشد که حدود 200 نسخه خطی به زبانهای فارسی و عربی و سندی و دیگر زبانها دارد. در این میان 93 نسخه فارسی است که فهرست حاضر به معرفی آنها پرداخته است. مؤلف در مقدمه ای مبسوط به وضعیت زبان فارسی در سند پرداخته است.

صفحات: 120

تیراژ: 1000

نوبت چاپ: اول

تاریخ: شمسی - 1386/8

قطع: وزیری

نوع جلد: شومیز

شابک: 978-964-988-035-8

قیمت تک به ریال: 100000

قیمت تک به دلار: 18

فهرست نسخه های خطی کتابخانه جامعه جوادیه (بنارس - هند)

(فهرست نگاری - فارسی)

مؤلف: سید جعفر حسینی اشکوری

جامعه جوادیه از حوزه های علمیه شیعی در شهر بنارس هندوستان می باشد که توسط سید شمیم الحسن رضوی (متولد 1356 ق) تأسیس شده است.

مدرسه دارای 4000 کتاب چاپی و سنگی و حدود 170 نسخه خطی می باشد که در ساختمان خوابگاه دانشجویان در جوار مدرسه نگهداری می شوند. در فهرست حاضر 157 نسخه معرفی شده است

صفحات: 168

تیراژ: 1500

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1386/6

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-8589-94-1

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 24

فهرست نسخه های خطی کتابخانه مدرسه مظهر العلوم (بنارس هند)

(فهرست نگاری - فارسی)

مؤلف : سید صادق حسینی اشکوری

ص: 187

مدرسه مظهر العلوم در شهر بنارس هندوستان از مدارس اهل تسنن می باشد که مؤلف در سفری به این شهر از 44 نسخه موجود در این مدرسه که اکثر به زبان فارسی و عربی است فهرست تهیه کرده است. تمامی این نسخه ها توسط مجمع ذخائر اسلامی عکسبرداری دیجیتال نیز شده اند.

صفحات : 120

تیراژ : 1600

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1386/6

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-046-4

قیمت تک به ریال : 90000

قیمت تک به دلار : 18

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ممتاز العلماء - دفتر اول (لکهنو - هند)

(فهرست نگاری - فارسی)

مؤلف : سید صادق حسینی اشکوری

خاندان علمی غفران مآب که ممتاز العلماء یکی از آنهاست از مهمترین خاندانهای شیعی در لکهنو - هندوستان هستند. کتابخانه ممتاز العلماء بیش از 2000 نسخه خطی دارد که مجموعه حاضر به معرفی 184 نسخه پرداخته است. مؤلف در مقدمه تفصیلی کتاب به معرفی خاندان غفران مآب و بخشی از سنگ قبرهای موجود در مقبره این خاندان پرداخته است.

صفحات : 232

تیراژ : 1000

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1385/6

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 964-8589-91-7

قیمت تک به ریال : 250000

قیمت تک به دلار : 35

فهرست نسخه های خطی کتابخانه های زنگی پور (زنگی پور - هند)

(فهرست نگاری - فارسی)

مؤلف : سید محمد حسین حکیم

مولانا سید علی حسین بن خیراتعلی زنگی پوری و مولانا سید محمد ابراهیم فرزند مولانا بنده علی صاحب مجتهد زنگی پوری دو تن از علمای شیعه در زنگی پور هند هستند که در این مجموعه نسخه های خطی کتابخانه ایشان معرفی شده است. بیشتر تألیفات سید علی حسین به خط وی (حدود 55 عنوان)، از جمله نسخ موجود در کتابخانه است.

مجموعه در این فهرست 155 نسخه (بالغ بر 200 عنوان) معرفی شده است. (این مجموعه به صورت کامل توسط مجمع ذخائر اسلامی عکسبرداری دیجیتالی شده و در اختیار اهل دانش می باشد.)؟

صفحات : 302

تیراژ : 1000

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1385/6

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 964-8589-92-5

قیمت تک به ریال : 200000

قیمت تک به دلار : 35

فهرستواره مقاله های هندشناسی (مقاله های هندپژوهی در مجله های ایرانی)

(مقالات - فارسی)

مؤلف: اباذر نصر اصفهانی

سوغات هند و پاک 17

ص: 188

صفحات : 187

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-529-2

قیمت تک به ریال : 160000

قیمت تک به دلار : 30

فهرستواره نسخه های خطی خانقاه مجیبیه (پتنا - هند)

(فهرست نگاری - فارسی)

مؤلف : سید صادق حسینی اشکوری

این کتاب دربرگیرنده فهرست مختصر 1197 عنوان از نسخه های خطی موجود در خانقاه مجیبیه در شهر پتنا در هند است که بر اساس موضوعات مختلف آن (شامل تصوف، فقه، طب، تاریخ و سیر، تفسیر، حدیث، مثنوی ها و دیوان های شعر) تنظیم شده است. همچنین مقدمه ای حاوی بازخوانی تعدادی از کتیبه ها و سنگ قبرهای فارسی خانقاه همراه با تصاویر رنگی از آن، ارزش این کتاب را دوچندان کرده است.

صفحات : 128

تیراژ : 1500

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1386/12

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-053-2

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 20

کاهش نفوذ زبان فارسی در هندوستان در دو قرن اخیر

(تاریخ - فارسی)

مؤلف : سید صادق حسینی اشکوری

سوغات هند و پاک 7

تمه عنوان چنین است : با نگرشی به سنگهای مزار شهید ثالث در آگره، به ضمیمه تصاویر سنگها و چند سنگ قبر و کتیبه سنگی از شهر

آگره و تاج محل

تصاویر به صورت رنگی ضمیمه شده است.

صفحات : 58

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : رقعی

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-511-7

قیمت تک به ریال : 160000

قیمت تک به دلار : 22

کتابچه خرداد 92

(مجلات - فارسی و انگلیسی)

مؤلف : سید صادق حسینی اشکوری

اولین ویژه نامه همایش بین المللی میراث مشترک ایران و هند شامل اهداف همایش، فرم ثبت نام، برنامه ها، گروه مشاوران علمی، خدمات ویژه همایش و...

صفحات پایانی، به اخبار فرهنگی به زبان انگلیسی اختصاص یافته است.

صفحات : 100

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/3

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-486-8

قیمت تک به ریال : 150000

قیمت تک به دلار : 15

ص: 189

کلیات اقبال لاهوری

(شعر - فارسی)

مؤلف : اقبال لاهوری

مترجم : به کوشش : افشین عاطفی

کلیات اشعار فارسی شاعر متفکر اقبال لاهوری است.

صفحات : 548

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1390/2

قطع : وزیری

نوع جلد : سلفون

شابک : 978-964-988-151-5

قیمت تک به ریال : 210000

قیمت تک به دلار : 30

گلشن صائب

(ادب / شعر - فارسی)

مؤلف : محمدعلی باقرزاده و سید محمد حسین حکیم

مترجم : طراحی و نظارت : سید صادق حسینی اشکوری

فهرست تک بیتها و بیتهای اول اشعار مندرج در سفینه صائب است بر اساس نسخه منحصر بفرد سفینه که به خط صائب تبریزی در دانشگاه اصفهان موجود است. چاپ عکسی (فاکسیمیل) از آن نسخه، قبلا توسط مجمع ذخائر اسلامی با همکاری دانشگاه اصفهان بچاپ رسیده بود و اینک، این کتاب، هم بنوعی فهرست مفصل اشعار آن کتاب به ترتیب قوافی محسوب میشود و هم نوعی تألیف مستقل است که می تواند برای ادب جویان و مشاعره گران مفید افتد. یک صفحه نیز به اشعار ترکی اختصاص یافته است. صائب در این سفینه،

گزیده ای از شاعران پیشتر را آورده بود.

صفحات : 298

تیراژ : 150

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/12

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-358-8

قیمت تک به ریال : 160000

قیمت تک به دلار : 27

لیلی و مجنون

(شعر - فارسی)

مؤلف : محمد روح الامین اصفهانی (درگذشته 1047 ه- ق)

چاپ عکسی مثنوی لیلی و مجنون، سومین مثنوی از خمسه روح الامین اصفهانی (شاعر معاصر سلسله قطب شاهیان هند)، بر اساس نسخه شماره 9182 کتابخانه مجلس شورای اسلامی، همراه با مقدمه ای از اشتفان پُپ در زندگی نامه شاعر و معرفی اثر حاضر.

این اثر، دومین کتاب از سلسله "میراث قطبشاهی" (پادشاهان شیعه هند - همعصر صفویه) است که با همکاری بین مجمع ذخائر اسلامی و دانشگاه بن (آلمان) زیر نظر دکتر اوا اورتمن و محمد کریمی زنجانی اصل بچاپ رسیده است.

صفحات : 168

تیراژ : 110

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1391/2

نوع جلد : شومیز

شابک: : 1-261-988-964-978

قیمت تک به ریال : 120000

قیمت تک به دلار : 24

مجمع ذخائر اسلامی ایک نظر مین

(تاریخ - اردو)

مؤلف:؟

نظری است کوتاه در معرفی و فعالیت‌های مؤسسه مجمع ذخائر اسلامی. این مؤسسه در قم به کار تحقیق، ترجمه، نشر آثار علمی و

ص: 190

فهرست نویسی و عکسبرداری از نسخه های خطی، اسناد، کتیبه ها و متون کهن پرداخته است.

صفحات : 32

تیراژ : 2000

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1385/6

نوع جلد : شومیز

شابک : 964-8589-98-4

قیمت تک به ریال : 10000

قیمت تک به دلار : 2

مخطوطات السید الرضوی (کراتشی - پاکستان)

(فهرست نگاری - عربی)

مؤلف : سید احمد حسینی اشکوری

«مخطوطات سید رضوی» کتابی است به زبان عربی مشتمل بر فهرست 200 نسخه خطی از کتابخانه شخصی استاد سید علی اکبر رضوی در کراتشی پاکستان.

وی تاجر سرشناسی است که کتابخانه اش حاوی بیش از 2000 کتاب چاپی و تعدادی مخطوط است که استاد حجه الاسلام و المسلمین سید احمد حسینی اشکوری آنها را فهرست کرده و در سال 1424 توسط مجمع ذخائر اسلامی منتشر گردید.

صفحات : 16

تیراژ : 1000

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1382/6

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 964-6767-86-9

قیمت تک به ریال : 30000

قیمت تک به دلار : 7

منتخب نغمه خداوندی (گیتا) همراه با متن سانسکریت، تلفظ و ترجمه به اردو و فارسی

(ادیان / زرتشتی - فارسی و اردو و سانسکریت)

مؤلف : دکتر فرزانه اعظم لطفی

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1393/2

قطع : خشتی

نوع جلد : شومیز

قیمت تک به ریال : 32

قیمت تک به دلار : 40

میراث مشترک ایران و هند در موزه نسخ خطی دکتر محفوظی

(هنر - فارسی و انگلیسی)

مؤلف : سید صادق حسینی اشکوری

همراه با مقالات منتخب اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و هند - سپتامبر 2013م، مهرماه 1392 ش

صفحات : 216

تیراژ : 1000

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : رحلی کوچک

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-544-5

قیمت تک به ریال : 500000

قیمت تک به دلار : 120

نله و دمینتی (داستانی از حماسه مهابهاراته)

(داستان - فارسی)

مؤلف:؟

مترجم : ناهید السادات قائم مقام فراهانی

سوغات هند و پاک 16

صفحات : 124

ص: 191

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-530-8

قیمت تک به ریال : 100000

قیمت تک به دلار : 22

نمایشگاه عکس هند (مصور رنگی)

(هنر - فارسی)

مؤلف : سید صادق حسینی اشکوری

سوغات هند و پاک 4

صفحات : 100

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1392/7

قطع : رحلی کوچک

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-516-2

قیمت تک به ریال : 500000

قیمت تک به دلار : 60

هندشناخت

(مقالات - فارسی)

مؤلف: اعضای هیئت علمی اداره کل پژوهش دفتر تبلیغات رضوی خراسان رضوی

سوغات هند و پاک 18

صفحات: 505

تیراژ: 200

نوبت چاپ: اول

تاریخ: شمسی - 1392/7

قطع: وزیری

نوع جلد: شومیز

شابک: 978-964-988-525-4

قیمت تک به ریال: 380000

قیمت تک به دلار: 60

یادداشتهای طبی در نسخه های هند و پاک (دفتر 1 جهندیر ملتان)

(اسناد - اردو و فارسی)

مؤلف: سید صادق حسینی اشکوری

سوغات هند و پاک: 9

صفحات: 238

تیراژ: 200

نوبت چاپ: اول

تاریخ: شمسی - 1393/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

شابک : 978-964-988-518-6

قیمت تک به ریال : 250000

قیمت تک به دلار : 32

یکصد و سیزده سند تجاری و فرهنگی درباره روابط ایران و هند

(اسناد - فارسی)

مؤلف : اسدالله عبدلی آشتیانی

سوغات هند و پاک : 14

تیراژ : 200

نوبت چاپ : اول

تاریخ : شمسی - 1393/2

قطع : وزیری

نوع جلد : شومیز

قیمت تک به ریال : 140000

قیمت تک به دلار : 25

ص: 192

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می دانند و کسانی که نمی دانند یکسانند؟

سوره زمر / 9

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

